

Özlem DENİZ YILMAZ

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EYLEMSİ

Bu monografi, Türkiye Türkçesi (TT) eylemsi, eylemsi, münasip, (fil ad) şekilleri inceleyen kuruluşunu betimleyen bu şekiller, yalnızca tasvir açısından değil, bütün Türk dillerinin a benzer tipolojik özelliklere sahip diğer gramer söz dizimsel kuruluşunun incelenip araştırılması me sahiptir.

Kitaba sözü edilen çağdaş TT olguları arasında TT fil ad şekli çalışmada incelenmiştir. Bununla birlikte, yalnız TT uzmanları için değil, başka kologlar, ayrıca diğer Altay, özel olarak Mo de ilgi çekici ve faydalıdır.

Bu eser, 1997-2004 yılları arasında St. Peter

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EYLEMSİ

Özlem DENİZ YILMAZ

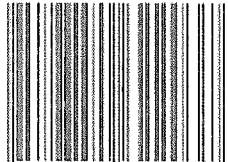

Fiyatı: 20,00 TL

Türk Dil Kurumu Yayınları

ISBN: 978-975-14-2203-7

9 789751 622037

Özlem DENİZ YILMAZ

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE
EYLEMSİ

Deniz Yılmaz, Özlem

Türkiye Türkçesinde Eylemsi / Özlem Deniz Yılmaz .—
Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.

202 s.; 24 cm.— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 988)

Dizin var.

Kaynakça var.

ISBN 978-975-16-2203-7

1. Türk Dili — Dil Bilgisi II.k.a.

815.2

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EYLEMSİ

Özlem DENİZ YILMAZ

Ankara, 2009

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 988

*

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EYLEMSİ
Özlem DENİZ YILMAZ

*

İnceleyenler:

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Mustafa ÖNER

*

Metin Denetimi:

H. Emre PEKYÜREK

*

Kapak ve Sayfa Tasarımı:

Sarakusta

www.sarakusta.com

*

Baskı:

Öncü Basım Yayın Tanıtım Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cd. Ali Kabakçı İş Hanı

No: 85/2 İskitler/ANKARA

Telefon: (0312) 384 31 20

Belgegeçer: (0312) 384 31 19

Birinci Baskı: Ankara, Aralık 2009

Baskı Sayısı: 500 Adet

ISBN: 978-975-16-2203-7

*

Türk Dil Kurumu Yayınları

Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere / Ankara

Telefon: (0312) 428 61 00

Belgegeçer: (0312) 428 52 88

Genel Ağ: <http://tdk.org.tr>

*

5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin tüm yayın, çeviri ve iktibas hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

Aileme,

İçindekiler

İŞARET VE KISALTMALAR • 11

TARANAN ESER ADLARI KISALTMALARI • 13

ÖN SÖZ • 15

0. GİRİŞ: FİİL AD ŞEKİLLERİNİ YORUMLAMA İLKELERİ ÜZERİNE • 19

0.1. DİLE İŞLEVSEL YAKLAŞIM • 19

0.2. İLGİLİ BİLİM KAVRAM VE TERİMLERİ • 24

0.3. İKİNCİL TEMSİL ETME KAVRAYIŞI • 39

0.3.1. İkincil Temsil Etme Kavrayışının Uygulandığı Çalışmalar • 47

0.4. EYLEMİ ADLAŞTIRMA ULAMININ FİİL ÇEKİMLEME

DÜZENİĞİNDEKİ YERİ • 49

I. BÖLÜM. EYLEMLİK (FİİLİN İSİMSİ ŞEKLİ) • 53

I.1. EYLEMLİK KAVRAMI • 53

I.2. EYLEMLİKLERİN ÖZELLİKLERİ • 55

I.2.1. -mEk eylemliği • 55

I.2.2. -mE eylemliği • 59

I.2.3. -(y)İş eylemliği • 61

I.2.4. -mEklik eylemliği • 63

I.3. EYLEMLİKSİ OLUŞUMLAR • 64

SONUÇ • 65

II. BÖLÜM. İSİMSİ-SIFATSI ŞEKİL • 66

II.1. İSİMSİ-SIFATSI ŞEKİL KAVRAMI • 66

II.2. İSİMSİ-SIFATSI ŞEKİLLERİN ÖZELLİKLERİ • 73

II.2.1. -Dik isimsi-sıfatsı şekli • 73

II.2.2. -(y) EcEk isimsi-sıfatsı şekli • 76

II.2.3. -(y) Esİ isimsi-sıfatsı şekli • 80

SONUÇ • 81

III. BÖLÜM. ORTAÇ (FİİLİN SIFATSI ŞEKLİ) • 82

III.1. ORTAÇ KAVRAMI • 82

III.2. ORTAÇLARIN ÖZELLİKLERİ • 85

III.2.1. *-miş* ortacı • 85

III.2.2. *-(E/İ)r* (olumsuz şekil, *-mEz*) ortacı • 86

III.2.3. *-(y)En* ortacı • 86

SONUÇ • 87

IV. BÖLÜM. ULAÇ (FİİLİN ZARFSI ŞEKLİ) • 88

IV.1. ULAÇ KAVRAMI • 88

Belirteç Şekil ve Öbeklerinin Yapısal Tipleri • 93

1. Morfolojik Araçlar • 93

2. Morfolojik-Leksik Araçlar • 96

3. Leksik Araçlar • 98

IV.2. FİİLİN MORFOLOJİK VE MORFOLOJİK-LEKSİK BELİRTEÇ ARAÇLARININ SÖZ DİZİMİ VE BİLDİRİŞİM İŞLEVİ • 100

IV.2.1. Eylem Tarzı Belirteci Anlamına Sahip Araçlar • 100

IV.2.2. Tamlanan Eylemin Gerçekleştirilme Yöntemi, Vasıtası Belirteci Anlamına
Sahip Araçlar • 108

IV.2.3. Karşılaştırma Belirteci Anlamına Sahip Araçlar • 109

IV.2.4. Zaman Belirteci Anlamına Sahip Araçlar • 124

IV.2.5. Sebep Belirteci Anlamına Sahip Araçlar • 145

IV.2.6. Aykırı Düşme-Bağdaşmama Belirteci Anlamına Sahip Araçlar • 152

IV.2.7. Yerine Geçilme Belirteci Anlamına Sahip Araçlar • 155

IV.2.8. Şart Belirteci Anlamına Sahip Araçlar • 158

IV.2.9. Olumsuzluk Anlam Birimciğine Sahip Ayrımsız Eylem Tarzı, Şart veya
Amaç Belirteci Anlamlı Şekil • 160

IV.2.10. *-miş* Ortacının Belirteç Olarak Kullanılışı • 160

IV.3. FİİL LEKSİK BELİRTEÇ ARAÇLARI • 161

IV.3.1. Tamlanan Eylemin Gerçekleştirilme Yöntemi, Vasıtası Belirteci • 161

IV.3.2. Karşılaştırma, Kıyaslama Belirteci • 162

IV.3.3. Zaman Belirteci • 162

IV.3.4. Aykırı Düşme-Bağdaşmama Belirteci • 163

IV.3.5. Şart Belirteci • 164

IV.3.6. Şart-Amaç Belirteci • 164

IV.3.7. Amaç, Niyet Belirteci • 165

IV.3.8. Ölçü veya Eylem Derecesi Belirteci • 165

IV.3.9. Sonuç ve Karşı Tepki Belirteci • 166

IV.3.10. Bakış Açısı Belirteci • 167

IV.3.11. Eşlik Etme Belirteci • 167

IV.3.12. “Dışında, Başka, Diğer” Belirteç Anlamı • 167

SONUÇ • 168

SON SÖZ • 169

SONUÇ • 172

NOTLAR • 174

KAYNAKÇA • 178

DİL BİLİMİ VE DİL BİLGİSİ TERİMLERİ KARŞILIKLARI • 188

TÜRKÇE - İNGİLİZCE • 188

TÜRKÇE - RUSÇA • 192

DİZİN • 196

İŞARET VE KISALTMALAR

*	Kelimedden sonra dipnot, kelimedden önce yanlış yapı işareti
§	Paragraf işareti
AÜDvTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
bk.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
C	Cilt
ç.k.	Çoğul kişi
çev.	Çeviren
hızl.	Hazırlayan, yayına hazırlayan, yayımlayan
İng.	İngilizce
krş.	Karşılaştırınız
Lat.	Latince
№	Sayı, numara
ör.	Örnek, örneğin
Rus.	Rusça
S	Sayı, numara
s.	Sayfa
t.k.	Tekil kişi
t.y.	Basım tarihi yok
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TT	Türkiye Türkçesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	Ve devamı, ve diğerleri
Yay.	Yayını, yayımları, hazırlayan, yayına hazırlayan, yayımlayan

TARANAN ESER ADLARI KISALTMALARI

AHT, H	Tanpınar, Ahmet Hamdi (1982), <i>Huzur</i> , İstanbul: Dergâh Yayınları.
AN, BTA	Nesin, Aziz (1994), <i>Bir Tutam Aydınlık</i> , 2. bs., İstanbul: Adam Yayınları.
AN, DB	Nesin, Aziz (1981), <i>Deliler Boşandı</i> , 7. bs., İstanbul: Kardeşler Basımevi.
AN, GK	Nesin, Aziz (1981), <i>Bütün Kitapları: 1. Geriye Kalan</i> , 2. bs., İstanbul: Karacan Yayınları.
AN, MB/H	Nesin, Aziz (1969), <i>Memleketin Birinde / Hoptirinam</i> , 2. bs., Ankara: Bilgi Basımevi.
BK, GKB	Karasu, Bilge (1999), <i>Göçmüş Kediler Bahçesi</i> , 5. bs., İstanbul: Metis Yayınları.
BV, DTKİ	Vardar, Berke (1998), <i>Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri</i> , 2. bs., İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
DA, HYD	Aksan, Doğan (1995), <i>Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)</i> , 5. bs., Ankara: TDK Yayınları.
EH, BAA	Hanke, Erich (1985), <i>Bir Antifaşistin Anıları</i> , Essen: Ermis Verlag.
FE, AL	Erdoğan, Fahri (1961), <i>Acı Lokma</i> , Sofya: Narodna Prosveta.
HB, ABB	Halikarnas Balıkcısı [Musa Cevat Şakir Kabaağaçlı] (1997), <i>Bütün Eserleri: 1. Aganta Burina Burinata!</i> , 8. bs., Ankara: Bilgi Yayınevi.
HE, SB	Halide Edip (1936), <i>Sinekli Bakkal</i> , İstanbul: Ahmet Halit Kitap Evi.
HE, T	Halide Edip (1939), <i>Tatarcık</i> , [İstanbul:] Ahmet Halit Kitabevi.
HG, TME	Gülensoy, Hatice (Hızl.) (1996), <i>Tunceli'de Munzur Efsanesi</i> , İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
MCA, A	Anday, Melih Cevdet (2002), <i>Aylaklar</i> , İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
MG, FT	Gökberk, Macit (1974), <i>Felsefe Tarihi</i> , 3. bs., Ankara-İstanbul: Bilgi Yayınevi.
MG, OİDE	Genç, Mehmet (2000), <i>Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi</i> , İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.
MK, AR	Kaçan, Metin (1998), <i>Ağır Roman</i> , 5. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
NH, R	Nazım Hikmet (1969), <i>Bütün Eserleri: 8 cilt. Cilt 7: Romanlar</i> , Sofya: Narodna Prosveta.

OP, BAK	Pamuk, Orhan (1999), <i>Benim Adım Kırmızı</i> , 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.
OP, KK	Pamuk, Orhan (1994), <i>Kara Kitap</i> , 19. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.
OP, SE	Pamuk, Orhan (1996), <i>Sessiz Ev</i> , 16. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.
OV	Orhan Veli (1989), <i>Bütün Şiirleri</i> , 6. bs., İstanbul: Adam Yayınları.
ÖS, DKY	Ömer Seyfettin (1989), <i>Bütün Eserleri: 13. Dil Konusunda Yazılar</i> , 1. bs., Ankara: Bilgi Yayınevi.
PS, Y	Peyami Safa (1997), <i>Yalnızız</i> , 4. bs., İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
RHK, S	Karay, Refik Halid [t.y.], <i>Sürgün</i> , 5. bs., İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
RNG, Ç	Güntekin, Reşat Nuri [t.y.], <i>Çalıkuşu</i> , 39. bs., İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
RNG, MT	Güntekin, Reşat Nuri (1963), <i>Miskinler Tekkesi</i> , 3. bs., İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
RNG, YD	Güntekin, Reşat Nuri (1962), <i>Yaprak Dökümü</i> , 8. bs., İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
SA, KMM	Sabahattin Ali (1993), <i>Kürk Mantolu Madonna</i> , 4. bs., İstanbul: Cem Yayınevi.
SA, KY	Sabahattin Ali (2001), <i>Kuyucaklı Yusuf</i> , 4. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
SB, ABVB	Birsel, Salâh (1993), <i>Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu. Salâh Bey Tarihi 2</i> , 5. bs., İstanbul: Nisan Yayınları.
SF, K/KA	Sait Faik (1994), <i>Bütün Eserleri: 5. Kumpanya / Kayıp Aranyor</i> , 9. bs., Ankara: Bilgi Yayınevi.
SS, RG	Sertel, Sabiha (1969), <i>Roman Gibi</i> , Sofya: Narodna Prosveta.
YK, BBE	Kemal, Yaşar (1976), <i>Bin Boğalar Efsanesi</i> , 3. bs., İstanbul: Cem Yayınevi.
YK, KSİ	Kemal, Yaşar (2002), <i>Karınca'nın Su İçtiği. Bir Ada Hikayesi 2</i> , 1. bs., İstanbul: Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A. Ş.
YK, SS	Kemal, Yaşar (1998), <i>Sarı Sıcak</i> , 3. bs., İstanbul: Adam Yayınları.
YKK, KK	Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1998), <i>Kiralık Konak</i> , 18. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖN SÖZ

Bu monografide Türkiye Türkçesi (TT) eylemi adlaştırma (eylemi adlıklaştırma, eylemsi, fiilimsi, fiil ad) şekilleri incelenmektedir. Bitişken dillerin gramer kuruluşunu betimleyen bu şekiller, yalnız TT şekil bilimi ve söz dizimini tasvir açısından değil, bütün Türk dillerinin, ayrıca Altay dil ailesine ait veya benzer tipolojik özelliklere sahip diğer grupların dillerinin şekil bilimsel ve söz dizimsel kuruluşunun incelenip araştırılması bakımından da büyük bir öneme sahiptir.

Kitaba sözü edilen çağdaş TT olguları araştırma konusu olmuş, yüzden fazla TT fiil ad şekli çalışmada incelenmiştir. Bu bakımdan monografi, kanatımızca, yalnız TT uzmanları için değil, başka Türk dilleri üzerinde çalışan Türkologlar, ayrıca diğer Altay, özel olarak Mançu-Tunguz dilleri uzmanları için de ilgi çekici ve faydalıdır.

Bu eser, 1997-2004 yılları arasında St. Petersburg'da yürütülen yedi yıllık doktora çalışmasının ürünlerinden biridir. Bu çalışmaların ilk ürünü, Haziran 2004'te savunulan *Kategoriya nominalizatsii deystviya v sovremennom turetskom yazıke* (Çağdaş Türkiye Türkçesinde Eylemi Adlaştırma Ulamı) (Sankt-Peterburg, 2004, 134 s., Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet) adlı doktora tezidir. Elinizdeki bu çalışma ise, söz konusu inceleme ve araştırmaların esasında teşekkül etmiştir. Rusça baskısı, *Kategoriya nominalizatsii deystviya v turetskom yazıke* (Türkiye Türkçesinde Eylemi Adlaştırma Ulamı) (Sankt-Peterburg: İzdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2006, 219 s.) adıyla St. Petersburg Devlet Üniversitesi Yayınları arasından çıkmıştır. An-

cak elinizdeki Türkçe çalışma, 0.3, 0.4, IV.1 ve Son Söz bölümlerinin Türkiye Türkolojisi ihtiyaçları göz önünde bulundurularak daha geniş tutulması ve her bir özel ulam (yani eylemlilik, isimsi-sıfatsı şekil, ortaç ve ulaç) şekline daha fazla örnek verilmesi ile Rusçasından ayrılır.

Bu çalışmayla maksadımız, çağdaş TT fiil ad şekillerinin, daha yaygın adıyla eylemsilerinin kadrosunu tespit etmek, tipolojik tasnifini yapmak, işlevsel amacını ve anlam bilimsel kuruluşunu incelemektir. Söz konusu şekiller, Viktor G. Guzev tarafından Eski Anadolu Türkçesi malzemesi üzerinde geliştirilen "ikincil temsil etme kavrayışı" (ikincil hipostaz etme konsepsiyonu) esasında incelenmektedir. Şu ana kadar ikincil temsil etme kavrayışı, Eski Anadolu Türkçesi (V. G. Guzev), Eski Türkçe ve Eski Uygurca (N. N. Telitsin), Çağdaş Özbekçe (M. Ş. Mamatov) ve Kumukça (N. E. Gadjahmedov) malzemesine uygulanmıştır. Hâlen Altayca malzemeye tatbik edilmektedir. Çalışmayla genel ve özel ulamlar oluşturan fiil ad şekillerinin karmaşık gramer anlamları ve görevleri ortaya konmaya, bu şekillerin dil sistemindeki yeri saptanmaya ve onların öz nitelikleri açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Amaçlarımızdan bir diğeri, ikincil temsil etme kavrayışını TT malzemesine uygulamak suretiyle mükemmelleştirmektir. Çalışma aynı zamanda pragmatik amaç da gütmektedir: Bu amaç, yabancılar tarafından zor özümşenen TT fiil ad şekillerini yalnız uzmanlar için değil, yeni başlayan Türkologlar, öğrenciler için de daha anlaşılır kılmak, söz konusu şekiller vasıtasıyla bu dil araçlarının öğrenilmesini kolaylaştırmaktır.

Hint-Avrupa dillerinde nispeten az sayıda bulunan fiil ad şekilleri, bu dillerden herhangi birini konuşanın söylevinde (sözünde) mütevazı bir yer tutar. Buna karşılık Türk fiil ad şekillerinin önemi, hem çok üyeli hiyerarşik şekil bilimsel bir ulam oluşturmaya, hem de söz dizimsel modeller ve Türk söylevini kurmada üstlendiği rol bakımından gayet büyüktür.

Çalışmayla Türk dillerindeki fiil ad şekillerinin kelime çekimi sahasına ait olduğu, bizce bir kez daha ortaya konmuştur. TT genel eylemi adlaştırma ulamı, eylemlilik, isimsi-sıfatsı şekil, ortaç, ulaç ve çeşitli çekimlenen, çekimlenmeyen, bitimsiz (infinif) ve bitimli (finit) belirteç şekilleri özel ulamlarından meydana gelir (Bazı Türk dillerinde başka dil konuşanların etkisiyle ortaya çıkmış infinif ulamı da vardır). Bu fiil kelime çekimleme ulamı, bildirişim¹ ihtiyacı bulunduğu, eylemi geçici olarak nesne, nesne-nitelik, nitelik ya da belirteç (sirkonstans) imgelerinde temsil eden şekilleri içerir (bk. 0.3). Bu şekiller sayesinde Türk dilleri, büyük ölçüde tamlama (ilgi) ile ulama bağlaç-

larına ve Hint-Avrupa tipi yan tümcelere gereksinim duymaz. Diğer bir deyişle Hint-Avrupa dillerinde çeşitli bağlaç, bağlaç görevindeki kelime, öbek ve bunlar esasında kurulan yan tümce yapılarının yerine getirdiği bildirişim işlevlerini Türk dillerinde çoğunlukla fiil ad şekilleri ve bu şekiller temelinde kurulan, konuşan tarafından bildirişim gereksinimine bağlı olarak istendiği ölçüde genişletilebilen anlatım bileşenleri üstlenir. Dolayısıyla Türk dillerinin, Hint-Avrupa yönteminden farklı bir söylevi genişletme, yani anlatım bileşenlerini birbirine bağlama yöntemi kullandığı ileri sürülebilir.

Monografide eylemsi şekilleri, kuram ve yöntem açısından temelde çağdaş işlevsel dil bilgisi anlayışından yararlanılarak eş zamanlı olarak incelenmiştir. İşlevsel yaklaşım gereğince, norma aykırıdır endişesi taşımadan, estetik ilkeler uğruna veriler, olgular arasında seçme yapmadan, tespit edilen söz konusu bütün oluşumlar incelenmeye çalışılmıştır. Bir dil birimi, ancak belirli bir bağlam ve durumda gerçekten anlam taşıyabilir; bir monem ya da daha karmaşık bir gösterge, tek başına ancak anlamsal potansiyeller içerir (Martinet 1998: 45) düşüncesinden hareketle ve söylevin, yalnız yazılı olmayıp sözlü de olabileceğinden yola çıkarak incelenen oluşumlara dair tanıklar, 20. yüzyıl Türk Edebiyatından seçilmiş, bazıları ise, konuşmalardan, informantlardan kaydedilmiştir.

Her inceleme-araştırma seçme gerektirir, demek ki her bir araştırma zorunlu olarak sınırlıdır. Hâlbuki ilk anda ne kadar yalın görünürse görünsün, her nesne, her olgu sonsuz bir karmaşıklık sunar. Bu da, incelenecek nesnenin, olgunun, ancak kimi özelliklerinin ortaya konulabileceği anlamına gelir (Martinet 1998: 40). Yine de çalışmamızla Türk dil bilimi ve dil bilgisi araştırmalarına katkıda bulunduğumuzu ümit ediyor, çalışmamıza yönelik her türlü yapıcı düşünce ve öneriyi minnetle karşılıyoruz.

İstanbul, Ocak 2008
Özlem DENİZ YILMAZ

0. GİRİŞ

FİİL AD ŞEKİLLERİNİ YORUMLAMA İLKELERİ ÜZERİNE

0.1. DİLE İŞLEVSEL YAKLAŞIM

Yüzyıllar boyunca dolaylı ya da dolaysız olarak dil olguları incelenip araştırılmaya çalışılırken çeşitli akım, kuram, yöntem ve yaklaşımlar doğmuş, geliştirilmiş ve geliştirilmektedir (örneğin bk. Saussure 1998: 27-32; Bayrav 1998: 29-40). Burada elbette bütün dil bilimi yöntemleri üzerinde durulmayacaktır. Sadece çalışmada dil verilerini incelemeye temel inceleme-araştırma yöntemi olarak kullanılan eş zamanlı dil bilimi ile işlevsel dil bilimi (görevsel dil bilimi) yöntemi ve bunlarla ilgili bazı kavram ve yaklaşımlar tanıtılmakla yetinilecektir.

Dil bilgisi ve filoloji (betikbilim) dallarından 19. yy. başlarında ayrılarak bağımsız bir bilim dalı hâline gelen ve doğrudan dil olgusu ve dilleri inceleyen dil biliminden önce de, çağlar boyunca din, felsefe, dil bilgisi, filoloji vb. alanlarla ilgili olarak dil olguları üzerinde durulmuştur (Vardar 1998: 22). Fakat ancak dil biliminin ortaya çıkışıyla dil olguları bilimsel araştırma konusu olmuştur.

Dil biliminin konusu, doğrudan doğruya dil olgusu ve dillerdir. *Dil bilimi*, genel olarak dil olgusunun, özel olarak, gerek yaşayan, gerekse ölü dillerin eş zamanlı olarak, yani durağan bakımdan belirli bir zaman kesiti içindeki durumunu, işleyişini ya da art zamanlı olarak, yani evrim, tarihi süreç açısından zamanla değişim ve gelişimini inceleyen bilimdir (Saussure 1998: 129, 152, 204; Bayrav 1998: 22-29; Vardar 1998: 21-22). F. de Saussure'e göre *dil bilimi*, her birinin kendine özgü ilkeleri bulunan, "zamandaş olgular eksen" ile "ardışık olgular eksen" olmak üzere iki eksene ayrılan ve inceleme yöntemleri birbirleriyle karıştırılmaması gereken bir bilimdir (1998: 127, 152). "İlk eksen, aynı anda bir arada bulunan olguların bağıntılarına ilişkindir" (Saussure 1998: 127), ikinci eksen ise, zaman içinde birbirinin yerini alan ardışık öğelerin bağıntılarına. F. de Saussure'e göre dil olayları birbirinden bağımsız şekilde, birbirinden soyutlanarak bu iki eksen açısından incelenmelidir (1998: 127-128). Dolayısıyla dil biliminin, dil olgularının durağan yönünü araştıran dalı *eş zamanlı dil bilimi*, dil olgularının tarihini, evrimini inceleyen kolu ise *art zamanlı dil bilimi* olarak adlandırılmalıdır (Saussure 1998: 128-129). İşte dil verilerinin yukarıda sözü edilen birbirine dikey iki eksen doğrultusunda incelenmesi, dil biliminde iki bakış açısının, iki yöntemsel yaklaşımın doğmasına sebep olmuştur: *eş zamanlı ve art zamanlı yaklaşım*.

F. de Saussure'cü anlayış gereğince *eş zamanlı dil bilimi*, bir dizge oluşturan dil olgularının, öğelerinin, zaman içinde geçirdiği değişme ve gelişmeleri dikkate almadan, yani evrim etkenini göz önünde bulundurmadan, yalnız belirli bir zaman dilimi içindeki durumunu ele alan bilimdir (Saussure 1998: 129, 152, 204; Vardar vd. 1998: 99; Korkmaz 1992: 58). Aynı anlayış gereğince *art zamanlı dil bilimi* (*evrimsel dil bilimi*, *tarihsel dil bilimi*) ise, bir dizge oluşturmada zaman içinde birbirinin yerini alan ardışık öğeler arasındaki bağıntıları inceleyen bilimdir (Saussure 1998: 129, 152, 204).

Geleneksel *eş zamanlı yaklaşımın* amacı, belirli bir zaman kesiti içindeki dil olaylarını, tarihi değişme ve gelişmelere bağlı olmadan, durağan olarak inceleyerek söz konusu dilin sisteminin kuruluşunu ortaya koymaktır (geniş bilgi için örneğin bk. Vardar 1998: 129-147). *Eş zamanlı betimleme*, yalnız “konuşulurken işitip kaydedebileceğimiz çağdaş dillerle sınırlı değildir” (Martinet 1998: 39). İsterse dil bilimci, ölü dilleri ya da yaşayan dillerin tarihi devirlerini de eş zamanlı araştırma konusu yapabilir, dilin sözü edilen dönemlerdeki dizgesini ortaya koyabilir. *Art zamanlı yaklaşımın* amacı ise, dil olgularını “süre içinde geçirdikleri evrim açısından” (Vardar vd. 1998: 27) incelemek, “dillerin akrabalık sorunlarıyla ilgilenip dillerin zamanla nasıl değiştiklerini” (Bayrav 1998: 133) araştırmak, gelişme ve “değişmenin kanunlarını ortaya koymak” (Bayrav 1998: 133) ve “evrime yol açan etkenleri belirlemek”tir (Vardar vd. 1998: 27). Demek ki geleneksel anlamda *art zamanlı inceleme*, dil olgularını, dil değişikliklerini bu değişiklikleri geçiren dil dizgesinden soyutlayarak zaman içinde geçirdikleri evrim açısından inceleme-araştırma yöntemidir. Yalnız dil incelemelerinde “eş zamanlı—art zamanlı karşıtlığı”nı temel metodolojik ayırım olarak öngören F. de Saussure'ün kendisinin de belirttiği gibi, “salt durağanlık diye bir şey yoktur. Dilin bütün bölümleri değişkendir” (Saussure 1998: 204). Fakat “yazınsal dile dönük olduğumuzdan ötürü bu kesintisiz evrim çoğu kez gözümüzden kaçır” (Saussure 1998: 204). “Her şeye karşın ve ne denli az olursa olsun dil değiştiğinden, bir dil durumunu incelemek demek gerçekte önemsiz değişimleri yok saymak demektir” (Saussure 1998: 154). Demek ki dil, durağan sayılarak incelendiği durumlarda da aslında az ya da çok devingendir. İşte bu yüzden dil bilimi çevrelerinde devingen dil bilimi ile durağan dil biliminin birbirine zıt olup olmadığı ya da tersine, evrimsel ve durağan eksenlerin veya incelemelerin gerçekte birbirine geçip geçmediği tartışılmaya başlanır.

A. Martinet haklı olarak şöyle der: “Diller işleyişlerini hiçbir zaman durdurmadan değiştirirler; işleyişini betimlemek üzere ele aldığımız dilin değişim süreci içinde bulunması olasılığı da vardır. Kaldı ki, durumun her an bütün dil-

ler için böyle olduğunu kesinlikle kavramak için bir saniye düşünmek yeterlidir. Bu koşullarda, işleyişe ilişkin incelemeyle evrime ilişkin incelemenin birbirinden ayrılmasına olanak bulunup bulunmadığı sorusu usa gelebilir. Ama gerçekleştirmekte olan değişimlerin varlığı, incelemede, hemen hemen yalnızca bir arada bulunan değişik kuşakların tepkilerinin karşılaştırılmasıyla ortaya çıkabilir” (1998: 37-38). R. Jakobson da, eş zaman ve art zamanın birbirinden ayrılmazlığını, kopmazlığını ileri sürer ve bu görüş onun “devingen eş zaman” kavramında yoğun bir şekilde ifadesini bulur: “Eş zaman(lılığ)a karşı art zaman(lılık) ve durağana karşı devingen iki ikiciliğinin Saussure tarafından yapılan hatalı özdeşleştirilmesi, Saussure sonrası dil biliminde reddedilmiştir. Her dil değişikliği sürecinin başlangıcı ve sonu, aynı dilin iki alt koduna ait olan durumu karşılayan eş zamanlılığı da ilgilendirir. Bu bakımdan hiçbir dil değişikliği, bu değişikliği geçiren dil dizgesinden ve bu dizge çerçevesindeki değişikliğin sonuçlarından bağımsız olarak anlaşılamaz ve yorumlanamaz ya da tersine, bir dil, artık başlamış, ama henüz tamamlanmamış değişiklikler hesaba katılmadan eksiksiz ve özüne uygun bir şekilde betimlenemez. Saussure'ün, ‘zamanla ilgili bağıntılar ile dizgeyle ilgili bağıntıların eş zamanlı araştırılmaması’ bildirgesi, gücünü yitiriyor. Dil değişikliklerinin devingen eş zamanla ilgili olduğu ortaya çıkıyor” (1985: 412-413). Yukarıda aktarılanlardan yüzde yüz eş zamanlı veya sırf art zamanlı bir incelemenin eksiksiz olamayacağı anlaşılmaktadır.

Tarihsel ses bilimiyle ilgili olarak R. Jakobson'dan yaptığımız alıntıda geçen, eş zamanlı yaklaşım ile art zamanlı (devingen, evrimsel) yaklaşımı uzlaştıran *devingen eş zaman* kavramını biraz açmakta fayda vardır. *Devingen eş zaman* (*devingen eş zamanlılık*, *devimsel eşsüre*), eş zamanlı inceleme açısından bir dizge oluşturan dil olgularının, zaman içinde geçirdiği değişme ve gelişmeleri de dikkate alarak belirli bir zaman kesiti içindeki durumunu; art zamanlı inceleme bakımından ise, dil olgularının, dil değişikliklerinin, bu değişikliği geçiren dil dizgesinden ve bu dizge dairesindeki değişikliklerin sonuçlarından soyutlamadan zaman içindeki gelişimini, evrimini ortaya koyma olarak tanımlanabilir. Bu kavram sonraları dil biliminde önemli rol oynayacak, hem eş zamanlı ve art zamanlı dil bilimi akımlarının farklı yorumlanmasında, hem de yeni dil bilimi akımlarının gelişmesinde etkili olacaktır.

İşlevsel dil bilimi, basitleştirirsek, dilin, dil olgularının insan topluluklarında yerine getirdiği temel *işlev* (*görev*) nedir sorusuna verilen cevaplarla doğan bir dil bilimi akımıdır, diyebiliriz. *İşlev*, bir dil biriminin söylevde kullanılırken yerine getirdiği, üstlendiği iştir (Vardar vd. 1998: 128). *İşlev*, “çeşitli olasılıkların veya ilgili dil araçlarına uygun düşen, karşılık olan potansiyel

vasıfları güncel hâle getiren söylev etkinliği niteliklerinin gerçekleştirilmesi olarak anlaşılan söylev bildirisinin türlü tarafları"dır (Ahmanova 1969: 507).

İşlevsel dil biliminde doğal olarak çalışmaların çıkış noktasını işlev kavramı oluşturur. Çeşitli kuramcılar, akım temsilcileri dilin işlevi üzerinde durmuş, dil işlevinin türlerini saptamaya çalışmıştır. Örneğin 1933 yılında K. Bühler tarafından dil, *coşku*, *çağrı* ve *gönderge* olmak üzere üç işlevle sınırlandırılır: Bu üçgen dil örneğinin tepelerinden *coşku işlevi*, birinci kişiye, yani gönderene; *çağrı işlevi*, ikinci kişiye, yani gönderilene; *gönderge işlevi* ise, üçüncü kişiye, sözü edilen kişi ya da nesneye ilişkindir (Jakobson 1983: 180-181; Bulgina ve Leont'yev 1993: XV). A. Martinet, bu konuyla ilgili olarak "Bir eğretilme de olsa, bir dilin araç ya da gereç olarak nitelendirilmesi çok yerindedir ve dikkati, dili öbür birçok kurumdan ayıran özelliğe çeker. Bir dille özdeşleşen bu aracın başlıca işlevi bildirişim işlevidir" der (1998: 16-17). Yalnız dil denilen bu aracın temel işlevi olarak bildirişimi, daha açık bir deyişle karşılıklı anlaşmayı sağlamaktan başka işlevleri bulunduğunu da unutmamak gerekir: Bunlar, bireyin gerçekten herhangi bir şey bildirme isteği olmadan, kendini hem öz benliğine, hem de başkalarına tanıtmayı amaçladığı *anlatım işlevi* ve ayrıca *güzel duyuru (estetik) işlevi*dir (Martinet 1998: 17).

R. Jakobson ise, K. Bühler'in yukarıda belirtilen üçlü örneğinden hareketle üç dil işlevi daha belirler. Böylece dilin, söylevde iletilen bildiriye bağlı olarak altı temel işlevi olur: 1) Gönderene dönük olan; gönderenin, dar anlamda konuşucunun gönderilenle anlaşma isteği olmaksızın kendi durumunu, düşüncesini, bu arada coşkularını, duygularını iletmeyi amaçladığı *anlatım işlevi (anlatımsallık işlevi, coşku işlevi, coşkusallık işlevi)*; 2) Gönderilene, dar manada dinleyiciye yönelik olan; dinleyiciyi söylevi idrak etmeye ve konuşucunun iradesini yerine getirmeye sevkeden *çağrı işlevi*; 3) Gönderge, diğer bir deyişle düz anlam ya da öğrenmeye, yani bağlama dönük olan; nesnel gerçekliği dile getirmeye yönelik *gönderge işlevi (gösterim işlevi)*; 4) İlişkiye dönük olan; bildirişim kurmaya, bildirişimi sürdürmeye ya da kesmeye, çevrimin işleyip işlemediğini denetlemeye, dinleyicinin dikkatini çekmeye ya da dikkatinin dağılmamasını sağlamaya yarayan *ilişki işlevi*; 5) Koda yönelik olan; dilin kendisinden söz etmeye, dil dizgesini kurmaya, bildirilenlerden konuşucu ve/veya dinleyicinin ortak kod kullanıp kullanmadıklarını sınamaya ihtiyaç duyduklarında işe yarayan *üst dil işlevi*; 6) Bildirinin salt kendine dönük olan; bildiri biçimini kurmayı, bildirinin kendi kendisini amaçladığı *yazın işlevi (yazınsal işlev)* (Jakobson 1983: 175-185; İvanov 1985: 23-24). Bu listeye bir düşünme aracı/gereci olarak dilin *yansıtma işlevi* de eklenebilir (bk. Kaseviç 1977: 5-9; Panfilov 1982: 18-110).

K. Bühler ve R. Jakobson tarafından formüle edilen kavramların her biri, görüldüğü üzere, genel "bildirişim işlevi" kavramının yalnız bir parçasını yansıtır ve yukarıda sıralanan özel işlevlerden hiçbirisi, bu genel kavramın çerçevesi dışına çıkmaz. Bir düşünme aracı olarak dilin işlevine gelince, yalnız insanlarda değil, bazı hayvanlarda da dil dışı düşünme türlerinin bulunduğunu esaslendiren son on yılki araştırmaların gösterdiği gibi, bu işlev önem derecesine bağlı olarak yerini büyük ölçüde bildirişime verir (bk. Serebrennikov 1983: 76-112; Mel'nikov 2003: 12). Söylenenlerden hareketle bu çalışmada dilin ana görevi olarak bildirişim işlevi kabul edilmektedir.

A. V. Bondarko'ya göre *işlevsel dil bilimi*, dilin kurucu birimlerinin (yani öncelikle kelime gramer şekilleri, söz dizimsel yapılar ve "kurucu sözcük birimi dağarcığı" birimlerinin, başka bir deyişle sözcük birimlerinin) işlevlerinin ve kendini çevreleyen ortamdaki türlü düzeydeki unsurlarla etkileşimde bulunan bu birimlerin işleyiş kurallarının incelenmesini ve betimlenmesini amaçlayan bir bilimdir (2001: 6). *İşlevsel dil bilimi*, "Dildeki öğeleri ve bunların bağıntılarını, bildirişimdeki işlevleri açısından ele alan, dil olgularının saptanmasında ve değerlendirilmesinde bildirişim işlevine öncelik ve ayrıcalık tanıyan, dilsel betimlemeyi bu kavram aracılığıyla gerçekleştirmeye özen gösteren yapısal dil bilimi akımı"dır (Vardar vd. 1998: 129).

İşlevsel yaklaşım, bizce, herhangi bir dil alt dizgesindeki dil birimini, onun görevlerini, işleyiş kurallarını, çevreleyen ortamla bağıntılarını (yani söz konusu dil biriminin tüm dil alt dizgeleriyle karşılıklı etkileşimlerini) inceleme ve araştırmadır. Bu yaklaşımın temel inceleme kuralı, dil birimlerinin bildirişimi sağlamadaki görevini, rolünü belirlemek, dil dizgesindeki yerini tespit etmek ve böylece dilin kendisinin veya araştırma konusu olan kısmının modelini kurmaktır.

İşlevci betimlemede olabildiğince çok sayıda malzeme derlenir ve bunlardan hareketle söz konusu dil biriminin bildirişimdeki görevi saptanmaya çalışılır. Ayrıca mümkün olduğu kadar çok dil incelenerek genel evrensel kurallara varmak hedeflenir. İşlevsel okul gereğince bir dilde mutlak eş değerli anlatımlar yoktur; dışı vurum aşamasında birden fazla anlatım olanağı var ve bildirilen bunlardan birini seçiyorsa, bunun mutlaka bir kullanım nedeni vardır (Erkman-Akerson ve Ozil 1998: 47), dolayısıyla bunu açıklığa kavuşturmak işlevsel yaklaşımın amaçlarındandır.

Çağdaş eş zamanlı dil bilimi betimlemesi, dilin devingen eş zamanlı durumunu ele alır, yalnızca belli bir zaman parçasının, belirli bir dönemin dil öğelerini değil, söz konusu dönemde canlılığını korumuş ya da canlandırıl-

muş dil birimlerini de göz önünde bulundurur (krş. Jakobson 1983: 177). R. Jakobson'un dediği gibi, "Her çağ, tutucu ve yenilikçi biçimler ayırt eder. Her çağ, çağdaşları tarafından kendi süremsel devingenliği içinde yaşanır" (1983: 177). İşte bu yüzden çağdaş işlevçiler, eş zamanlı betimlemelerinde devingen eş zaman kavramından yararlanarak dil birimlerinin, araştırmaya konu olan dönemde geçirdikleri değişme ve gelişmeleri de dikkate alarak dizgesini ortaya koymaya çalışırlar. Bu çalışmada da TT eylemsi şekilleri, kuram ve yöntem açısından temelde çağdaş işlevsel dil bilgisi anlayışından yararlanılarak eş zamanlı olarak incelenecektir.

0.2. İLGİLİ BİLİM KAVRAM VE TERİMLERİ

Çağdaş dil biliminde birçok kavram ve terim tartışmalı bir nitelik taşıdığı, dolayısıyla da kişisel tercih ve yorumlar sıkça görüldüğü için, hem de iyi anlaşılabilmek kaygısıyla çalışmada kullanılacak kavram ve terimlerin içeriğine ilişkin kendi görüşlerimizi gerektiği ölçüde kısaca açıklamayı yararlı buluyoruz. Burada *dil*, *gösterge*, *söylev* (*söz*), *bildirişim etkinliği*, *monem*, *şekil bilimi*, *sözcük birimi* (*leksem*), *dil anlamları türleri*, *teknik kelime dönüşümü*, *monem türleri* [*sözcük birimi* ve *biçim birimi* (*morfem*)], *sözcük birimi türleri* (*ad: ad, sıfat, zarf, sayı adı, zamir ve predikatif, fiil vb.*), bazı kavramlar [*nesne, nitelik, bağıntı, belirteç* (*sirkonstans*), *nicelik, eylem, mantıksal özne* (*sü(b)je*), *mantıksal yüklem* (*predika*) ve *yargı*], *gövde, şekil bilimi alt dizgeleri* (*sözcük birimi sınıflandırıcı alt dizge* ile *sözcük birimi üretici ve kelime çekimleyici alt dizge*), *gramer şekli, gramer ulamı, şekil üretimi düzeneği, şekil çekimi düzeneği, söz dizimi, anlatım, tümce, bitimli şekil* (*finit şekil*), *yan tümce* gibi kavram ve terimler ele alınacaktır. Amacımız, birbirine aykırı düşmeyen, tersine, birbirleriyle bağdaşan kavramları işlemektir. Öncelikle genel bilim kavramları olan *dizge* ve *yapıdan* başlayalım.

Dizge (*sistem*), parçalardan meydana gelmiş olan, birleş(tiril)miş olan; birbirini etkileyen ve belirli bir bütün, birlik oluşturan sınırlı öğeler topluluğu (bk. *Filosofski slovar* 1981: 329). *Yapı* (*kuruluş, strüktür*), dizge oluşturan öğelerin bağıntılarının yöntemi, karakteri.

Dil (*dil dizgesi*), bir bildirişim topluluğunun her bir üyesinin zihninde nesnel olarak bulunan, bildirilenlerce (verici/konuşucu ve alıcı/dinleyicilerce) maddi göstergeler vasıtasıyla karşılıklı bilgi aktarımı için kullanılan, en küçük, iki taraflı, yani anlamlı birim olan "monemler"den² ve monemleri kullanma kurallarından ibaret olan, kökeni bir (izogen), ayrı ayrı bireylerde aşağı yukarı bir/eşit (homomorf), alışılmış, toplumsal, ideal imgelerden oluşan bir dizgedir

(Mel'nikov 1978: 218-354). Diğer bir deyişle *dil*, bütün, yani hem dağarcık (envanter) [yani bir taraflı birim olan *ses birimi*, iki taraflı birim olan *monem* (*sözcük birimi* ve *biçim birimi* olmak üzere iki ana türe ayrılır) vb.], hem de yapı (örneğin, birer düzenek olan *şekil* ve *ulam*) birimleri bir veya birkaç soyut imgeden ibaret bir dizge olarak yorumlanması gereken bir *bilmedir*.

Gösterge (*im, işaret*), insan tarafından fizyolojik ve fiziksel vasıtalarla meydana getirilen, duyu organları tarafından algılanan, herhangi bir bilginin, bildirinin temsilcisi işlevinde kullanılan, bireyden bireye bilgi iletimini sağlayan maddi söylev oluşumdur. Geleneksel olarak F. de Saussure'un (1998: 43-45, 49-51, 122, 240) adıyla ilişkilendirilen, ancak Saussure'un *Genel Dilbilim Dersleri* yayınlanmadan çok önce, 1870 yılında Leh-Rus dil bilimcisi İ. A. Baudouin de Courtenay tarafından "govoreniye—yazık" (konuşma—dil), "sposobnost' govorit'—susçnost' yazık" (konuşma yetisi/yeteneği—dil öz) üzerine söylenen savlardan da (1963: 67-95) kaynaklanan "dil—söylev ayrımı" açısından *gösterge*, dil birimi olan *monem*in söylevdeki cisimlenmesi, temsilcisi, karşılığıdır. Bilindiği gibi cisimlen(dir)me, seslendirme ve yazı olmak üzere genellikle iki yolla gerçekleştirilir.

Dilden farklı olarak *söylev* (*söz*), karşılıklı bilgi alışverişi amacıyla kullanılan, yani herhangi bir bilginin temsilcisi olarak işleyen bir gösterge veya göstergeler zinciridir. Düşünme etkinliği ideal, dil de ideal birer olgu olduğuna göre söylev, bildirişim etkinliğinin maddi bileşenidir (krş. Saussure 1998: 36-48).

Bildirişim etkinliği (*söylev etkinliği*),³ bireylerin söylev göstergeleri aracılığıyla bilgi alışverişinde bulunmalarıdır.

Monem,⁴ beyinde birbirine çağrışım yoluyla bağlanan en az iki imgenin, yani biri herhangi bir nesnel dünya unsurunun, diğeri herhangi bir söylev göstergesinin yansıması olan iki soyut imgenin birliğidir. Nesnel dünya unsurunun soyut yansıması olan imge, "anlam, değer", söylev göstergesinin soyut yansıması olan imge ise, "dil imi, dil göstergesi"dir. Bu bakımdan anlam, iki bileşenden oluşan monem "gösterilen" yönünü, dil göstergesi ise, "gösteren" yönünü oluşturur (Saussure 1998: 108-111; Martinet 1998: 23). Monemler, iki türe ayrılır: *sözcük birimi* ve *biçim birimi*.

Şekil bilimi, ses bilimi, şekil bilimsel ses bilimi, söz dizimi ve sözcük birimi dağarcığı ile birlikte en büyük dil alt dizgelerinden biridir. *Şekil bilimi*, biri sözcük birimleri sözcük birimi türlerine sınıflandırmak, diğeri sözcük birimi üretimi ve kelime çekimi amacıyla gerçekleştirilen "teknik kelime dönüşümü"nü (Guzev 1987: 34-35; 1990: 23-24) yerine getirmekten sorumlu iki alt dizgeden oluşan dil kısmıdır.

Sözcük birimi (leksem⁵), dil—söylev ayrımı bakımından söylevdeki *keli-*menin dil (içi) karşılığı olan, temel sözcük birimsel (bağımsız), yardımcı sözcük birimsel (bağımlı) veya sözcük birimi üretici sözcük birimsel (bağımlı) anlamlara sahip monem türüdür. Genel sınıflandırıcı şekil bilimsel bir ulam olarak TT’nde sözcük birimi türleri şunlardır: 1) İsim, 2) Sıfat, 3) Zarf, 4) Sayı adı, 5) Zamir, 6) Predikatif, 7) Fiil, 8) İlgeç (son takı, edat), 9) Bağlaç, 10) Yaraç, 11) Kiplik (modalite) sözcük birimi, 12) Sesle resmetme sözcük birimi (yansıma, onomatope) ve 13) Ünlem (bk. Guzev 1987: 35, 46-57).

Anlam ve işlev türleri, bir dilin monem türlerini meydana getirir. Bu yüzden öncelikle bazı dil anlamları türleri üzerinde durmamız gerekir.

Maddi anlamlar (gerçek anlamlar), ayrı dünya unsurlarının (ör. nesne, nitelik, eylem vb.) kesin bir biçim edinmemiş, belirli bir şekle sokulmamış yansımaları olan anlamlardır. Bu anlam, TT’nde temiz bir şekilde temsil edilmemektedir. Ancak kızıl, kızılık, kızartı, kızar- gibi bir dizi sözcük biriminin genel anlamı, bu anlam olabilir.

Sınıflandırıcı anlamlar, nesnel gerçekliği olan unsurların ortak niteliklerinin soyut yansımaları olan, bu unsurların birbirinden ayırt edilmesini ve sınırlı sayıda türde toplanmasını sağlayan anlamlardır (Guzev 1987: 32-33): Beş ana sözcük birimi türünü (yani isim, sıfat, zarf, sayı adı ve fiili) oluşturan sınıflandırıcı gramer anlamları, Hint-Avrupa dillerinde gözlemlenen cinsiyet anlamları, canlılık—cansızlık anlamları gibi. TT’nde yalnız bir sınıflandırıcı anlam vardır: O da, sınıflandırıcı anlamların temel türü olan “sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlam”dır. *Sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlam* (leksem bölümsel sınıflandırıcı anlam, sınıflandırıcı gramer anlamı), temel anlamlı (otosemantik) sözcük birimlerinin en soyut sınıflandırıcı anlamları olan, sözcük birimlerini sınıflarda birleştiren ve dil bilgisi özellikleri bakımından tasnif eden anlamlardır (krş. Şerba 1957: 63-84), diğer bir deyişle temel anlamlı sözcük birimi türleri anlamları, yani ismi oluşturan “nesnellik”, sıfatı oluşturan “niteliklik”, zarfı oluşturan “belirteçlik”, sayı adını oluşturan “somut niceliklik”, fiili oluşturan “eylemlilik, süreçlik” anlamlarıdır.

Temel sözcük birimsel anlam (esas anlamlı/kavramlı sözcük birimsel anlam, bağımsız anlam, otosemantik anlam), maddi ve sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlamların birleşimi olan, bildirilişimin esas mana içeriğini ileten, dolayısıyla özerk olarak işleyebilen dil anlamlarının ana türüdür (krş. Reformatskiy 1996: 251-253): *ağaç, açık, aşağı, almış bir, açmak* gibi sözcük birimlerince iletilen anlamdır. Özerk olarak işleyebilme, yani taşıyıcısının herhangi bir anlatımı tek başına kurabilme yetilerinden ötürü temel sözcük

birimsel anlamlar, “yardımcı anlam” ve “sözcük birimi üretici anlam” olarak adlandırılan *bağımlı anlamlara* karşıt olarak bildirilişim açısından en önemli anlam olan *bağımsız anlamlardır* (bk. Şerba 1957: 67-68; Guzev 1987: 33).

Yardımcı anlam, herhangi bir dilin temel sözcük birimsel anlamlarından sayılmayan, bildirilişimin ana mana içeriğini iletemeyen, buna karşılık esas kavramlı sözcük birimsel anlamlarla yansıtılan nesnel gerçeklik unsurlarının bağıntıları ya da ikincil nitelikleri üzerine bütünleyici bilgi veren bağımlı anlamdır (Guzev 1987: 33). Yardımcı anlam, esas kavramlı anlamların özünü değiştirmez, yalnız ilave nitelikli bilgi katar. Yardımcı anlam taşıyıcıları, kelime ve eklerdir, başka bir deyişle yardımcı anlam, hem sözcük birimsel, hem de şekil bilimsel araçlarla ifade edilebilir: ör. *dolayı, hakkında, ile, karşı, ötürü; diye, ve; bile, dahi, de* vb. kelimeler; *+DE, -(y)Ebil-* vb. kelime çekimleyici ekler, yardımcı anlam taşıyıcılarıdır. *Kelime çekimleyici anlam* (yardımcı gramer anlamı), nesne, nitelik, belirteç, nicelik veya eylemlerin bağıntıları veya ikincil nitelikleri hakkında bilgi veren teknik kelime dönüşümü vasıtalarının (çoğunlukla eklerin) taşıyıcılık ettikleri yardımcı anlamdır.

Teknik (işlemsel dil bilgisel) kelime dönüşümü, herhangi bir dünya unsurunu işlemek (ör. *dil+siz, göz+le-*) (sözcük birimi üretimi alanı) veya herhangi bir dünya unsurunun, ya bağıntılarını (*ev+imiz+de, öt-üş-*), ya özle ilgili olmayan ikincil niteliklerini (*kız+cağız, gel-iver-*) iletmek ya da herhangi bir birincil sözcük birimsel anlamı ikincil temsil etme yoluyla nesne, nitelik veya belirteç imgesinde (*kaşın+ki, yaz-acak, oku-yup*) göstermek (kelime çekimi sahası) amacıyla “haberleşen bireylerce kelime üzerinde yerine getirilen, düzenli nitelik taşıyan ve dil tarafından işlenmiş, sabit karakter edinmiş, sınırlı (yani haberleşenlerce kelimenin tanınırlığını bozmayacak şekilde gerçekleştirilen) kelime biçimini değiştirme kurallarının toplamını oluşturan işlemler türüdür” (Guzev 1987: 34). Türk dillerine özgü teknik kelime dönüşümü yöntemleri şunlardır: Bitişken ilerleyici ekleme, çözümleyici (analitik) takılar kullanma, çeşitli kelime ve kelime şekli ikilemeleri veya çiftlemeleri (çiftli kullanımları), çözümleyici fiil şekilleri kurma (birleşik fiil yapıları, tasviri fiil yapıları) ve vurgu değişimi (bk. Şerbak 1977: 14-20).

Sözcük birimi üretici anlam, temel sözcük birimsel anlam (*biçim, devam, dil, pişman* vb.) veya yardımcı sözcük birimsel (*karşı, üst* vb. kelimelerin taşıyıcılık ettikleri) anlamlarla birleşerek herhangi bir nesnel gerçeklik unsurunun yansıması olan anlamı, başka bir unsurun yansıması olacak derecede dönüştüren *bağımlı* anlamdır. Sözcük birimi üretici anlam, söz dizimsel (yani sözcük birimsel) ya da şekil bilimsel (yani dil bilgisel) araçlarla dile getirilebilir:

biçim+birim, dil+bilim (*birim* ve *bilim* sözcük birimlerince karşılanan anlamın ne ölçüde sözcük birimi üretici anlam olduğu, tartışma konusu edilebilir), *devam + et-, pişman + ol-* (söz konusu, söz dizimsel sözcük birimi üretici anlamdır); *dil+ci, karşı+lık, üst+ün+e* vb. (burada ise şekil bilimsel sözcük birimi üretici anlam söz konusudur).

Esas kavramlı (bağımsız) veya yardımcı (bağlı) anlam olabilen *sözcük birimsel anlam*, sözcük birimlerinin sahip olduğu her türlü anlamdır. Bu anlam üç türe ayrılır: 1) *Temel sözcük birimsel anlam* (Maddi ve sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlamların birleşimidir); 2) *Yardımcı sözcük birimsel anlam* ve 3) *Sözcük birimi üretici sözcük birimsel anlam* (bk. Guzev 1987: 35).

Gramer anlamı (şekil bilimsel anlam), (1) *sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlam* ile (2-3) teknik kelime dönüşümü araçlarının (çoğunlukla eklerin) taşıyıcılık ettikleri (2) *sözcük birimi üretici* ve (3) *yardımcı* (kelime çekimleyici) anlamları içeren genel anlamdır (krş. Reformatskiy 1996: 253). Başka bir deyişle şekil bilimi alt dizgesinde çeşitli görevleri yerine getiren anlamlar, gramer anlamlarıdır. Bundan başka ikincil temsil etme şekillerinin ilettiği nesneleştirilmiş eylem, nitelikleştirilmiş eylem ve belirteçleştirilmiş eylemi de, birer özel gramer anlamı türü saymak uygun olur.

İnceleme konumuz olan eylemsilerle ilgili sözcük birimi türlerinin tanımlarına geçmeden önce bazı kavramların içeriğini hatırlamakta yarar vardır.

Nesne (varlık), nitelik ve bağıntı gibi, “felsefenin temel kavramlarından biri”, “bütün var olanları içine alan en genel kavram”, “var olan şey; var olduğu söylenen şey; var olanın var oluşu”, “oluş ve yok oluşun karşıtı olarak, kalıcı olan, gelip geçici olmayan” (Akarsu 1975: 177), “göreceli bağımsız varlığa sahip maddi dünya parçası” (Filosofskiy slovar’ 1981: 50).

Nitelik (vasıf), bir nesnenin yapısını, kuruluşunu belirleyen, onu başka nesnelerden ayıran özellik (Akarsu 1975: 125-126; Türkçe Sözlük 1998: 1657).

Bağıntı (bağ, bağlantı, ilgi, ilişki, ilinti, münasebet), nesnelerin karşılıklı etkileşiminin somut tezahürü.

Sözcük birimi türlerinden zarfın, fiilin çekimleme ulamlarından ulaç kavramının çıkış noktası olan *sirkonstans* kavramına gelince, TT sözlüklerinde bu kavrama karşılık olarak “keyfiyet, hâl ve şartlar, koşullar, şartlar, (genel) durum vb.”, dil bilimi sözlüklerinde “zaman, yer, koşul, neden vb.” (Vardar vd. 1998: 208), “zaman, ölçü, niteleme, yer, yön” (Korkmaz 1992: 178) vb. verildiğine göre bütün bu sıralanan kelimelerin anlamlarını kapsayan genel anlama sahip, aynı zamanda terim niteliğinde kullanılabilecek bir kelimeye

ihtiyaç vardır. Böylesi bir genel anlamı karşılamada en elverişli olabilecek sözcük birimi, kanaatimizce “belirteç”tir. Kimi dilcilerimiz tarafından *belirteç* ve *belirteçleştirme* terimlerinin kullanılmış olması ve bunların kullanılış yöntemi (örneğin bk. Vardar vd. 1998: 208; Aksan 1998: 200, 201, 203), “belirteç” teriminin yukarıda belirttiğimiz “sirkonstans” kavramını iletmeye elverişli olduğunu gösterir. *Belirteç*, “herhangi bir olaya eşlik eden ve bu olayla bağıntıda bulunan olay” (Ojegov 1975: 398), “bir olgu veya olaya eşlik eden, [bir olgu veya olayı] belirleyen veya değiştiren zaman, yer, hâl, aracı vb. ile ilgili bir durum”dur (New Webster’s Dictionary of the English Language 1988: 287).

Nicelik (miktar), “ölçülebilen, azalıp artabilen çokluk” (Akarsu 1975: 125).

Eylem (devinim, hareket), “yer değiştirme; bir noktanın uzaydaki bir durumdan başka bir duruma geçişi; zaman içinde durum değiştirme” (Akarsu 1975: 48).

Dil, yorumlayıcı bir dizge olduğuna göre her bir bağımsız anlamlı sözcük birimi türünü sahip olduğu sınıflandırıcı anlama dayanarak tanımlamak yerinde olacaktır.

İsim, nesne veya nesne olarak algılanan her türlü maddi veya manevi dünya unsurunu, olayını (örneğin, hareketi: *gezinti*; niteliği: *dürüstlük*; durumu: *hastalık* vb.) karşılayan bağımsız anlama, yani maddi anlamın yanı sıra nesnellik sınıflandırıcı gramer anlamına da sahip sözcük birimi türüdür (bk. Şerba 1957: 68).

Sıfat, nitelik veya nitelik olarak algılanan her türlü unsur temsil eden bağımsız anlama malik, Türk dillerinde nesne yanında hareket niteliğini de (*İyi çocuk iyi okur; Hızlı tren hızlı gider* vb.) dile getiren sözcük birimi türüdür. Oysa Hint-Avrupa dillerinde sıfat, sadece nesne niteliği karşılar.

Zarf, belirteç veya belirteç olarak algılanan her türlü olgu veya olayı (*Dün / Geri gitti*) temsil eden bağımsız anlama sahip, eylem (*ansızın / birdenbire kopan fırtına*), nitelik (*çok / oldukça / bir hayli / gayet başarılı bir öğrenci*) veya belirteç (*Pek ileri gittin*) niteliği karşılayan sözcük birimidir (krş. Şerba 1957: 72).

Sayı adı, somut nicelik karşılayan bağımsız anlama sahip sözcük birimi türüdür.

Fiil, eylem, süreç temsil eden veya söz konusu dili konuşan tarafından eylem, süreç olarak algılanan her türlü olayı (kılışı, oluşu, durumu, değişimi vb.) karşılayan bağımsız anlama sahip sözcük birimi türüdür.

Dil biliminde yaygın olan bir geleneğe göre *fiil* olmayan bütün bağımsız anlamlı sözcük birimleri, yani temel sözcük birimsel anlamlar temsil eden

isim, sıfat, zarf ve *sayı adı* sözcük birimi türleri, “ad (adlık)” (Lat. *nōmen*) genel terimiyle adlandırılır. Sıralanan bu sözcük birimi türleri ise, *ad* genel ulamının çekirdeğini oluşturur. Bu bakımdan *ad*, nesne, nitelik, belirteç veya somut nicelik karşılayan bağımsız anlamlara sahip üst sözcük birimi türü olarak tanımlanabilir (krş. Ahmanova 1969: 174). Bu genel sözcük birimi türüne bazı dilcilerce *zamir* ve *predikatif* de dâhil edilir (bk. Guzev 1987: 56).

Zamir, kendi maddi anlamı olmayıp, isim, sıfat, zarf ve *sayı adı* sözcük birimi türlerinin sınıflandırıcı gramer anlamlarına sahip; fakat her biri zaten ayrı birer ad sınıfını oluşturan nesne, nitelik, belirteç ve niceliği doğrudan değil, dolaylı yolla dile getiren sözcük birimi türüdür: *ben* (dolaylı yolla nesne), *hangi* (nitelik), *niye* (belirteç), *bunca* (nicelik karşılar) vb.

Predikatif sözcük birimi türünü tanımlamak için, *mantıksal özne*, *mantıksal yüklem* ve *yargı* kavramlarına ihtiyaç vardır.

Mantıksal özne, üzerine bildirilen, hakkında söz söylenen, söz konusu edilen nesne imgesi; *mantıksal yüklem*, bilgi içeren imge; mantıksal özne üzerine bildirilen, ileri sürülen bir şey, bir bilgi, bir iddiadır. *Yargı*, biri fikir konusu olan “mantıksal özne”, diğeri mantıksal özne hakkında bildiri olan “mantıksal yüklem” olmak üzere iki bileşenden oluşan düşünce biçimidir (krş. Akarsu 1975: 184). *Yargı* bileşenleri olan mantıksal özne ve mantıksal yüklem, ya her bir bileşeni temsil eden birer sözcük birimi (*Ayşe çalışan*, *Mehmet öğrenci*, *Su soğuk* vb.) ya da özel bir morfolojik şekilce (*Çalışkanım*, *Öğrencisin*, *Soğuktur*, *Geldik* vb.) karşılanabilir. *Yargıyı*, verilen son örneklerde olduğu gibi, şekil bilimsel yolla ileten ad veya fiil şekilleri ise, bu çalışmada *bitimli şekil* olarak yorumlanmaktadır.

Predikatif, bağımsız anlamlara sahip olmalarına karşın, ortak sınıflandırıcı anlamdan yoksun olan, ancak “yargının mantıksal yüklemine karşılama” bildirimi görevi sayesinde bir kümede toplanan, sayıca az sözcük birimini (*var*, *yok*, *gerek(li)*, *lazım* kelimelerinden oluşur) içeren monem türüdür. Geçici olarak nesneleşme (*Varımı yoğunluğunun senin uğrunda harcadım*) veya nitelikleşme (*var gücümle*) yetisi, predikatiflerin ad genel sözcük birimi türüyle akrabalığına ve bu kümeye aidiyetine işarettir. Ad genel sözcük birimi türünün çekirdeğini oluşturan sözcük birimi sınıfları ile fiilin ad şekilleri, yani eylemsiler arasında ise ilişki vardır. Bu konu üzerinde ilerde durulacaktır (bk. 0.3, § 4, 8, 9).

Bir sözcük biriminin herhangi bir bağımsız sözcük birimi sınıfına dâhil olması, o sözcük birimini şekil bilimsel açıdan karakterize eder ve onun gizil şekil bilimsel yeteneklere, potansiyellere sahip olduğuna işaret eder. Örneğin, herhangi bir sözcük biriminin *isim* olması, onun öznel değerlendirme (küçült-

me), çokluk, iyelik, hâl vb. ulam şekillerinde işleyebileceği anlamına gelir. Bir sözcük biriminin *sayı adı* olması, asıl *sayı*, *sıra sayı* ve *üleştirme sayı* şekillerine sahip olduğuna işarettir. *Fiil* söz konusu olduğunda, aklımıza çatı, statü, görünürlük, eylemi adlaştırma (eylemsi) ve yüklemlik ulamları gelir. Bu yüzden her biri şekil bilimsel ulamlara sahip olan yukarıda sıralanan sözcük birimi sınıfları, *sözcük birimsel biçim birimleri* (*leksik morfeimler*) olarak adlandırılabilir. Diğer bir deyişle esas anlamlı sözcük birimleri, şekil bilimsel düzeneğin en önemli dağarcık bileşenleri sayılabilir. İşte bu bağımsız sözcük birimleri, kendi ulam ve kelime çekimleyici şekilleriyle birlikte söz konusu dilin şekil bilimsel dizgesinin kuruluşunu/yapısını oluştururlar.

Biçim birimi, dil—söylev karşıtlığı açısından söylevdeki *morfun* (yani kelime veya ekin) dil karşılığı olan, herhangi bir sözcük birimi türünü oluşturan sınıflandırıcı (nesnellik, niteliklik, belirteçlik, somut niceliklik, eylemlik anlamları gibi), sözcük birimi üretici (ör. +*bilim*, +*birim*, +*hane*, +*kal*-, +*CI*, +*İlk*, +*IE*- vb.) veya kelime çekimleyici (ör. +(s)*İ*, +*DEn*; -*Dİr*-, -(y)*En* vb.) gramer anlamlarına sahip, bu yüzden şekil biliminin en küçük dağarcık birimi olan monem türüdür (Guzev 1987: 35-36).

Sözcük birimi üretici veya kelime çekimleyici ekler, bilindiği gibi, ancak kelime veya kelime şekillerinin bileşiminde işlev görür. Şekil biliminin sözcük birimi üretici ve kelime çekimleyici alt dizgesinde de sadece biçim birimleri olabilir, diğer bir deyişle söylevdeki bir kelime veya kelime şeklinin bileşiminde şekil bilimsel açıdan yalnız morflar bulunabilir. Dolayısıyla temel (bağımsız) veya yardımcı sözcük birimsel anlama sahip sözcük birimleri, yani kendisine ek getirilen gövde niteliğinde kullanılan söylevdeki kelimeler, aynı zamanda *sözcük birimsel biçim birimleri*dir. Onları “çıkış gövdesi” işlevi yerine getiren biçim birimleri kabul ediyoruz, aksi takdirde şekil biliminin sözcük birimi üretici ve kelime çekimleyici alt dizgesinin dışında saymamız gerekir. Bu da olası değildir. Söylenenleri özetleyecek olursak, dil—söylev karşıtlığı bakımından *sözcük birimsel biçim birimi*, söylevdeki kelimenin; *sözcük birimi üretici biçim birimi*, söylevdeki kelime üretici ekin; *kelime çekimleyici biçim birimi* ise, söylevdeki kelime çekimleyici ekin dil içi karşılığı, dil içi bileşenidir: *balık*+*çı*+*m* (sözcük birimsel biçim birimi + sözcük birimi üretici biçim birimi + kelime çekimleyici biçim birimi) vb.

Gövde (*taban*) terimine gelince, yaygın görüşe göre *gövde*, kelime çekimleyici eklerden yoksun bağımsız sözcük birimsel veya yardımcı sözcük birimsel anlama sahip kök ya da herhangi sözcük birimi üretici biçim birimi veya biçim birimlerinin katılmasıyla oluşan bağımsız türevi kapsayan kelime-

dir (krş. Ahmanova 1969: 296): *göz+*, *dur-* (gövde, birer köktür); *gözlük+*, *gözlükçü+*, *gözlükçülük+*, *gözle-*, *durak+*, *durakla-* (gövde, birer türevdir) vb. Ancak bu tanım, *çıkış gövdesi* için doğru kabul edilmelidir. Oysa dünya Türk dil biliminde yerleşmiş geleneğe göre *gövde*, kendisine her türlü kelime çekimleyici ek getirilebilecek kelime şekli parçası anlamında kullanılır: *kitabım+*, *yolcu(luğu)m+* (iyelik gövdesi); *yolculukta+* (hâl gövdesi); *yakıyor-*, *yakınıyor-*, *yakışıyor-* (şimdiki zaman gövdesi) vb. Kök ve türev olan gövde için yukarıdaki örnekler yetkilidir.

Şekil biliminin, (1) *sözcük birimi sınıflandırıcı alt dizge* ile (2) *sözcük birimi üretici ve kelime çekimleyici alt dizge* olmak üzere kendi içinde iki büyük alt dizgeye ayrılan dil alt dizgesi olduğunu daha önce belirttik:

1. *Sözcük birimi sınıflandırıcı alt dizge*, sözcük birimleri sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı gramer anlamları veya işlevleri esasında sözcük birimi türlerine sınıflandırmakla yükümlü şekil bilimi alt dizgesidir.

2. *Sözcük birimi üretici ve kelime çekimleyici alt dizge*, bir dizi işlev yerine getiren şekil bilimi alt dizgesidir. Bu şekil bilimi alt dizgesinin de, (a) sözcük birimi üretimi ve (b) kelime çekimini gerçekleştiren (a-b) teknik kelime dönüşümü araç ve yöntemlerini içeren iki alt dizgesi vardır:

a. *Sözcük birimi üretici alt dizge* (söz konusu, sözcük birimsel değil, *şekil bilimsel sözcük birimi üretimidir*), herhangi bir dünya unsurunu imlemek amacıyla sözcük birimlerinden şekil bilimsel araçlarla, yani biçim birimleri vasıtasıyla yapılan işlem sonucunda bağımsız veya yardımcı sözcük birimleri üretmeyi sağlayan şekil bilimi alt dizgesinin bir kısmıdır. Örneğin, *çiçek*, *çiçekçi*, *neci*, *çiçekçilik*, *kilit*, *kilitlemek* sözcük birimlerinin her birinin anlamı, ayrı bir dünya unsurunun soyut yansımasıdır. Bu sözcük birimlerinden *çiçekçi*, *neci*, *çiçekçilik* ve *kilitlemek*, sözcük birimi üretici işlemin birer ürünü olan türevlerdir. Bu bakımdan *+Cİ*, *+İlk* ve *+İE-* biçim birimlerinin anlamları, mevcut esas kavramlı (verilen örneklerde *çiçek* ve *kilit* sözcük birimlerinin) veya yardımcı (*ne* sözcük biriminin) sözcük birimsel anlamlarla birleşerek başka dünya unsurlarının yansımaları olan (*çiçekçi*, *neci*, *çiçekçilik* ve *kilitlemek* sözcük birimlerinin sahip olduğu) anlamlar meydana getirdikleri için *sözcük birimi üretici anlamlardır*.

Sözcük birimi üretimi, dünya unsurlarının birer imgesi, soyut yansıması olan anlamlara sahip sözcük birimlerinden biçim birimleri aracılığıyla bağımsız veya yardımcı sözcük birimleri üretmedir.

b. *Kelime çekimleyici alt dizge*, dünya unsurlarının birer imgesi olan ve söylevde çıkış gövdelerince temsil edilen sözcük birimsel anlamlara bu sözcük birimsel anlamların kendisiyle özdeşliğini bozmadan sözü edilen unsurların bağıntı veya ikincil nitelikleri üzerine bilgi veren yardımcı anlamlar katmak ya da birincil anlam veya anlatılanları ikincil temsil etme yoluyla nesne, nitelik veya belirteç imgelerinde göstermek amacıyla teknik kelime dönüşümünü gerçekleştirme yöntem ve araçlarını içeren şekil bilimi alt dizgesidir. *Evimdekiler*, *görülebilin*, *yaptırmayacaksınız* vb. kelime şekilleri, kelime çekimleyici işlemin ürünleridir, çünkü gerçekleştirilen işlem sonucunda, örnek verilen kelime şekillerinde gövdenin (*ev+*, *gör-* ve *yap-* sözcük birimlerinin) sözcük birimsel anlamının ayniyeti değişmemiş, yani yeni bağımsız anlamlar teşekkül etmemiştir, sadece temel sözcük birimsel anlama yardımcı anlamlar ilave edilmiştir. Bu yüzden gövdeye getirilen her bir morfun anlamı, *yardımcı gramer anlamı*, yani *kelime çekimleyici anlamdır*.

Kelime çekimi, dünya unsurlarını temsil eden söylevdeki kelimelerin sözcük birimsel anlamlarına (çoğunlukla bağımsız sözcük birimsel anlamlara) bu anlamların kendi kendisiyle özdeşliğini bozmadan söz konusu dünya unsurlarının bağıntı veya ikincil niteliklerini ileten yardımcı anlamlar katmak ya da söz konusu dünya unsurlarını ikincil temsil etme yoluyla nesne, nitelik veya belirteç imgelerinde göstermek amacıyla bildirilenlerce kelime üzerinde yerine getirilen kelime biçimini değiştirme, dönüştürme işlemlerinin tümüdür.

Kelime çekimleyici alt dizgenin dağarcık ve yapı olmak üzere iki tür birimi vardır. Dağarcık birimleri, *kelime çekimleyici biçim birimleri*, yani yardımcı anlamlara sahip monemler; yapı birimleri ise, *kelime çekimleyici gramer şekilleri ve ulamlarıdır*.

Gramer şekli (*kelime çekimleyici gramer şekli*, *morfolojik şekil*, *şekil*, *biçim*), söylevdeki belirli bir tür kelime şeklinden yansıma ve genelleme yoluyla dil dizgesinde meydana gelen ve aynı zamanda böylesi kelime şekillerinin kurulmasını sağlayan soyutlamadır, düzenektir. Örneğin fiil çekimleme ulamlarından ettirgen çatı şekli, *söyletmek*, *yedirmek*, *artırmak* gibi kelime şekillerinin temelinde bireyin zihninde meydana gelen soyut bir birim, bir tasarım, ideal bir düzenektir, bireyin kendisinin de konuşurken yukarıda sıraladığımız örneklere benzer somut ettirgen çatı kelime şekillerini kurmasını, üretmesini sağlayan bir dil aracıdır. *Gramer şekli*, şekil bilimi düzeneğinin en küçük yapısal birimi; herhangi bir sözcük biriminin sahip olduğu (esas kavramlı veya yardımcı sözcük birimsel) anlamın kendisiyle özdeşliği bozulmadan, konuşan tarafından bu anlamın yardımcı anlamla birleştirilmiş biçimde ifade edilmesi-

ni sağlayan modelleri, programları içeren soyut bir imge veya soyut imgelerden oluşan düzenektir. Soyut bir dil göstergesi, ideal bir dil birimi olan *şekil*in söylev (düzeyindeki) karşılığı, somut bir birim olan *kelime şekli*dir. Demek ki dil—söylev ayrımı açısından *şekil*, dil; *kelime şekli* ise, söylev birimidir: *yurdu*, *ikimiz*, *sizlerden*, *varım*, *unutan*, *koşarak*, *biliyoruz* vb. birimler, söylev alanına ait kelime şekilleridir.

Gramer ulamı (*kelime çekimleyici gramer ulamı*, *şekil bilimsel ulam*, *ulam*, *kategori*), çoğunlukla bir ortak eşit (aynı) yardımcı gramer anlamı veya farklı, ama bir türden (akraba) yardımcı gramer anlamları temelinde birleşen şekiller topluluğu, seyrek olarak ise tek bir şekilden ibaret olan *şekil bilimi düzeneğinin* yapısal birimidir (bk. Guzev ve Nasilov 1981: 22-35; Guzev 1987: 40). Örneğin, *-(İ)yor* şimdiki zaman ulamı, her bir zaman ulamı gibi, bir ortak anlam esasında birleşen altı şahıs şekli topluluğudur. Çatı ulamı ise, beş akraba, yani bir türden anlam esasında birleşen işteş, ettirgen, edilgen ve dönüşlü çatı olmak üzere dört şekilden oluşan bir gruptur (bk. Guzev 1990: 34-35; 2007: 697-703). Buna karşılık dil dizgesinde anlamca bağımsız, yani başka şekillerle anlam bağlantısı olmayan münferit şekiller de vardır. Bunları da tek üyeli ulam kabul etmek mantığa uygundur. Örneğin, TT'nin ad çekimleme ulamlarından öznel değerlendirme (küçültme) (bk. Guzev 1987: 102-103), çokluk (bk. Guzev 1987: 68-70) ve ikincil temsil etme (+*ki* şekli) (bk. Guzev 1987: 104-105) ulamları, tek üyeli, tek şekilli kategorilerdir. Bu bakımdan çok üyeli bir ulamın şekillerini birleştiren bir ortak veya farklı, ama bir türden anlam ve tek üyeli bir ulamın anlamı, *ulam üretici*, diğer bir deyişle *ulamsaldır*.

İzlenen yöntem bakımından *kelime çekimleyici alt dizgeyi* de iki türe ayırmak gerekir: *şekil üretimi* ve *şekil çekimi düzeneği*.

Şekil üretimi (*düzeneği*), herhangi bir ulamsal anlama sahip şekli söylev düzeyinde temsil etmek amacıyla belirli bir *kelime şeklini kurma* (*kelime şekli üretimi*) mekanizmasıdır.

Şekil çekimi (*düzeneği*) ise, herhangi bir şekil tarafından temsil edilen ulamsal anlamın ilettiği bağıntıya her zaman aynı görevde, aynı rolde [örneğin, iyelik bağıntısında iye (*kitabım*, *kitabın*, *kitabı* vb.) veya edenlik (faillik) bağıntısında herhangi bir eylemin edeni (faili) (*gidiyorum*, *gidiyorsun*, *gidiyor* vb.) rolünde] katılan bir katılımcıyı söylevde bildirmeyi amaçlayan, Türkçede çoğunlukla kişi anlamları, dolayısıyla kişi ekleri vasıtasıyla gerçekleştirilen işlemlerden sorumlu düzenektir. Şu hâlde kelime değil, şeklin söylev karşılığı olan kelime şekli çekimlenmektedir, kelime şeklinin çekimlenmesine ise, *kelime şekli çekimi* diyoruz.

Yukarıda söylenenleri örnekle açarsak, *şekil üretimi düzeneğiyle*, bir ulamsal anlam karşılayan, örneğin eylemlilik gövdesini, *yap-ma* vb. kelime şeklini kuruyoruz. Bu kelime şeklini şahsa göre çekimlediğimizde (*yap-ma+m*, *yap-ma+n*, *yap-ma+sı* vb.), kişi anlamı vasıtasıyla eylemin iyesini-edenini bildiren ikinci düzeneği, yani *şekil çekimi düzeneğini* işletmiş oluyoruz. Verilen kelime şeklindeki *-ma* eki, şekil üretici, kişi ekleri ise, şekil çekimleyici eklerdir. TT'nde şekil çekimi düzeneği aracılığıyla, bütün durumlarda kişi anlamı vasıtasıyla yargının mantıksal öznesinin, bitimli kelime şekillerinde eylemin edeninin, iyelik kelime şekillerinde ise, iyenin temsili gerçekleştirilir. Diğer bir deyişle şekil üretimi işlevi, bütün çekimleme kategorilerine, şekil çekimi (işlevi) ise, sadece ad ve fiil yüklemlik ulamı ile ad iyelik ulamına özgüdür: *öğrenci+ydi+m* (sözcük birimsel biçim birimi + şekil üretici biçim birimi + şekil çekimleyici biçim birimi), *oku-yor-sun* (sözcük birimsel biçim birimi + şekil üretici biçim birimi + şekil çekimleyici biçim birimi), *gel-en+imiz* (sözcük birimsel biçim birimi + şekil üretici biçim birimi + şekil üretici ve şekil çekimleyici biçim birimi) vb.

Bazı Türk dillerinde (ör. Salarca, Sarı Uyurca, Tatarca, Türkmence, Çuvaşça gibi) şekil çekimi düzeneğinden yoksun bitimli fiil şekilleri bulunduğu göre [ör. Türkmencedeki *men al-cak*, *sen al-cak* vb. gelecek zaman şekilleri (Azimov vd. 1966: 101)] bildirişim açısından *şekil çekimi* ikincil, *şekil üretimi* ise birincil bir düzenektir. Şekil üretimi düzeneğinin birincilliğine onun bütün çekimleme ulamlarını kapsaması kanıt gösterilebilir.

Burada başta söz dizimi olmak üzere bazı kavram ve terimlere değinmek yerinde olacaktır.

Söz dizimi, (1) söylevdeki kelime ve kelime gibi işleyen durağan takımların dil (içi) karşılığı olan ve bu alt dizgenin dağarcık birimleri saydığımız *sentagmaları* (Baudouin de Courtenay 1963: 183), (2) kelimelerin öbeklerde çizgisel bir biçimde sıralanması kurallarını, (3) soyut yapı modellerini/kalıplarını ve (4) sentagmaların öbek içindeki görevlerinin, yani *yapı bileşenlerinin* (geleneksel terimle "cümle öğeleri"nin) (söz dizimsel süje-söz dizimsel predika, özne-yüklem, belirten-belirtilen, tümleç/tümleyen-tümleç tamlananı/tümlenen, belirteç/belirteç tümleci/belirteçleyen-belirteç tamlananı/belirteçlenen) soyut imgelerini içeren dil alt dizgesidir.

Geleneksel dil biliminde tümce kavramı ile karıştırılan *anlatım* kavramı, tıpkı tümce gibi, dile değil, söyleve aittir. *Anlatım*, söylevin esas bildirişim birimi; konuşan açısından bir bütünlük sayılabilecek bir fikir, bir bilgi ifade eden bir gösterge (kelime) veya göstergeler (kelimeler ve/veya kelime şekilleri) zin-

cirinden oluşan söylev birimidir. *Tümce* ise, bitimli şekil olan veya böylesi şekil veya şekiller esasında kurulan yargı türüdür (krş. Sapir 2001: 51; Kopnin 1973: 230-253). Diğer bir deyişle *tümce*, yargı şeklindeki bir düşünceyi şekil bilimsel yolla, yani bitimli şekil aracılığıyla dile getiren anlatım türüdür. Aynı düşünceye Vecihe Hatiboğlu'nda da rastlanır: "Bir yargı bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir eyleme veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcükler dizisine tümce ... denir" (1972: 99). Görüldüğü üzere tümce, dil birimi değil, söylevin esas bildirimi birimi olan anlatımların bir türüdür. Başka bir deyişle tümce kavramı, anlatımların bütün türlerini kapsamaz, ancak anlatım türleri arasında mütevazı bir yer tutar. Vurgulamak gerekirse, söz diziminin dağarcık birimleri, İ. A. Baudouin de Courtenay'nin *sentagma* olarak adlandırdığı bağımsız sözcük birimi ve söz dizimsel açıdan bölünemeyen leksik birimler, yani sözcük birimi gibi işleyen kalıplaşmış deyimler, durağan var oluş durumu edinmiş takımlar; (2) yapı birimleri ise, sıralama (kopulatif), yargısal (predikatif) ve tamlama (atributif) olmak üzere üç ana türe ayrılan *yapılardır* (yani söylevdeki öbeklerin soyut modelleri, kalıplarıdır).

Araştırma konumuzla ilgisi olması dolayısıyla burada yapı türlerinden tamlama yapısı üzerinde durulacaktır.

Tamlama yapısı (*tamlayıcı yapı*, *atributif yapı*), bir nesne, nitelik veya eylemin, herhangi bir nesne veya nitelikle bağıntısını dile getiren ya da herhangi bir olayın, kendisine eşlik eden diğer bir olayla bağıntısını ileten yapıdır. Üç türe ayrılır: 1) *Belirtme yapısı*, belirtilen ve belirten olmak üzere iki bileşenden oluşan, bir nesne ya da eylemin (belirtilenin), kendisine yakıştırılan nitelik (belirtenle) bağıntısını karşılayan tamlama yapısı türüdür (ör. *iyi öğrenci*, *söylemek ihtiyacı*, *İyi okuyor*); 2) *Tümleme yapısı*, tümlenen ve tümleyen (tümleç, nesne) olmak üzere iki bileşenden meydana gelen, herhangi bir eylem, nitelik ya da nesnenin (tümlenenin), herhangi bir nesneyle (tümleyenle) bağıntısını dile getiren tamlama yapısı türüdür (ör. *konuşmaya başla-*, *görüştüğümüze memnun*, *sözlerine güven*); 3) *Belirteç yapısı*, belirteçlenen ve belirteçleyen olmak üzere iki bileşenden oluşan ve çoğunlukla eylem olan herhangi bir olayın (belirteçlenenin), kendisine eşlik eden diğer herhangi bir olayla (belirteçleyenle) bağıntısını dile getiren tamlama yapısı türüdür (ör. *Yarın gidersin*, *Eğlenmeden gel*).

TT söz dizimi üzerine yapılan çalışmalarda, bileşiminde bitimli şekil bulunmayan *dil bilimi öğrenmem*, *evlenen arkadaşın*, *polisin hırsız yakaladığı*, *tanıdığımız biri*, *sizin geleceğinizi*, *gidecekleri gün*, *böyle diyerek* vb. yapılar, sık sık "yan (bağımlı) önerme" (örneğin bk. Gencan 1966: 87-88, 89, 92-94),

"yancümle, altcümle, içcümle" (örneğin bk. Banguoğlu 1974: 547-548), "relative clauses, embedded clauses, clauses embedded in a noun phrase (ilgi yan tümceleri, yerleşmiş yan tümceler, bir ad öbeğine yerleşmiş yan tümceler)" (örneğin bk. Hovdhaugen 1975), "adlaştırılan yan tümce" (örneğin bk. Koç 1981: 180), "içtümce" (örneğin bk. Işık 1983: XIII), "adlaşmış yan tümce" (örneğin bk. Kıran 1983), "önad yan tümcesi" (örneğin bk. Kıran 1983), "eylemi çekimsiz olan yantümce, çekimsiz eylemli yantümce" (örneğin bk. Erguvanlı Taylan 1993), "dependent clauses with non-finite verbs, nominalized subordinate clauses, nonfinite (nominalized) clauses, noun clauses, adjective clauses (relative clauses), adverb clauses" [bitimsiz fiilli yan tümceler, adlaştı (tır)lmış güdümlü/bağımlı yan tümceler, bitimsiz (adlaşmış) yan tümceler, isim yan tümceleri, sıfat yan tümceleri (ilgi yan tümceleri), zarf yan tümceleri] (örneğin bk. Turan 1996: 175, 189-207; Kornfilt 1997: 45-77), "niteleme sıfat işlevli yan tümce" (örneğin bk. Erkman-Akerson ve Ozil 1998), "niteleme yan tümcesi" (örneğin bk. Erkman-Akerson 2000: 47-54) gibi terimlerle nitelenerek bağımlı yapı sayılmıştır, fakat bu tür anlatımların neden "yan tümce" sayılması gerektiği, çoğunlukla esaslandırılmasına lüzum görülmeleyen bir aksiyom kabul edilmiştir.

Bir anlatımın, bizce tümce, yan tümce sayılabilmesi ve çelişkiye düşülmeden yargısal öbeklerden ayırt edilebilmesi için, yapının bileşiminde yüklem görevinde işleyen bitimli bir kelime şekli veya kelime şekillerinin bulunması gerekir.

Bitimli şekil (*finit / yargısal / predikatif / nihai şekil*), yargıyı şekil bilimsel yolla karşılayan ad veya fiil şeklidir (bk. Guzev 1993: 36-42; ayrıca bk. 2004: 189-194). Bu şekil, *şahıs şekli* olabilir [yani kişi anlamı vasıtasıyla (konuşan tarafından çoğunlukla yargının mantıksal öznesi olarak algılanan) herhangi bir katılımcıyı dile getirebilir] veya olmayabilir (ör. böylesi anlatılanı dile getiren İngilizce *I read "Okudum"*, *You read "Okudum"* ...; Rusça *Ya prişel "Geldim"*, *Tı prişel "Geldin"*, *On prişel "Geldi"* veya Türkmençe *Men alcak*, *Sen alcak* türü anlatımlar). Söylenenden anlaşılacağı üzere, bizce "bitimli şekil" ile "şahıs şekli" özdeş değildir. Üstelik Türk dillerinde iyelik şekillerinin de (ör. *ev+im*) şahıs şekilleri olduğu, ama bitimli şekiller olmadığı unutulmamalıdır. TT'nde ise bütün bitimli ve iyelik şekilleri şahıs şekilleridir. Dolayısıyla *tümceden*, belirtildiği gibi, yargı dile getiren bir bitimli kelime şeklinden oluşan veya bir bitimli kelime şekli ya da kelime şekilleri esasında kurulan anlatım türü anlaşılmalıdır.⁶ *Geldim*, *Öğrenciyim*, *Çocuğunuz var mı?*, *Turneye çıkacağız diye içi içine sığmıyordur* (SF, K/KA, 44) vb.

Dil bilimi öğrenmem, *evlenen arkadaşın* vb. bitimsiz fiil ad şekilleri esasında kurulan genişletilmiş basit veya *gelmen*, *çalıştığınızı*, *konusarak* türü ge-

nişletilmemiş oluşumlar, bitmiş, tamamlanmış, bağımsız bir yapı değildir, yani bileşiminde yargı bildiren bitimli şekil yoktur ve bu yüzden de (dil—söylev karşıtlığı açısından söylev düzeyinde) yan tümce değil, tek bir kelime şeklinden ibaret olan bir bileşenli yapı ögesi (ör. *Gelmen beni sevindirdi*: genişletilmemiş özne; *Çalıştığınızı biliyorum*: genişletilmemiş tümlec/tümleyen; *Konuşarak gidiyorduk*: genişletilmemiş belirteç/belirteç tümleci) veya öbek olan genişletilmiş yapı ögesi (ör. *Dil bilimi öğrenmem çok iyi oldu*: genişletilmiş özne; *Evlenen arkadaşından haber alıyor musun?*: genişletilmiş tümlec; *Etrafta olup bitene aldırış etmeden konuşarak gidiyorduk*: genişletilmiş belirteç) sayılmalıdır (örneğin krş. Karahan 1994a: 19-23; 2000: 18-19). O hâlde *yan tümce*, anlam özerkliği bulunmamasına karşın, yargı dile getiren bitimli kelime şekli temelinde kurulan bağımlı anlatımdır. Aynı görüşe Vecihe Hatiboğlu'nda şu şekilde rastlanır: “Çekimli eylemle kurulmayan sözcük dizisine veya anlatıma, yantümce ya da yardımcı tümce denemez” (1972: 147). Demek ki *yan tümce* nin zorunlu koşulu, bünyesinde şekil bilimi açısından *bitimli kelime şeklinin*, söz dizimi bakımından *yüklem* bulunmasıdır.

Söylenenler doğrultusunda, bu çalışmada bileşiminde eylemsi kelime şekli veya kelime şekilleri bulunan söylev göstergeleri dizilerinin, yani *öbeklerin* dil içi karşılığı, *yapılar* (*yapı modelleri*) kabul edilmektedir. Münferit eylemsi kelime şekilleri veya bünyesinde eylemsi kelime şekilleri bulunan *öbekler*, herhangi bir yapı ögesi (geleneksel terimle “tümce ögesi”) olarak işlev görebilir. Bir eylemsi kelime şekli olan *gelmen*, *çalıştığınızı*, *koşarak* vb. söylev göstergelerinin dil karşılığı ise, söz diziminde değil, şekil bilimi alt dizgesinde aranmalıdır, o da, bizce *şekildir*. Böylesi bir bileşenli ögeler, bileşiminde eylemsi kelime şekilleri bulunan *öbekler* gibi, yapı ögesi olarak tamlama *öbeklerinde tamlayan* görevinde kullanılabilirler. Söyleneni örnekle açalım. *Geleceğinizi bilmiyordum* anlatımında *geleceğinizi* kısmı, *yan tümce* değildir. Bu unsur, yapı bileşeni olarak *tamlayandır* (Bu durumda belirtili dolaysız tümlec’tir). *Sizin geleceğinizi bilmiyordum*, *Sizin geleceğiniz gün ben gideceğim* anlatımlarında *sizin geleceğinizi* ve *sizin geleceğiniz gün* unsurları, yine *yan tümce* değil, *genişletilmiş bileşenler*dir. Yapı bileşeni olarak ise, birincisi belirtili dolaysız tümlec, ikincisi belirteç tümleci görevinde işleyen *tamlayanlar* dır. Bileşiminde bitimli şekil bulunmadığı için bu anlatımların üçü de birleşik değil, *yalın tümce*dir.

Eylemsi şekillerinin isimsi değil de, sıfatı kullanımda işlediği *toplantıyı yönetecek kişi*, *yöneteceğim toplantı*, *sizin geleceğiniz gün* türü tamlama yapı-

larında belirtilen olarak adlandırılan nesnenin (verilen örneklerde *kişi*, *toplantı* ve *gün*), anlamsal açıdan fiil gövdesiyle temsil edilen ve belirten olarak adlandırılan eylemin (yani *yönet-* ve *gel-* eyleminin) sırasıyla öznesi değil, edeni/faili (*kişi*); tümleci değil, dolaysız objesi (*toplantı*) ve gerçekleştiği zaman (*dün*) vb. adlandırılmasının doğru olacağı düşüncesindeyiz (bk. İvanov 1959: 49-51). Söz dizimsel süje—söz dizimsel predika, özne—yüklem, belirten—belirtilen, tümlec—tümlec tamlananı, belirteç—belirteç tamlananı ise, söz dizimsel *yapı bileşenleri* sayılmalı, yani yapı öğelerinin belirtilmesinde kullanılmalıdır. Burada söylenmek istenen, *eylemin edeni*, *obje*, *zaman* gibi anlamsal kavramların, *özne*, *tümlec*, *belirteç tümleci* gibi söz dizimsel kavramlarla karıştırılmaması gerektiğidir.

Dil biliminde çeşitli dönemlerde farklı dilcilerce şu düşünce dile getirilmiştir (A. Martinet’den alıntı yapalım): “Bir başka dili anlamak için her sözcüğü kendi dilimize çevirme, daha açık bir deyişle yabancı deneyimi bize bildik gelen örneğe göre yeniden eklemleme zorunluğunun yol açtığı çekinceleri iyice kavramamız gerekir. Daha hemen başta, incelemeye giriştiğimiz dilde, daha önceki dilsel deneyimimizin bizi alıştırdığı herhangi bir ayrımla, sesbilimsel ya da dil bilgisel birimlerden herhangi biriyle karşılaşacağımızın kesin olmadığı ilkece benimsememiz gerekir. Buna karşın, o dilde, biçimsel anlatımını bulmuş düşleyemeyeceğimiz ayrımlarla karşılaşmaya hazır olmalıyız.” (1998: 46). İşte herhangi bir dilin olgularını başka bir dilin olgularından hareketle yorumlamamak gerektiği için, bir anlatımdaki fiil kökenli herhangi bir kelime şekli ya da kelime şekli öbeği Hint-Avrupa dillerine tümce veya *yan tümce* olarak çevrilse bile, söz konusu yapının TT’nde de tümce veya *yan tümce* olacağı anlamına gelmez.

Türk dillerinin de, Hint-Avrupa dillerine oranla az olmakla birlikte, kendi *yan tümce*leri vardır. Türk tipi *yan tümce*lerin ana koşullarından biri, belirteç anlamlı bitimli şekillerdir. Bu araştırmanın konusu çerçevesinde şu bitimli ulaç şekillerine değinilecektir: *-Dİ -mEdİ*, *-mİş -mEmİş (idi)*, *-Dİ mİ (idi)*, *-Dİ -(y)Eİİ*, *-(E/İ)r -mEz* ve *-sE*. Bitimli ulaç şekli olan veya bitimli ulaç şekilleri esasında kurulan anlatımlar ise, yargıyı şekil bilimsel yolla ilettiklerinden *yan tümce*dirler (bk. IV.1).

0.3. İKİNCİL TEMSİL ETME KAVRAYIŞI

Bağımsız sözcük birimsel anlamların içeriği, yalnız dış dünya unsurlarının yansımalarının değil, aynı zamanda bu unsurların yorumlanmasının, temsil edilmesinin bir sonucudur. Bu bakımdan herhangi bir bağımsız anlamın temelinde

temsil etme ediminin (aktının) bulunduğu düşünülebilir. Bu, örneğin, ismin herhangi bir olayı nesne, sıfatın nitelik, fiilin eylem olarak karşıladığı anlamına gelir. E. Leisi, dilin bu özelliğine, yani dilin, olayları bağımsız sözcük birimsel anlamlar olan imgelerde dile getirmesine “(kelime vasıtasıyla) temsil etme” der (alıntı için bk. Guzev 1999b: 29). Aşağıda gösterileceği üzere, bu, bir dizi ad ve fiil şekil bilimsel aracının yorumlanmasında gayet perspektifli bir görüştür.

Bu çalışmada eylemsi şekilleri V. G. Guzev tarafından geliştirilen “ikincil temsil etme” kavrayışı (ikincil hipostaz etme konsepsiyonu) (1976: 56-64; 1987: 39-40, 104-105; 1990: 23, 115-131) esasında incelenecektir. Söz konusu kavrayışın temel tezleri şöyle açıklanabilir:

1. Bilindiği gibi, hem dil biliminde, hem de bunun dışında birçok alanda gayet sık kullanılan “gösterge” adını taşıyan varlığın baş işlevi, herhangi bir bildiriyi, herhangi bir düşünme içeriğini temsil etmektir.

2. Dil göstergeleri de aynı niteliğe sahiptir, yani onların da ana işlevi, herhangi bir bildiriyi iletmektir. Ne var ki F. de Saussure’e göre dilin “göstergeler sistemi” (1998: 45, 46-48; ayrıca bk. Aksan 1995: 477; 1998: 33) olduğu görüşü, dil-söylev ayrımı açısından İ. A. Baudouin de Courtenay (1963: 209-235) ve yine F. de Saussure’ün (1998: 40-45) kendi eserlerinden kaynaklanan dilin ideal, söylevin ise maddi birer varlık olduğu görüşüne aykırı düşer.

Dil ideal, gösterge maddi birer varlık, nesne ise, göstergenin, dilin unsuru olarak düşünülemeyeceği açıktır. Yalnız dille ilgili olarak “gösterge” kavramının yerine “gösterge imgesi” ya da “söylev göstergesi imgesi” kullanılırsa bu çelişki ortadan kalkar. En iyisi, bu hususta A. Martinet’in teklif ettiği “monem” terimini kullanmaktır. Bizce bu terim, yanlış anlaşılmaya meydan vermediğinden daha isabetlidir. Monem terimi, Amerikalı dil bilimciler tarafından en küçük, iki taraflı dil birimi anlamında kullanılan, geleneksel ve daha yaygın bir terim olan “morfem” teriminin yerini alacak gibi görünmektedir. Monem de, morfem gibi, en küçük, iki taraflı, yani anlamlı dil birimi kabul edilmektedir. Monemin gösterileni anlam, göstereni ise yukarıda adı geçen gösterge imgesinden, daha doğrusu söylev göstergesi imgesinden başka bir şey değildir (Martinet 1998: 23-24; Mel’nikov 1978: 255). Söylenenler ışığında şöyle çıkarım yapılabilir: 1) “Dil, göstergeler sistemidir” yerine “Dil, monemler sistemidir” demek, dilin ideal bir varlık olduğu görüşüne tamamen uygun düşer; 2) Dil bilimi açısından gösterge kavramının, yalnız söylev alanıyla sınırlı olduğunu kabul etmek ve ideal bir dizge olan dille ilgili kavram olarak gösterge imgesi ya da bazı dilcilerin yaptığı gibi “dil göstergesi” (Mel’nikov 1978: 255) teriminden yararlanmak gerekir.

3. Monemin gösterileni olan anlam, herhangi bir gerçeklik unsurunun, yani herhangi bir nesnenin, niteliğin ya da bağıntının yansıması, yorumlanması ve soyutlanması sonucunda oluşan soyut bir imgedir. Diğer bir deyişle her bir anlamın temelinde yorumlama sürecini görmek usa uygundur. İ. A. Baudouin de Courtenay’dan kaynaklanan görüşlere göre düşünme birimleri, dil birimleri, yani anlamlar hâline gelmeden önce uzun bir soyutlama evresini katederler (Mel’nikov 1978: 253-287).

4. Yukarıda söylendiği gibi, monemin bir türü olan her bir bağımsız sözcük biriminin anlamı, bir yandan karmaşık yansıtma ve temsil etme işlemlerinin ürünü, öte yandan insan tarafından dünya unsurlarının yorumlanmasında araç işlevi gören bir dil birimidir. Bu bakımdan konuşanın haberleşme niyetine, ihtiyacına göre aynı nesnel gerçeklik unsuru, aynı olay, ya nitelik (*kara*), ya nesne (*karanlık*), ya belirteç (*Kara kara düşünüyor*) ya da eylem (*kararmak*) imgesinde yorumlanabilir, temsil edilebilir (Sapir 2001: 114-116). Alman dil bilimcisi E. Leisi’nin düşüncesine göre her bir *isim*, dünya unsurunun sadece nesne olarak algılanmasını, söylevde nesne niteliğinde temsil edilmesini ve gösterilmesini sağlar (alıntı için bk. Guzev 1999b: 29). Bu fikir yürütme gereğince, her bir *isim*, nesne karşılar ve dünyadaki her türlü unsuru (kendisi gerçekte ne olursa olsun) her zaman nesne olarak gösterir. Her bir *fiil*, eylem karşılar, yani ya gerçek bir süreç ya da herhangi bir olayı (bir oluşu, kılışı, durumu, değişikliği vb.) eylem olarak dile getirir. Her bir *sıfat*, algılanan unsuru *nitelik* imgesinde gösterir (bk. Guzev 1999b: 29; ayrıca bk. Şerba 1957: 68-72, 76-78). Şu hâlde bu mantığa uygun olarak *zarfların* hepsi olmasa da çoğunluğu, kendisiyle karşılanan olayı başka bir olayın veya hareketin zamanı, yeri, şartı, ölçüsü, amacı, nedeni, yani bir terimle söylenecek olursa, belirteci biçiminde temsil eder. Kısacası her bir bağımsız sözcük birimi, anlatılanı belirli bir biçime, imgeye sokar, yani belirli bir biçimde temsil eder. *İsim* iletilen unsura nesne, *sıfat* nitelik, *zarf* belirteç, *fiil* eylem şekli verir.

5. İnsanlık tarihi boyunca gerçekleşen uzun evrim sürecinin ürünü olan bağımsız sözcük birimsel anlamlar ise, sık sık çağdaş insanın dünya olayları hakkındaki sıradan tasavvurları veya bilimsel görüşleri ile çelişkiye düşer. Örneğin, *bulunmak* fiili, bir durumu her zaman eylem biçiminde gösterir, *uyku*, *doğum*, *ölüm* gibi kelimeler ise, eylem olarak yorumlanabilecek olayları nesne olarak iletir. İşte bu yüzden *Güneş doğar* anlatımında *doğmak* kelimesinin anlamı da, bilimsel açıdan gerçeğe aykırı düşer.

6. Dilin yorumlama özelliği, kendini sadece anlamların oluşumunda, yani tarihinde, art zamanlılık alanında değil, eş zamanlılıkta, başka bir deyişle söylev birimlerinin işlemsel (operatif) olarak kurulmasında dil araçlarının kullanılışı sahasında da gösterir. Örneğin, Türkçe konuşan bir insan, *tebessüm* kelimesini kullanırsa, bununla temsil edilen olay, nesne olarak algılanır. Aynı olayı *Tebessüm ediyor*, *Gülümsüyor* kelime şekilleriyle tasvir ederse, olay, eylem olarak yorumlanır. Bu bakımdan bağımsız sözcük birimsel anlamlar, temsil etme sürecinin birincil düzey ürünü sayılabilir.

Türkçenin imkânları, elbette buna benzer kelime kullanılışları ile sınırlı değildir. Birincil anlamı başka bir hipostazda, yani başka bir biçimde, imgede gösteren şekil bilimsel araçlar da vardır. Bunlardan en göze çarpanı, ad kelime çekimi alanındaki *+ki* şeklidir. Zaman veya yer belirteçlerini karşılayan zarf gövdelerine ya da bulunma veya ilgi hâli şeklindeki oluşumlara *+ki* ekinin getirilmesiyle meydana gelen kelime şekilleri, çoğu zaman belirteçleri, ya bir nitelik ya da bir nesne imgesinde gösterir: *kışın* (söz konusu oluşum, belirteç temsil eder) > *kışınki* (bu kelime şekli ise, ya nitelik ya da nesne temsil eder); *geçen yıl* (belirteç temsil eder) > *geçen yılki* (nitelik veya nesne karşılar); *cebimde* (belirteç temsil eder) > *cebimdeki* (ya nitelik ya da nesne temsil eder), *cebimdekiler* (nesne temsil eder) vb. Örneklerden görüldüğü gibi, belirteç anlamları, ya nitelik ya da nesne imgesine sokulmuş oluyor. Yine buna benzer şekilde iyelik bağıntısını karşılayan ilgi hâli eki ile oluşturulan kelime şekilleri (ör. *arkadaşımın*), *+ki* ekini alarak iyelik bağıntısını nesne imgesinde (*arkadaşımınki*) temsil eder. Yalnız TT’nde *+ki* eki getirilen ilgi hâli ekli kelime şekilleri, iyelik bağıntısını nitelik imgesinde karşılayamaz: ör. **arkadaşımınki çocuk* gibi bir öbek kurulamaz. Bunun nedeni, ilgi hâlinin eklendiği isim gövdesinin dile getirdiği nesnenin, (herhangi bir diğer nesneyle) konuşan tarafından iyelik olarak yorumlanan bağıntıya yalnızca iye rolünde katılması olabilir. Başka bir deyişle ilgi hâli, sadece iyeyi temsil eder, nesnenin iye ya da tersine, iyenin nesne olduğunu bildirir, nitelik değil. Ayrıca **arkadaşımınki çocuk* gibi bir dil aracına ihtiyaç duyulmaması, Türkçede öz ilgi sıfatlarının bulunmaması, buna karşılık Hint-Avrupa dillerindeki ilgi sıfatlarının yerine getirdiği işlevin isim tamlaması yapılarıyla (*baba evi*, *babamın evi* vb.) gerçekleştirilmesi ile açıklanabilir. S. N. İvanov’da bu konuyla ilgili sayılabilecek şu görüşe rastlanır: Türk dillerinde yalnız anlamları belirtisiz isim tamlaması aracılığıyla ifade edilemeyen sıfat türleri vardır (1969: 106).

Demek Türkçede yeniden yorumlama, yani herhangi bir birincil ihtivanın (ör. zaman veya yer belirteçlerinin) başka imgelerle (ör. nitelik veya nesneyle) birleşmesi sonucu ortaya çıkan birleşik ikincil anlamı dile getirme işlevi gören şekil bilimsel ikincil temsil etme araçları vardır. Örneklerle açıklanmaya çalışıldığı gibi, anlatımlarda gözlemlenen bazı sözcük birimi dönüşümü türleri (söz konusu sözcük birimi üretimi değil, kelime çekimi alanıdır), temsil etme sürecinin birincil düzeyi olarak düşünülen kelime veya kelime şekillerinin (bazen birleşik) anlamlarını, nesne veya nitelik imgelerinden birine sokmaya ve böylelikle onları işlemsel, devingen olarak ikincil temsil etme düzeyine çıkarmaya yarar.

Bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere, böylesi olaylar fiil kelime çekimi sahasında da gözlemlenir.

7. Paylaşılan “znaçeniye-smısl” (anlam-anlatılan/mana) (Mel’nikov 1978: 253-258, 267-290) ayrımına göre *anlam*, bildirişim için intibak ettirilmiş, dil içine alınmış, yani dilleşmiş, bir dil göstergesi ile sabit ilişkide bulunan herhangi bir dünya unsurunun yansıması olan soyut bir imge, dilin en küçük, iki taraflı birimi olan monemin gösterileni; *anlatılan* ise, bildirişim eyleminde bildirilen dil dışı, dil içine alınmamış, yani dilleşmemiş, dilleşmeden kalmış soyut düşünme imgesi (birimi) veya imgeleri topluluğu, diğer bir deyişle bildirişim eyleminde aktarılan, ifade edilen düşünme içeriğidir (Mel’nikov 1978: 253-258, 267-290). Kısacası, *anlam*, dil birimi, *anlatılan*, dil dışı düşünme birimidir. Açıklananlardan, anlam ile anlatılanı karıştırmak, dil ile düşünmeyi karıştırmak demek olacağı sonucu çıkar. Çağdaş bilimin elde ettiği sonuçlara göre dilsel olmayan düşünme de mevcuttur. Bu göz önünde bulundurulursa, dil ile düşünmeyi karıştırmak hata olacaktır.

Anlam-anlatılan ayrımı açısından geleneksel olarak çok anlamlı sayılan dil birimlerinin gerçekte bir veya iki anlamlı; fakat çok anlatılanlı olduğu ortaya çıkar. Örneğin, Türkçede yönelme hâli, bir anlamlı; fakat çok anlatılanlıdır. Bu hâl şeklinin yegâne anlamı, gövdenin temsil ettiği nesnenin, herhangi bir olayla kendine yönelik dolaylı bir bağıntıya katıldığını bildiren soyut imgedir (Guzev 1987: 86). Bu anlamla, örneğin şu anlatılanlar iletilebilir: 1) (Yönelme hâli şeklindeki gövdece temsil edilen) nesne, eylemin kendine yönelik olduğu (uzakta bulunan) bir objedir: *Dağlara yöneldi*; 2) Nesne, yine eylemin yönelik olduğu; fakat nerdeyse kendine ulaştığı (yakında bulunan) bir objedir: *Dağlara yaklaştı*; 3) Nesne, eylemin, kendi sınırını kestiği, içine sokulduğu objedir: *Ormana girdiler*; 4) Nesne, eylemin amacı olan objedir: *Ekmek almaya gitti*

vb. (İvanov 1969: 73-80; Guzev 1987: 83-87). Görüldüğü gibi böylesi durumlarda *anlam*, bir grup anlatılanı aktaran, temsil eden ortak bir alet, vasıta. Bu bakımdan *anlam*, (alışılmış) anlatılanların çağrışım yoluyla bağlandığı nokta, birkaç anlatılan karşılanırken korunan “ortak zihinsel öge” (invariant) olarak düşünülmelidir (Mel’nikov 1978: 272-274). Dolayısıyla bir *anlam*, düşünme birimi olan birden çok anlatılanı aktarmada kullanılabilir.

TT’nde ad kelime çekimi alanındaki *+ki* şekli, herhangi bir belirteci (ör. *şimdi* zarfınca karşılanan zaman belirtecini) nesne [*şimdiki(ler)*] veya nitelik (*şimdiki*) imgesinde temsil edebilir. Belirteç veya belirteç olarak algılanan belirli bir nesnel dünya unsurunu doğrudan karşılayan *şimdi* zarfının anlamı, karmaşık yansıtma ve yorumlama işlemlerinin sonucudur, dolayısıyla söz konusu sözcük biriminin anlamı, birincil temsil etme düzeyi ürünü niteliğinde düşünülebilir. *Şimdiki* kelime şeklinin anlamı ise, gövdenin ilettiği bağımsız, yani birincil anlamın (içeriğin), nesne ya da nitelik imgesiyle birleşerek dönüşmesi sonucu ortaya çıkan birleşik bir anlamdır. Bu birleşik anlam, ikincildir, bu yüzden ikincil temsil etme ürünü olarak yorumlanabilir.

Yukarıda verilen örnekle anlatılmaya çalışıldığı gibi, ikincil temsil etme aracı niteliğinde işleyen bir morfem (ör. *+ki* şekli), temel sözcük birimsel anlam ileten bir gövdeye getirildiğinde, sıklıkla anlam dönüşümünden, aşağıda bir örnekle gösterileceği üzere, birkaç morfem kurulu bir kelime şekli ya da kelime veya kelime şekillerinden oluşan bir öbeğe eklendiğinde ise, anlatılan dönüşümünden söz edilir. Kelime şekli veya öbekte görülen böylesi dönüşüm sonunda bu kez bütün karmaşık düşünme takımı, yani anlatılan kümesi nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş olur (Guzev 1999b: 30-31). Örneğin, birincil temsil etme aracı şeklinde işleyen morflardan oluşan *ceplerimde* kelime şekli (kelime şeklinin bir bileşeni olan *cep* kelimesi de, bir morfem), birincil karmaşık anlatılan iletir. Kelime şekline *+ki* eki katıldığında ortaya çıkan oluşum (*ceplerimdeki*) ise, birincil karmaşık içeriğin, nesne veya nitelik imgesiyle birleştirilip dönüştürülmesi sonucunda meydana gelen ikincil karmaşık düşünme içeriğini, yani ikincil karmaşık anlatılanı aktarır. Bu ikincil karmaşık anlatılan/içerik ise, anlamsal açıdan ikincil temsil etme düzeyi ürünü olarak düşünülür.

+ki şeklinin ikincil temsil etme aracı olarak işlemesi, iki alanda, yani hem dilde bir anlamın başka bir anlama, hem de dil dışında, yani düşünmede bir anlatılanın diğer bir anlatılana standart zihnî bir işlemin sonucunda dönüşmesi şeklinde gerçekleşir. Tek üyeli, tek şekilli bir ulam olan *+ki* ulamı, yani ad

ikincil temsil etme ulamı (bk. Guzev 1987: 104-105), bu her iki alanda, söylev düzeyindeki hem kelime, hem de kelime şekli ya da birden fazla kelime veya kelime şeklinden ibaret öbeklerin karşıladığı anlam veya anlatılanları nesne veya nitelik imgesinde gösterebilir. Örneğin, *Rüzgâr dün akşamkine pek benziyordu, belki biraz sonra kar da sepelemeye başlayacaktı ...* (SA, KMM, 46) (öbeğin karşıladığı anlatılan, nesne imgesinde); *Üstlerindeki dönen bir zulümdü* (YK, BBE, 50) (kelime şeklinin ilettiği anlatılan, nesne imgesinde); *Bir de bakıyor ki Mustan, çocuktan süt isterkenki gibi başlamış yalvarmağa* (YK, BBE, 180) (öbeğin karşıladığı anlatılan, nesne imgesinde); *Haydar Usta şimdiye kadar, bunca yaş yaşadı, böyle bir yoksulluğu, bu kışkı rezilliği hiç görmedi* (YK, BBE, 13) (öbeğin ilettiği anlatılan, nitelik imgesinde); *Deminki kıyametin yanında şimdiki sessizlik dünyanın yaratılmadan evvelki haline yaklaşılabildi* (PS, Y, 115) (kelime şekillerinin karşıladığı anlatılan, nitelik imgesinde); *Günümüze gelinceye kadarki çalışmalarda birbirinden ayrılan görüşler ve yargılara rastlanır* (DA, HYD, 53) (öbeğin ilettiği anlatılan, nitelik imgesinde temsil edilir) vb. Söz konusu anlam ya da anlatılan dönüşmesi işlemleri ise, geçici olarak, yani buna bildiririm gereksinimi olduğu anda gerçekleştirilir.

8. Fiillerin sözcük birimsel anlamları, yani eylemler de, konuşanın zihninde adlara özgü sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı gramer anlamlarıyla birleşerek bunların imgelerinde işleyebilir.

Eylem imgesi, ismin sınıflandırıcı gramer anlamı olan nesne, sıfatın sınıflandırıcı anlamı olan nitelik, hem de (adları ikincil temsil etme düzeyine çıkaran *+ki* şeklinden farklı olarak) zarfların çoğunun sınıflandırıcı anlamı olan belirteç imgesiyle birleşerek nesneleşmiş (ör. *oturmak, bakma, tutuş, yazmaklık* vb.), nitelikleşmiş (ör. *korkmuş, güler, değişmez, işleyen, duyulmadık, yıkılası, düşüncecek* vb.) ya da belirteçleşmiş (ör. *dönüp, baka baka, anlayarak, ışımadan, gelmeksizin, okurken, duyunca, yaklaştıkça, ayrılalı* vb.) biçimde ortaya çıkabilir. Böylelikle yansıtma ve soyutlamanın birincil düzey ürünü olan, fiil gövdelerince karşılanan anlamlar, eylemlilik, ortaç veya ulaçlar aracılığı ile ikincil düzeye çıkarılmış ve adlaştırılmış bir şekilde dile getirilmiş olur.

Görüldüğü üzere, sözcük birimi sınıfları ile fiilin ad şekilleri, yani eylemsiler arasında bağıntı vardır. İsim, sıfat, zarf sözcük birimi türleri, eylemsiler vasıtasıyla fiilde yansır. İsmi her türlü dünya unsurunu nesneleştirdiği gibi, eylemlilik her türlü eylemi nesneleştirir. Aynı mantığa uygun olarak sıfatın her türlü nesnel gerçeklik unsurunu nitelikleştirdiği gibi, ortaç her türlü eylemi nitelikleştirir. Çoğu zarfın dünya unsurunu belirteçleştirdiği gibi, ulaç da her türlü

eylemi belirteçleştirir. Bu bakımdan fiilin her bir adlaştırmış şeklinin, başka bir deyişle fiilin her bir ad şeklinin anlamı, anlamsal bir bireşimdir, sentezdir. Söylev alanındaki bu tür şekiller ise, nesneleştirilmiş, nitelikleştirilmiş ya da belirteçleştirilmiş eylemleri anlam veya anlatılan niteliğinde temsil eder.

9. *Eylemi adlaştırma*, fiil sözcük birimi türünün anlamı olan eylemi ismin sınıflandırıcı anlamı olan nesne, sıfatın sınıflandırıcı anlamı olan nitelik veya çoğu zarfın sınıflandırıcı anlamı olan belirteç, yani tek bir terimle söylenecek olursa, ad imgesiyle birleştirilerek geçici olarak nesneleştirilmiş, nitelikleştirilmiş ya da belirteçleştirilmiş eylem biçiminde (imgesinde, kalıbında) sunmadır. Bu yüzden fiil kelime çekimi alanında işleyen eylemsi (fiil ad) ulamları, eylemleri adların sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlamlarıyla bireşmiş biçimde gösterdiğinden “eylemi adlaştırma ulamları” veya diğer bir isimlendirmeye “fiilin ikincil temsil etme ulamları” olarak da adlandırılabilir. Fiillerin tümü ise, ikincil temsil etme, yani adlaştırmış eylemleri ifade etme ulamlarında işleyebilir. Demek ki fiil ad şekilleri, eylemi ikincil temsil etme yoluyla adlaştıran şekillerdir. Ancak TT’nde yalnız eylem değil, bileşeni, eylemsi kelime şekli veya kelime şekilleriyle iletilen eylem olan bütün bir sahne de, ikincil temsil etme yoluyla adlaştırmış olabilir. Örneğin, *Gelmiş olmama teşekkür etti* (BK, GKB, 103) (sahne, nesneleştirildi); *Ben güzelim, akıllıyım ve beni seyrediyor olmanız da hoşuma gidiyor* (OP, BAK, 55) (sahne, nesneleştirildi); *Öbür elime dayanarak kalkabildim* (BK, GKB, 191) (sahne, belirteçleştirildi) vb.

Yeri gelmişken sık sık geçen *adlaş(tır)ma* (nominalizasyon) kavramından ne anlaşılması gerektiğini belirtmekte yarar var. *Adlaş(tır)ma*, (1) ad kelime çekimi alanında belirteç (sirkonstans) veya iyelik anlamlarını (ismin sınıflandırıcı anlamı olan) nesne, (sıfatın sınıflandırıcı anlamı olan) nitelik; (2) fiil kelime çekimi sahasında ise, fiil sözcük birimi türünün anlamı olan eylemi nesne, nitelik veya (çoğu zarfın sınıflandırıcı anlamı olan) belirteç imgesiyle birleştirilerek geçici olarak ada dönüştürmedir. Diğer bir deyişle genel bir kavram olarak *adlaş(tır)ma*, hem ad, hem de fiil sözcük birimlerinin birincil temsil etme düzeyi ürününü niteliğinde düşünülen anlamlarını ad, yani nesne, nitelik veya belirteç imgesiyle birleştirilerek devingen biçimde ikincil temsil etme düzeyine çıkarma, aktarmadır.

Türk dilcilerinden, örneğin, Sabri Koç’ta rastlanan “eylem köküne eklenen / eklenecek adlaştırma biçim birimleri, adlaştırma işlemi” (1981: 173-180), Zeynel Kiran’da geçen “adlaştırma işlemi, adlaştırılma işlemi, eylemlerin

adlaştırmış biçimleri, adlaştırmacı” (1983: VII-IX), Gül Işık’ta görülen “eylemlerin adlaşması, eylemden ada birinci derecede aktarma” (1983: X, XII) ifadeleri (bu dilcilerde “eylem”, fiil terimi yerine kullanılmıştır), eylemlilik ve isimsi-sıfatsı şekillerle ilgili olarak eylemi nesne imgesinde karşılama, yani nesneleş(tiril)miş eylemi (*gelmenizi, geldiğinizi, geleceğinizi* vb.)⁷ ifade etmek için kullanılır. Demek ki söz konusu eserlerde geçen “adlaşma”, “adlaştırma” terimleri, bu çalışmada sahip olduğu ihtivası burada kısaca açıklanmaya çalışılan “adlaş(tır)ma” terim-kavramının bir kısmını, yani fiilin temsil ettiği anlamın nesne imgesiyle birleştirilerek ada dönüştürülmesini dile getirmektedir. “Adlaşma”, “adlaştırma” terimlerinin böylesi kullanılışı ise, bizce onun kapsayıcı, genel bir terim olarak kullanılmaya elverişli olduğunu gösterir.

Yukarıda yapılan açıklamalarla izah edilmeye çalışılan ikincil temsil etme kavrayışı belki şöyle formüle edebilir. *İkincil temsil etme*, söylevdeki kelime, kelime şekli ya da kelime ve/veya kelime şeklinden oluşan öbeklerin karşıladığı birincil temsil etme düzeyi ürünü olarak düşünülen bağımsız veya yardımcı anlam ya da bu anlamlarla iletilen anlatılanların, konuşan tarafından geçici olarak adlara özgü sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlamlar olan (1) ad kelime çekimi alanında nesne veya nitelik, (2) fiil kelime çekimi sahasında ise nesne, nitelik, nesne-nitelik veya belirteç imgeleriyle birleştirilip dönüştürülerek, diğer bir deyişle sıralanan imgelerde yorumlanarak ikincil temsil etme düzeyi ürünü niteliğinde nesneleştirilmiş, nitelikleştirilmiş, nesneleştirilmiş-nitelikleştirilmiş veya belirteçleştirilmiş şekilde gösterilmesi işlemleridir.

0.3.1. İkincil Temsil Etme Kavrayışının Uygulandığı Çalışmalar

İkincil temsil etme kavrayışı, V. G. Guzev tarafından Eski Anadolu Türkçesi malzemesi üzerinde geliştirilir. Guzev, “Şekil Bilimsel Bir Ulam Olarak Türk Fiilinin Ad Şekilleri Dizgesi (Eski Anadolu ve Türkiye Türkçesi Malzemesi Üzerinde)” (1976: 56-64) adlı makalesinde, hem Eski Anadolu Türkçesi, hem de TT’nde (1) ad kelime çekimi alanında +*ki* şeklinin, zaman veya yer belirteci anlamlarını ya da anlatılanlarını nesne (*dün > dünkü, orada > oradaki, evde > evdeki* vb.) veya nitelik (*dün > dünkü, orada > oradaki, evde > evdeki* vb.), ilgi hâli ekli kelime şekillerinin aktardığı iyelik bağıntılarını ise nesne (*babamın > babamınki* vb.) imgesinde; (2) fiil kelime çekimi sahasında ise eylemlilik, ortaç, isimsi-sıfatsı şekil ve ulaç şekillerinin, eylemi sırasıyla nesne, nitelik, nesne-nitelik veya belirteç imgesinde, yani adlaştırmış biçimde temsil eden ikincil temsil etme araçları olduğunu kanıtlar.

V. G. Guzev, 1986 yılında savunduğu “İşlevsel-Anlamsal Açıdan Türk Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi (Eski Anadolu Türkçesi Malzemesi Üzerinde)” (1986a) isimli ikinci doktora tezinde, bu kavrayışın esasında ad kelime çekimi alanında *+k/-g* şeklini (s. 190-192), fiil kelime çekimi sahasında ise fiil ad şekillerini (s. 306-326) inceler. İkinci doktora teziyle aynı adı taşıyan eser özetinde de (“avtoreferat”ta) (1986b) bu kavrayış tanıtılır. Daha sonra bu malzeme kullanılarak “Türk Kelime Çekimi Teorisi Üzerine Denemeler: Ad (Eski Anadolu Türkçesi Malzemesi Üzerinde)” (1987) ve “Türk Kelime Çekimi Teorisi Üzerine Denemeler: Fiil (Eski Anadolu Türkçesi Malzemesi Üzerinde)” (1990) adlı iki kitabı yayınlanır. İkincil temsil etme kavrayışıyla ilgili olarak *Ad* kitabının 39-40., *Fiil* kitabının ise, 23. sayfalarına bakılabilir. Adı geçen eserlerde bu kavrayışın ışığında *+k/-g* şekli “Ad İkincil Temsil Etme Ulamı (“*-k/-g* ekli şekil”))” (*Ad*, s. 104-105), fiil ad şekilleri ise “Eylemi Adlaştırma (İkincil Temsil Etme) Ulamları” (*Fiil*, s. 115-131) ismi altında, ikincil temsil etme araçları niteliğinde şekil biliminin kelime çekimleyici ulamlarından biri olarak yorumlanır.

Guzev, “vtoriçnoye gipostazirovaniye” (ikincil hipostaz etme) terimini ilk olarak Hamburg Üniversitesi’nde düzenlenen bir sempozyumda (6-7 Aralık 1991) Almanca sunduğu, Rusça varyantı ise oldukça geç yayınlanan “‘Hipostaz Etme’ Kavramını Türk Şekil Bilimine Uygulama Deneyimi” (1999b) adlı makalesinde kullanmıştır. Daha önce “vtoriçnaya reprezentatsiya” (ikincil temsil etme) terimi kullanılmıştır.

İkincil hipostaz etme kavrayışı başka çalışmalara da uygulanmış ve uygulanmaktadır.

N. N. Telitsin tarafından Eski Uygurca malzemeye dayanılarak “Eski Uygurcada Ulaçların Ayırıcı Nitelikleri Üzerine” (1987) ve “Eski Uygur Fiilinin Sıfatı ve İsimsi-Sıfatı Şekilleri” (1988) adlı iki makale yazılır. Fiil ad şekilleri, Telitsin’in, 1990 yılında savunduğu “Eski Uygurcada Fiilin Bitimsiz Şekilleri (Sincan’daki Eski Uygur Yazıtları Malzemesi Üzerinde)” (1990a; ayrıca bk. 1990b) adlı yayınlanmamış doktora (“kandidat”) tezinde de eylemi ad imgelerinde karşılayan, fiil kelime çekimi alanına ait ikincil temsil etme araçları olarak betimlenir.

M. Ş. Mamatov’un, Özbekçe malzeme kullanarak yazdığı “Eylemi Adlaştırma Ulamı Sorununa Dair (Özbekçe Malzeme Üzerinde)” (1988) adlı makalesinde de ikincil temsil etme kavrayışı hayata geçirilir. Mamatov, bu kavrayışı bütünyle kabul etmiş ve ona dayanarak bileşiminde fiil ad şekilleri bulunan tam-

lama öbeklerinin –bu öbekler, geleneksel olarak niteleme/tamlama işlevli yan tümceler sayılır– söz dizimsel görevlerini incelemeye adanmış “Özbekçe Yalın Tümce Yapısında İkincil Predika” (1990a; ayrıca bk. 1990b) adlı ikinci doktora tezini yazmıştır. Yine aynı araştırmacının “Çağdaş Özbekçede İsimsi Şekillerle İletilen İkincil Predika” (1990c) adlı bir monografisi vardır.

İkincil hipostaz etme kavrayışı, N. N. Tıdikova tarafından “Altaycada Eylemlilikler Üzerine” (1993) ve “Altaycada Ortaçlar Hakkında Bazı Sorunlu Konular” (1997) adlı iki makaleyle Altayca malzemeye uygulanmıştır.

Kavrayışın kullanıldığı bir diğer çalışma, N. E. Gadjahmedov tarafından 1998’de savunulan “Kumukçada Ad ve Fiil Kelime Çekimi Ulamları (Diğer Türk Dilleriyle Karşılaştırmalı Olarak)” adlı ikinci doktora tezidir. Gadjahmedov, çalışmasında Kumukça *-g’v/-gi* ad şekli ile fiil ad şekillerini ikincil temsil etme araçları olarak yorumlar (1998: 18-19, 61-67).

Bildiğimiz kadarıyla ikincil temsil etme kavrayışının uygulamaya geçirildiği son çalışmalar, TT malzemesine dayanılarak yazılan “Teorik Türk Gramerinden: Fiilin Eylemi Adlılaştırma (Eylemsi) Ulamı Üzerine” (Deniz-Yılmaz 2007) adlı bildiri ve “-(y)AcAk Türkiye Türkçesi Fiil Adınca İletilen Bir Alışılmış Anlatılan Üzerine” (Deniz-Yılmaz 2002) ile “Türkiye Türkçesinde Sıfatı-İsimsi Şekiller Üzerine (*-Dİk*, *-(y)EcEk*, *-(y)Esİ*)” (Deniz-Yılmaz 2004b) adlı makalelerdir.

0.4. EYLEMİ ADLAŞTIRMA ULAMININ FİİL ÇEKİMİLEME DÜZENİNDEKİ YERİ

Türkçede fiilin *çatı*, *statü*, *görünürlük (aspektüel)*, *yüklemlik* ve *eylemi adlaştırma* olmak üzere beş genel çekimleme ulamı vardır (bk. 1. şema) (Guzev 1990; 2007; krş. Şçerbak 1981).

Fiil çekimleme ulamlarından *çatı* ve *yüklemlik* eylem bağıntıları dile getirirken, *statü* ve *görünürlük* (özellikle de *kılınış*) şekilleri eylem nitelikleri iletir. Eylemi adlaştırma ulamı ise sıralanan bu kategorilerden farklı bir özelliğe sahiptir: Onun mahiyeti, ne eylem bağıntıları, ne de nitelikleriyle ilgilidir. Bu ulamın bildirişim amacı, eylemleri ihtiyaç olduğunda ikincil temsil etme yoluyla nesne, nitelik veya belirteç imgelerinde dile getirmektir. Dolayısıyla eylemi adlaştırma ulamı, üçüncü tip, yani “ikincil temsil etme işlevi” gören ulamlar türünü oluşturur. Aynı zamanda bu ulam, *yüklemlik* ulamı gibi, hiyerarşik bir yapıya sahiptir: *eylemlilik (fiilin isimsi şekli)*, *isimsi-sıfatı şekil*, *ortaç (fiilin sıfatı şekli)* ve *ulaç (fiilin zarfı şekli)*, bu ulamın alt ulamlarıdır.

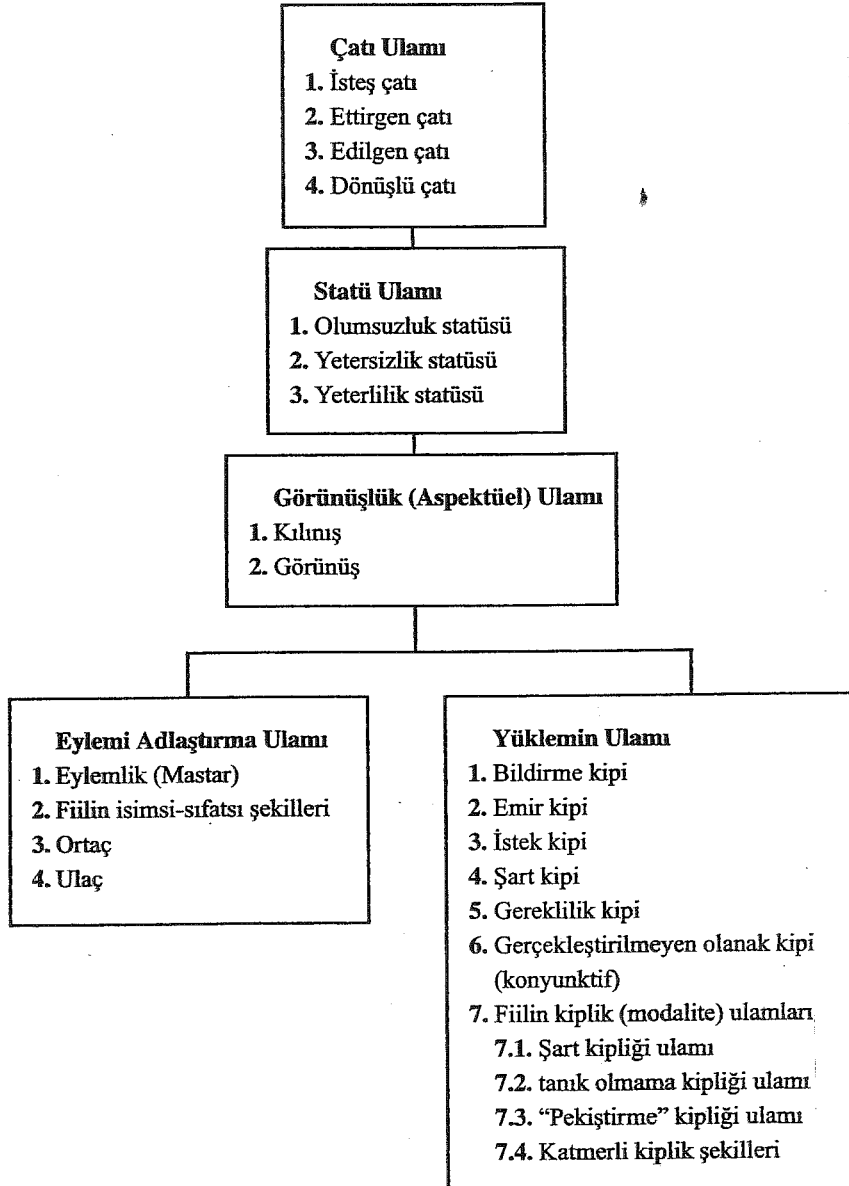
Bütün eylemi adlaştırma, diğer bir deyişle fiil ad şekillerine ait özellikler ise, şöyle sıralanabilir: 1) Fiil adları daima eylem, hareket dile getirir; oluş, kılış, durum gibi olayları da eylem olarak karşılar: *dinleme, koşan, düşünecek, dönüp vb.*; 2) Fiil yönetmesini korur: *Sonra, ciddi ciddi, davetiyelerin üzerine okumaya başladı* (OP, SE, 29) (*oku-* fiilinin yönetmesi, *+(y)İ* yükleme hâli şeklindedir); 3) İşlek çatı şekillerinde ortaya çıkar: *Sözkonusu tasarı, Meclis'te görüşülmeyle kadük olmuş ve yeniden incelenmek üzere geri alınmıştır* (AN, BTA, 43) (edilgen çatı şekillerinde); 4) Fiil statü ulamı (yani olumsuzluk, yetersizlik ve yetersizlik) şekillerinde işler: *Ali Rıza Bey de öğle yemeğine çıkmıyan memurlardan* (RNG, YD, 7) (olumsuzluk şeklinde); *Bir insan bağrının bu kadar kara bir acıyı nasıl barındırabileceğine şaşırm. ... Dayanabileceğinden çok daha fazlasını çekmiş bir çocuk yüzü* (HB, ABB, 81) (yeterlilik şekillerinde); *Bir gün, bunu gözlerinde saklanamamış yaşlarla itiraf etti* (RNG, YD, 38) (yetersizlik şeklinde); 5) Birleşik fiil (poliverbal) yapılarında işlev görür: *Asıl garibi bu mucizenin bir çırpıda olup bitivermesiydi* (AHT, H, 136) (kılınış şeklinde) (bk. Guzev 1990: 117; Erdal 1998: 54, 56).

Fiil ad, yani geleneksel olarak eylemlilik, ortaç ve ulaç şekilleri, fiilden türeme adlara mensup olan sözcük birimleriyle karıştırılmamalıdır. Yukarıda belirtilen olgular, eylemi adlaştırma şekillerinin sözcük birimi üretimi alanına değil, fiil kelime şekli çekimi sahasına ait olduğunu da kanıtlar. Sıralanan olgulara dayanarak, kimi gramercilerin, fiil gövdelerinden sıfat türeten *-mE*, *-(y)İcİ* (örneğin bk. Banguoğlu 1974: 425; Korkmaz 1992: 132-133) ve *-(İ)İl* şekillerini⁹ işlek olmamak ve sıfatlaşma ağır basmakla birlikte ortaç şekli saymalarına katılmıyoruz. Bu şekiller ortaç olsaydı, hiç olmazsa fiil kelime çekimi ulamlarından işlek çatı ve statü şekillerinde işlerdi. Başka bir deyişle ortaçlar, yukarıda gösterildiği üzere, diğer fiil ad şekilleri gibi fiil çekimleme ulamlarında işler, sıfatlar ise, işlemez. Fiil çekimleme ulamlarında işlemeyen geçişsiz fiillere getirilen *-mE* biçim birimi fiilden etken anlamlı sıfat (*babadan kalma ev, doğma büyüme İstanbul'lu, Türkiye'den gelme mal* gibi öbeklerdeki *kalma, doğma büyüme ve gelme*), geçişli fiillere eklenen *-mE* ise edilgen anlamlı sıfat (*asma kilit, yazma kitap, Türkiye'den getirme mal vb.* öbeklerdeki *asma, yazma ve getirme*) üretir. *-(y)İcİ* ve *-(İ)İl* şekilleri de, fiil çekimleme ulamlarında işlemediğinden, fiilden sıfat türeten şekillerdir. *-(y)İcİ* şekli etken anlamlı sıfat (*akıcı konuşma, uyuşturucu ilaç, yakıcı güneş vb.*), *-(İ)İl* şekli ise geçişli fiillerden edilgen anlamlı sıfat (*duvara dayalı merdiven, ekili tarla, kapalı kapı*

vb. öbeklerdeki ilgili sözcük birimleri) üretir. Ancak söz konusu şekillerin çatı yapılarında işlediği ileri sürülerek tezada düştüğümüz iddia edilebilir. Ama böylesi durumlarda çatı şekillerinin birbirinin yerine geçmediği, yani belirli bir çatı şeklinin işlek bir biçimde diğer çatı şekilleriyle yer değiştirmedeği görülür. Üstelik çatı oluşumlarının çokluk kalıplaştığı da unutulmamalıdır. Bu durumda çatı şekli varsayılan oluşumun rahatlıkla sözcük birimi olduğu iddia edilebilir. Ayrıca sıfatların, nesneyi niteliği vasıtasıyla temsil edebilme yetilerinden dolayı, bütün bir oluşum hâlinde kalıcı isim hâline dönüşebildikleri de unutulmamalıdır: *asma, dolma, kıyma, yazma; binici, okuyucu, satıcı, uyuşturucu vb.* Demek bu sonuncular, fiilden isim türeten biçim biriminin getirilmesiyle oluşan sözcük birimleri değil, fiilden türeyen sıfatın bir bütün olarak isimleşmesi sonucunda ortaya çıkan sözcük birimleridir. Kısacası, *-mE*, *-(y)İcİ* ve *-(İ)İl* şekilleri, bizce örneğin, J. Deny (1921: 545-549), A. N. Kononov (1956: 148-150), M. Ergin (1993: 186, 191, 192-193), T. N. Gencan (1966: 138-139, 142, 157-158) ve J. Kornfilt'in¹⁰ kabul ettiği gibi, geçici nitelik ileten ortaç şekilleri değil, kalıcı nitelik bildiren fiil gövdelerinden sıfat türeten biçim birimleridir. Şüphesiz TT'nde önceleri fiil ad kelime şekliyle zamanla kalıplaşan adlar da (ör. *tanış, görmemiş, bildik, göre vb.*) vardır (örneğin bk. Korkmaz 1962). Ancak bunlar artık fiilden ad üretimi alanına aittir, dolayısıyla sözlüğe mensup birimlerdir.

Türkçede fiil ad şekillerinin önemi, onların gayet gelişmiş, karmaşık anlamlı morfolojik şekil öbeğini meydana getirmesinden ve (1) ulama öbeği ile (2) tamlama öbeği [tamlayıcı öbek, ilgi(leme) öbeği] bağlaçlarına ihtiyaç duymadan ve (3) Hint-Avrupa tipi yan tümceleri kurmadan da büyük ölçüde işleme yetisine sahip olan Türk söz diziminin kendine özgü yapılarından birini oluşturmasından ileri gelir (Serebrennikov 1965: 16; Johanson 1975; Guzev 1977; Erguvanlı 1984: 72-78; Aksan 1998: 172-175): 1) *gidiş ve geliş ~ gidiş geliş; Ne okuması var, ne yazması ~ Okuma yazması yok; Yemeğini yedi ve gitti ~ Yemeğini yiyip gitti vb.*; 2) *İstiyorum ki yarın bana gelesiniz ~ Yarın bana gelmenizi istiyorum; Bir insan ki yaptığı yanlışların farkında değil ~ Yaptığı yanlışların farkında olmayan bir insan; Bilirsin ki seni severim ~ Seni sevdiğimi bilirsin vb.*; 3) *Açık söylüyorum, tâ ki herkes anlasın ~ Herkesin anlaması için açık söylüyorum; İsteddiği evi satın aldı, lâkin çok borçlandı ~ Çok borçlanmasına rağmen istediği evi satın aldı; Dün gelemedim, çünkü hastalandım ~ Hastalandığım için (hastalandığımdan) dün gelemedim vb.* Verilen örneklerden görüldüğü üzere, Türkçe, ulama bağlaçları ile tamlama bağlaçlarına ihtiyaç duymadan ve Hint-Avrupa tipi yan tümceler olmadan da işleyebilir.

1. Şema. Fiil Çekimleme Uamları

I. BÖLÜM

EYLEMLİK (FİİLİN İSİMSİ ŞEKLİ)

I.1. EYLEMLİK KAVRAMI

Eylemlilik (eylem ismi, fiilin isimsi şekli, ad-fiil, isim-fiil, mastar), genelleksel olarak, hem isim, hem fiil görevinde bulunan sözcük (örneğin bk. Çağatay 1947a: 361; Gencan 1966: 249); fiilin karşıladığı oluş, kılış ve durumu gösteren isim özellikli eylemsi (örneğin bk. Vardar vd. 1998: 102); fiilin isim şekli, fiil kök ve gövdelerinin temsil ettiği oluş, kılış ve durumu şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil ismi (örneğin bk. Banguoğlu 1974: 420; Korkmaz 2003: 864) olarak tanımlanır. Tanımlardan da çıkarılabileceği gibi, bu şekiller, hem fiile, hem de isme özgü karakteristik özelliklerden bazılarına sahiptir, bu yüzden de Türkiye Türkçesinde sık sık bu iki özelliği dile getiren "isim-fiil" terimiyle adlandırıldıkları görülür.

Bu çalışmada kullanılan terim-kavram takımı gereğince, *eylemlilik*, "nesneleştirilmiş" eylemi (krş. Peşkovskiy 1938: 142) iletme, yani bildirilişim ihtiyacı olduğunda eylemi geçici olarak nesne imgesinde temsil etme aracı işlevi gören fiil şeklidir. Eylemlilik, fiil olmayı sürdürerek aynı zamanda onu isimlerle akraba kılan nesne anlamına da sahiptir. Dolayısıyla söz konusu şekillere rahatlıkla "fiilin isimsi şekilleri" denebilir.

Çağdaş TT'nde işlek ve verimli *-mEk*, *-mE*, *-(y)İş* ve işlek, ama verimsiz,¹¹ yani oldukça seyrek olarak (daha çok yazılı söylevde) karşılaşılan *-mEklik* eylemlilik şekli vardır. Bu dört şekil *eylemlilik ulamı* oluşturur. İlk iki şekil ise, bütünleyici dağılım ilişkisine yakın bir ilişkide bulunur (bk. § I.2.2.4).

Eylemliliklerin isme özgü niteliklerine gelince, eylemliliklerin anlamı, salt eylem değil, "nesneleştirilmiş" eylem, yani geçici olarak nesne imgesinde gösterilen eylemdir (Peşkovskiy 1938: 118). Bu durumda eylemlilikler, sahip oldukları nesnellik özelliğinden dolayı, şekil bilimsel ve söz dizimsel işlevler alanında isimlerle akrabadırlar. Bu yüzden (1) isim kelime şekli çekimi (yani çokluk, iyelik, hâl) ekleri alabilir, (2) ilgeçlerle birlikte işleyebilir ve (3) anlatımlarda isimsi söz dizimi (yani ad yüklemi, özne, belirten, belirtilen, tümleç/tümleyen, tümleç tamlananı/tümmlenen, belirteç/belirteç tümleci ve belirteç tamlananı) görevlerinde etkinlik gösterebilirler.¹² Ancak diğer eylemsi kelime şekilleri gibi bu kelime şekilleri de nesnel bir dünya unsurunu imlendirmedikleri/ karşılamadıkları, bir unsura ad, yani kalıcı bir isim olmadığı için, sözcük birimi üretimi değil, kelime şekli çekimi (burada da şekil üretimi) sahasına aittir (bk. Guzev 1990: 116-117). Bu alana ait oluşlarını fiil çekimleme (yani çatı, statü,

görünürlük ve yüklemlik) ulamı şekillerinde işleyişleri de tasdik eder. Eylemliler, bildiririm ihtiyacı bulunduğunda, fiilin anlamı olan eylemi geçici olarak nesne imgesinde gösterme araçlarından biri işlevi gördükleri için, eylemin ikincil temsil etme araçlarıdır.

Eylemliklerin nesneleştirilmiş eylem anlamı zaman anlam birimciğiyle çelişmez, diğer bir deyişle eylemliler zaman anlam birimciklerine sahip olabilirler. Gerçekten de bazı Türk dillerinde eylemliler zaman anlam birimciklerine sahiptir. Örneğin, Kumukçada, hem zaman anlam birimciğinden yoksun *-mak'*, *-mak'lık'* ve *-iv* (daha seyrek *-ış*), hem de zaman anlam birimciğine sahip *-ag'anlık'* (öncelik anlam birimciği, geçmiş zaman anlam birimciği), *-g'anlık'* (eş zamanlılık anlam birimciği, şimdiki zaman anlam birimciği) ve *-ajak'lık'* (sonralık anlam birimciği, gelecek zaman anlam birimciği) eylemliler şekilleri vardır (bk. Gadjahmedov 1998: 63). *-ag'anlık'* biçim birimiyle kurulan kelime şekli nesneleştirilmiş eylemin geçmişte, *-g'anlık'* biçim birimiyle teşkil edilen kelime şekli nesneleştirilmiş eylemin şimdiki zamanda gerçekleştiğini, *-ajak'lık'* ile meydana getirilen eylemliler kelime şekli ise nesneleştirilmiş eylemin gelecekte gerçekleşeceğini bildirir (bk. Gadjahmedov 1998: 63). Konuşan, nesneleştirilmiş eylemin gerçekleşiş zamanını bildirmeye ihtiyacı duymuyorsa *-mak'*, *-mak'lık'*, *-iv*, *-ış* eylemliler şekillerinden birini, buna gereksinim duyuyorsa zaman anlam birimciğine sahip *-ag'anlık'*, *-g'anlık'* ya da *-ajak'lık'* şekillerinden uygun olanını seçer. Ancak TT'nde eylemliler, aşağıda görüleceği üzere, zaman anlam birimciklerinden yoksundurlar.

TT'nde çatı şeklinde bulunmayan eylemliler şekilleri, edenlik (faillik) anlam birimciğine de sahip değildir, yani anlamlarında eylemin edeni (faili) hakkında bilgi yoktur:

*Yaşamak güzel şeydir kardeşim.*¹³

cevap vermek lüzumu.

konusma dersi.

Ve bu konuşuşta kız Bilâl'e pek benzeyen şeyler bulmuştu (HE, SB, 128).

Bundan böyle geliş gidiş yok (informant) vb.

Yukarıda verilen örneklerin betimlediği sahnelerde eylemliler kelime şekillerinin karşıladığı eylemle bağintıda bulunan unsurlar olan, sırasıyla *güzel şeydir*, *lüzumu*, *dersi*, *kız* ve *yok*, eylemliler temsil ettiği eylemin edenleri değildir. Demek ki TT'nde eylemliler, söz konusu anlam birimciğine kayıtsızdır. İşte bu yüzden çatı şeklinde bulunmayan eylemlilerce hareketin

edeni hakkında bilginin iletilmesi gerektiğinde —tabii ki bu bilgi anlatımdan çıkarılamadığı durumlarda— eylemlilere iyelik ekleri getirilir ve bu biçim birimleri aracılığıyla eylemin edeni bildirilir (Guzev 1976: 58):

Hayatta kalma+mız mucize eseri.

tutuklanma+sı tehlike+si vb.

Eğer kelime şekli çatı şeklindeyse kelime şeklinin anlamında doğal olarak bu anlam birimciği bulunur: *Seniha, nafile yere onu tekrar açmak*, *söyletmek*, *ağlatmak* istedi; *fakat bütün emelleri boşa gitti* (YKK, KK, 257) örneğindeki eylemlilerden ettirgen çatı şeklindeki *söyletmek* ve *ağlatmak*'ta bu anlam birimciği vardır. TT'nde fiil ad şekli anlamının ayrılmaz bir parçası, bir bileşeni niteliğinde edenlik anlam birimciği ise yalnız ortaçlarda bulunur (bk. III).

1.2. EYLEMLİKLERİN ÖZELLİKLERİ

1.2.1. -mEk eylemliliği

-mEk eylemliliği, en soyut eylem imgesi anlamına sahip birkaç sınırlı morfolojiyle kendini gösteren şekildir: Yalın, bulunma ve çıkma hâli şekillerinde, seyrek olarak ise yükleme ve yönelme hâli şekillerinde işlev görür (Bununla birlikte son zamanlarda yükleme ve yönelme hâli şekilleriyle *-mE* eylemliler şeklinin kullanıldığı görülür). Ancak iyelik ve çokluk ulamı şekillerinde işleyemez. Belirtilen özellikler, bazı uzmanlarca dile getirildiği gibi, *-mEk* eylemliliğinin infinitif sayılmasına yol açmaktadır, fakat aşağıda gösterileceği üzere, çağdaş TT'nde infinitif yoktur, dolayısıyla söz konusu eylemliliği infinitifle özdeşleştirmenin hata olduğunu belirtmek gerekir (bk. Guzev 1999a) (bk. 1.2.1.4).

1.2.1.1. *-mEk* eylemliliği, herhangi bir isim kelime çekimi ulamı eki alma- dan çoğunlukla yalın şekilde işler:

Park etmek yasaktır.

İnşaata girmek tehlikelidir.

Bir şey söylemek istiyorum (informant).

Taksim'e gitmek için hangi otobüse binmek lazım? (informant).

Sonra Mustafaya: "Ulan piç kurusu," dedi, "sen ocak yakmak bilir mi-sin?" (YK, SS, 95).

Önüne geçmek mümkün olmayan işlerde telâş ve heyecan göstermek çoklukludur (SA, KMM, 172).

1.2.1.2. TT'nde kendine çokluk ve iyelik ekleri getirilmeyen bu eylemliliğin bulunma ve çıkma hâli eklerini alabildiği ve ilgeçlerle birlikte işleyebildiği

görüldür. Söz konusu hâl şekillerinde işleyebilen veya ilgeçlerle beraber kullanılabilen *-mEk* eylemliği, isim gibi, isimsi söz dizimi görevlerinde, örneğin, (1) yüklem, (2) özne ve (3) tümleç olarak anlatımlarda etkinlik gösterebilir:

1. *Oysa nakış doğrudan Allah'ın hatıralarını aramak, âlemi onun gördüğü gibi görmektir* (OP, BAK, 95).

2. *Her şey gibi sevmek de parası, vakti, az çok rahatı olan insanlara mahsus bir imtiyazmış baba* (RNG, YD, 83).

3. *Bunu daha iyi anlatabilmek istiyordum, ama yolunu bulamıyordum* (OP, SE, 163) (yeterlilik statüsü şeklindeki eylemlilik, belirsiz dolaysız/düz tümleç görevinde).

Nedense bütün aile onu sevmekte ve saymakta devam etmişti (RNG, YD, 42) (bulunma hâli şeklindeki eylemlilik kelime şekilleri, dolaylı tümleç görevinde).

Hâsılı, Leylâ, istediği gibi gezip tozmakta devam etti (RNG, YD, 93) (birleşik fiil yapısında işleyen bulunma hâli şeklindeki eylemlilik kelime şekli, dolaylı tümleç öbeğinin bir ögesi niteliğinde).

... *ama müzik çok gürültülü olduğu için konuşmaktan da bezdiler* (OP, SE, 135) (çıkma hâli şeklindeki eylemlilik, dolaylı tümleç görevinde)

Evlâtlarınız âhir ömrünüzde size bir feci yaprak dökümü manzarası severtirmekten gayri saadet vermezler (RNG, YD, 8) (ilgeçle kullanılan çıkma hâli şeklindeki eylemlilik, dolaylı tümleç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde).

Arşivci olmak için, tarihçi olmak için gerekenden de fazla alçakgönüllülük gerekir (OP, SE, 82) (ilgeçle kullanılan eylemlilik, belirteç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde).

Fakat davetlerde, gezmelerde, çocuklarının etrafında pervane gibi dönen erkeklerin en kötüsü, evlenme lâkırdısı olduğu gibi ya kendisini naza çekiyor, ya bir daha görünmemek üzere savuşuyordu (RNG, YD, 79-80) (ilgeçle birlikte işleyen olumsuzluk statüsü şeklindeki eylemlilik, belirteç öbeğinin bir ögesi niteliğinde anlatımda faaliyet gösterir).

-mEk eylemliğinin, bulunma ve çıkma hâli şekli dışındaki hâllerde yerini *-mE* eylemliğine bıraktığı yukarıda söylendi. Yalnız söz konusu eylem isminin, ilgi hâli şekli hariç diğer hâl şekillerinde 20. yy.'ın ortalarına ve hatta daha geç döneme kadar işlediği de görülür. Örnek:

Herkesin merakını uyandıрмаğı da göze alarak, perdeler açılıp kapandıkça, dikkatle içeri bakıyordum (SA, KMM, 87) (yükleme hâli şeklindeki eylemlilik, belirli dolaysız tümleç görevinde).

Evin bir tarafında bir ölü veya hasta yatıyormuş gibi gülmeğe, yüksek sesle konuşmağa, hızlı yürümeğe cesaret edemiyor, fırsat bulduğu gibi kendini ya bahçeye, ya komşulara atıyordu (RNG, YD, 100) (yönelme hâli şeklindeki eylemlilik, dolaylı tümleç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde etkinlik gösterir).

1.2.1.3. *-mEk* eylemliği, ad tamlamasının belirtini görevinde faaliyet gösterebilir:¹⁴

Böyle zamanda herkese başının çaresine bakmak hakkı neden verilmiyordu? Üstlerindeki baskayı kaldırmak zamanı gelmiş de geçiyordu (RNG, YD, 41).

Ne Seniha söyletmek lüzumunu, ne Hakkı Celis söylemek ihtiyacını duydu (YKK, KK, 225) (söyletmek eylemliği, ettirgen çatı şeklinde).

Kara evin kapısına hiç yaklaşmamak gibi bir akıllılık daha etti (OP, BAK, 398) (ilgeçle birlikte işleyen olumsuzluk statüsü şeklindeki eylemlilik, belirten görevinde).

Hayatın kendilerine zalim davrandığı gururlu kadınların yaptığı gibi, Kalbiye Hanım, kötü gününde evinin kapısını çalan herkesin, kendisine acı-maya ya da daha da fenası, acıklı haline bakıp gizliden gizliye kendi halleri için sevinmeye geldiğinden haklı olarak kuşkulandığı için, misafirlerine tatlı söz söylemeye hiç girişmiyor, gönül almaktı, laf kılığında asmalar budaya-rak hoşbeş etmekte gibi zaafılara kapılmadan hemen konuya giriveriyordu (OP, BAK, 280) (ilgeçle birlikte işleyen, ad yüklemlik ulamı bildirme kipi geçmiş zaman şeklindeki eylemlilikler, belirten görevinde).

1.2.1.4. TT'nde *-mEk* eylemliği sözlük şekli olarak kullanılır: ör. *görmek, tutmak, sevmek, yazmak* vb. Ancak bu şekil, bazı gramercilerin yazdığı gibi örneğin bk. Dmitriyev 1960: 54; Lewis 1967: 96, 167; Banguoğlu 1974: 420; Underhill 1987: 47, 310-311; örneğin krş. Korkmaz 2003: 866-867), infinitif leğil, eylemlilik şeklindedir.

Bilindiği gibi, Hint-Avrupa dillerinde *infinitif*, fiilin belirsiz, soyut anlamlı ekimlenmeyen isimsi şeklidir, yani eylemi (süreci, durumu) kişi, zaman, sayı ve kip gramer anlamlarından bağımsız olarak en soyut biçimde temsil eden fiil isimsi şeklidir (örneğin bk. Ahmanova 1969: 182; Tatarskaya grammatika 1993: 30): İngilizce (*I do not want any of you to misunderstand me* "Beni yanlış anlamamanızı istemem"), Rusça (*Ya lyublyu citat' knigi* "Kitap okumayı severim") b. dillerde olduğu gibi. Türk dillerinden infinitive örnek vermek gerekirse, atarcadaki *-irga/-erge* (varyantları *-rga/-rge* ve *-arga/-erge*) (bk. Tatarskaya grammatika 1993: 230-231) [*herkem sene alirga layık degel* "Herkes seni alması layık değil", *Aşarga bar ele* "(Henüz) yiyecek şey var"¹⁵], Gagavuzcadaki

-maai/-māā (Pokrovskaya 1990: 34) (büüyler kızcaazlar hem çocuklar, giderler şkolaya, nāānda üürenerler ilk bukvaları, üürenerler okumaa, saymaa)¹⁶ “Kızlar ve oğlanlar büyüyorlar, ilk harfleri öğrendikleri, okumayı, saymayı öğrendikleri okula gidiyorlar”) şekilleri, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, belirsiz, soyut anlamlı çekimlenmeyen şekiller, yani infinitiftirler. Hâlbuki TT’nde infinitive benzer şekil yoktur. Eylemlik ulamının bütün şekilleri, çekimlenen, yani herhangi bir başka yardımcı gramer (kelime çekimleyici) anlamı iletebilen somut anlamlı fiil isimsi şekilleridir:

Ama bizden alman gerekiyordu (OP, SE, 29) (eylemlik, iyelik kategorisi şeklinde).

Kürekleri tutmanın şehveti avuçlarında / İçinde bir iş görmenin saadeti / Gideceksin / Gideceksin ırpların çalkantısında (OV, “Hürriyete Doğru” şiirinden) (ilgi hâli şeklinde).

... yalnızca başkalarının acılarına gözyaşı dökerek ölmeyi bilirler ... (OP, SE, 74) (yükleme hâli şeklinde).

Fakat hiç akla gelmiyen bir vaka, Ali Rıza Beyin bu hesaplarını altüst etmiş, onu elli beş yaşında devlet memuriyetinden çekilmeğe mecbur bırakmıştı (RNG, YD, 11) (yönelme hâli şeklinde).

Vazifesini yapmakta kusur ederse Allah onu çocuklarında cezalandırırdı (RNG, YD, 11) (bulunma hâli şeklinde).

... sanki başlarının çevresinde biriktirdikleri o neşesiz hayat bulutunu ür-kütüp kaçırmamak için hareket etmekten ve gürültü çıkarmaktan korkuyorlar (OP, SE, 175) (çıkma hâli şeklinde).

TT’nde -mEk eylemliğinin infinitif kabul edilebileceği bir tek olay gözlemlenir: O da “-mEk şeklindeki fiil + iste-” tipli durağan birliklerdir (örneğin krş. Korkmaz 2003: 866-867). Bu tip birliklerin bileşimindeki eylemlik, sık sık hâl eki almadan işler: Okumak istiyorum vb. Ancak söz konusunun, yalnız istemek fiiliyle teşkil edilen durağan, değişmez (yani hazır bir şekilde bulunup da kullanılan) oluşumlar olduğunu vurgulamak gerekir. Diğer fiillerle -mEk eylemliği hâl şekillerinde işler: Okumayı arzu ediyorum, Okumayı bilmiyorum (seyrek olarak, Okumak bilmiyorum), Şarkı söylemeyi severim, Evde yalnız kalmaktan korkarım vb. Üstelik -mEk eylemliği, istemek fiiliyle de yüklem hâli şeklinde kullanılabilir: Artık İstanbul’dan çıkmayı istemiyordu (RNG, YD, 12). İşte açıklananların ışığında bizce TT eylemlik şekilleri infinitif olarak yorumlanamaz.

1.2.2. -mE eylemliği

-mE eylemliği, -mEk eylemliğinden daha az soyut anlama sahip gibi görünen, dolayısıyla anlatımlarda çeşitli söz dizimsel görevler yerine getirebilen, çokluk, iyelik, hâl şekillerinde işleyebilen ve ilgeçlerle birlikte kullanılabilen en sık rastlanan eylemlik şeklidir. -mE eylemliği, -mEk, -(y)İş ve -mEklik eylemliklerinden daha geniş bir kullanım alanına sahip, yani onlardan daha verimlidir.

1.2.2.1. -mE eylemliği, anlatımlarda türlü bağımsız söz dizimsel görevlerde, örneğin, (1) yüklem, (2) özne ve (3) tümleç görevlerinde etkinlik gösterebilir:

1. ... hoşuma giden şey, hiçbir şey aramadığıma artık inanmama rağmen, bir şey arıyormuş, bir iz üzerindeymişim gibi tetikte durarak okumamdı (OP, SE, 128).

2. Süleyman Kahyanın yüzüne iğrenme, kusma bir kara sinek kirinde geldi yerleşti (YK, BBE, 81).

Buraya gelmem kolay olmadı (BK, GKB, 230).

3. Gömmeyi ikindiye bıraktılar¹⁷ (eylemlik, belirli dolaysız tümleç görevinde).

Uyumaya korkuyor (informant) (dolaylı tümleç görevinde).

— İhtiyarsın, fazla meraklanmandan korkuyorum (RNG, YD, 45) (dolaylı tümleç görevinde).

1.2.2.2. Söz konusu eylemlik, ad belirtme yapılarının bileşiminde yer alabilir ve bu yapılarda belirten veya belirtilen görevinde işleyebilir:

Belirtili isim tamlamasının bileşiminde:

O kitabı yazmanın, istediğim etkiyi insanlarda uyandırmanın bir yolu olamaz mı? (OP, SE, 163) (eylemlik kelime şekilleri, belirtenin bir bileşeni niteliğinde).

Gözlerin açılması emelleri, hırsları arttırdı (RNG, YD, 8) (eylemlik, belirtilen görevinde).

Belirtisiz isim tamlamasının bileşiminde:

Ah... şu hikâye dinleme tutkusu, hepimizi kandırıyor, düşsel bir dünyaya ürüklüyor bizleri (OP, SE, 161) (belirten görevinde).

İçim naksetme hevesiyle doldu ... (OP, BAK, 314) (belirten görevinde).

Araç girmesi yasaktır (belirtilen görevinde).

I.2.2.3. -*mE* eylem ismi, her türlü isim çekimleme (çokluk, iyelik ve hâl) ulamı şeklinde işleyebilir, ilgeçlerle birlikte kullanılabilir:

Çokluk ulamı şeklinde:

Bütün yakınlaşmalar, bütün birleşmeler yalancıdır (SA, KMM, 116) (eylemliler, özne görevinde işleyen bir türden öbeklerin bir bileşeni niteliğinde).

Büyüler, tütsüler, okutmalar, yazdırmalar, kıllar, tüyler hepsi hava cıvaydı (MK, AR, 67) (eylemliler kelime şekilleri, öznenin bir bileşeni niteliğinde).

İyelik ulamı şeklinde:

Şimdi hemen yere çöküp, bu kâğıdı tahtaya tahtayı dizlerimin üzerine yerleştirip, gösterilen yere, çerçevenin içine resmi, cihanın en güzel at resmini çizmem buyrulmuş (OP, BAK, 314) (eylemliler, genişletilmiş öznenin bir bileşeni niteliğinde).

Bu kadar içmeni istemiyorum (OP, SE, 240) (belirli dolaysız tümleç görevinde).

Hâl ulamı şeklinde:

İlgi hâli şeklinde: *Tarihi, hatta hayatı olduğu gibi kelimelere geçirmenin bir yolu yok!* (OP, SE, 163) (eylemliler, belirtili isim tamlamasının belirtini görevinde).

Yükleme hâli şeklinde: *Az önce, belgeler arasında amaçsız gezinebilme-yi, farkında olmadan, başarabildiğimi düşünmüştüm* (OP, SE, 160) (yeterlilik statüsü şeklindeki eylemliler, belirli dolaysız tümleç görevinde).

Yönelme hâli şeklinde: *Metin arabadan inmişti, ama itiyormuş gibi yaparak beni yüreklendirmeye bile üşeniyordu artık* (OP, SE, 265) (dolaylı tümleç görevinde).

Bulunma hâli şeklinde: *Ağaç, hayvan ve insan yüzü resmetmede nakkaşhanemin en parlak ressamı odur* (OP, BAK, 295) (eylemliler, dolaylı tümleç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde).

Çıkma hâli şeklinde: *... belki sesini bu kadar yumuşatmadan maksadı konuşmanın iptidasından beri soğuk ve sükûtî duran Hakkı Celis'i kendi dertlerine iştirake sevk etmek ... içindi* (YKK, KK, 224) (iyyeyi bildiren dolaylı tümleç görevinde).

Eylemliğin ilgeçlerle etkinlik göstermesi:

O çocukla bu mevkuf arasında biraz dizlerini bükerek yatmalarından ve uyurken sağ ellerini şakaklarının altına koyarak uzun saçlarının bir tutamını üstünden aşirmalarından başka benzer bir yerleri yoktu (RNG, YD, 77) (ilgeçle kullanılan eylemliler, dolaylı tümlecin bileşenleri niteliğinde faaliyet gösterir).

Bir şey söylemem için vakit bırakmadı ki! (OP, SE, 33) (ilgeçle birlikte işleyen eylemliler, belirteç öbeğinin bir üyesi niteliğinde).

Ticarette kullandığı bazı adamların mahkemede kendisini suçlamaları üzerine onlara, onlardan daha şiddetle saldırdığını keyifle okudum (OP, SE, 123) (ilgeçle kullanılan eylemliler, belirteç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde) vb.

I.2.2.4. -*mEk* eylemliğinin tersine -*mE* eylem ismi TT'nde daha çok kullanılır olmuştur. I.2.1.2. paragrafta belirtildiği gibi, çağdaş TT'nde -*mEk* şekline çokluk ve iyelik ulamı ekleriyle ilgi, yüklem ve yönelme hâli ekleri getirilmez. -*mE* şekli -*mEk* eylemliğinden daha zengin bir morfolojiye sahip olduğuna, yani her türlü isim çekimleme ulamı şeklinde işleyebildiğine göre, onun daha somut eylem imgesi anlamına sahip olduğu söylenebilir. -*mE* eylemliği gerekli olduğunda yukarıda sıralanan ulam şekillerinde işlediğine göre, her iki eylemliler "bütünleyici dağılım"¹⁸ ilişkisine oldukça yakın bir ilişkide bulunuyor denebilir (krş. Erdal 1998: 55) (*ağla+ma+lar*, *ağla+ma+m*, *ağla+ma+nın*, *ağla+ma+yı*, *ağla+ma+ya*, *ağla+mak+ta*, *ağla+mak+tan* vb.) .

I.2.2.5. TT'nde -*mE* eylemliği ve 3. tekil kişi iyelik ekinden oluşan kalıplaşmış -*mEsİ* şekli de kullanılmaktadır:

Söylemesi kolay, yap da görelim! (informant) (söz konusu kelime şeklinin yerine söylemek kullanılabildi).

Fakat ne kadar koşsam, etrafımda şeytan gibi oyulgalanan yumurcaklar arasında göze görünmesine imkân var mı? (RNG, MT, 69) (göze görünmeye denebilirdi).

Göz ve ıstık, ancak görmesini isteyen ve bilenlerin işine yarar (AN, BTA, 13) (bu kelime şeklinin yerine görmeyi getirilebilirdi).

I.2.3. -(y)İş eylemliği

Filil bu isimli şekli, işlek, fakat -*mE* eylemliği kadar verimli değildir.¹⁹

I.2.3.1. -(y)İş eylemliği, örneğin, (1) yüklem, (2) özne ve (3) belirteç görevinde anlatımlarda işleyebilir:

1. *Bu gidiş iyi bir gidiş değil* (RNG, YD, 59).

2. ... ağlamalar, öpüşmeler içinde *barış görüş* olumuyordu (RNG, YD, 73) (eylemliğin çiftleme yapısında işlediği görülür).

3. *Şimdiye kadar her candarma görüşünde eli ayağı kesilirdi* (YK, BBE, 38) (3. tekil kişi iyelik ve bulunma hâli şeklindeki eylemlik, belirteç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde).

1.2.3.2. Tamlamaların bileşiminde hem belirten, hem de belirtilen görevinde kullanılabilir:

Belirtili isim tamlamasının bileşiminde:

Gelişinizin sebebini sorabilir miyim? (informant) (belirten görevinde).

Esen poyrazı, yelin yavaş yavaş dinişini dinledi (YK, BBE, 320) (belirtilen görevinde).

Belirtisiz isim tamlamasının bileşiminde:

Evet, ikisi de çocuklarını ihtimal, aynı kuvvetle seviyorlardı; fakat, ne yazık bu seviş tarzları başka idi (RNG, YD, 50) (belirten görevinde),

Horoz ötüşüyle uyandım (informant) (belirtilen görevinde).

1.2.3.3. -(y)İş eylemliği, -mE şekli gibi, her türlü isim kelime çekimi ulamı şeklinde işleyebilir, ilgeçlerle kullanılabilir:

Çokluk ulamı şeklinde:

Bütün gün o ziyaretlere gidişleri, o misafir kabul edişleri, o mağazadan mağazaya dolaşırları, etrafındaki gençlerle o şuhlukları, o piyano çalışları, dans edişleri, giyinişleri, süslenişleri, bütün o çalgınlıkları, durgunlukları hep bu hasreti avutmak, bu derdi unutmak içindi (YKK, KK, 55-56) (çokluk ve iyelik şeklindeki eylemlik kelime şekilleri, genişletilmiş öznenin bileşenleri niteliğinde).

İyelik şeklinde:

Kimi geceler uyumadan önce, mum ışığında Kitab-ur Ruh'u okurken ona, "Hayırlı geceler babacığım," deyişim geldi aklıma (OP, BAK, 243) (eylemlik, özne öbeğinin bir bileşeni niteliğinde anlatımda etkinlik gösterir).

Hâl ulamı şekillerinde:

İlgi hâlinde: İçinde bir dost kaybedişin acısı var (NH, R, 110) (belirtili isim tamlamasının belirteninin bir bileşeni niteliğinde).

Yükleme hâlinde: *Evet, ilkbahara doğru dairelerden sokağa çıkışımı söylüyordum* (RNG, MT, 122) (iyelik ve yükleme hâli şeklindeki eylemlik, belirli dolaysız tümleç görevinde).

Yönelme hâlinde: ... *bakışlarına sert bir süzgünlük ve yürüyüşüne, oturusuna, kalkışına latif bir perişanlık geldi* ... (YKK, KK, 78) (iyelik ve yönelme hâli şeklindeki eylemlikler, dolaylı tümleç görevinde).

Bulunma hâlinde: *Ekseri yüksek sesle kendi kendine konusuşlarında diyordu ki: ...* (HE, SB, 278) (çokluk, iyelik ve bulunma hâli şeklindeki eylemlik, dolaylı tümleç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde).

Çıkma hâlinde: *Yine de ama, yaşıyordum; bunu ... bir ara sanırım bileğinin kenarını ısırtışından ve hokkanın bir de yüzüme vuruşundan anlıyordum* (OP, BAK, 201) (iyelik ve çıkma hâli şeklindeki eylemlikler, dolaylı tümleç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde).

Eylemliğin ilgeçlerle işleyişi:

Fakat bu anlar çabucak geçer, çocuğunun mânasız bir kırıtışı, yersiz bir gülüşü ile sanki aradaki boşluk birdenbire kendini gösteriverirdi (SA, KMM, 39) vb.

1.2.4. -mEklîk eylemliği

-mE şeklinin eş anlamlısı olan -mEklîk eylemliği, işlek, ama verimli değildir.

1.2.4.1. Söz konusu şekil, bağımsız olarak, örneğin, yüklem, özne ve tümleç görevinde ya da bu öbeklerin bir bileşeni niteliğinde anlatımlarda etkinlik gösterebilir:

Yeryüzünde senin, cevabını veremeyeceğin sual yoktur gibi geliyordu bana. ... Seni kafamda bir lûgat kitabı gibi görmekliğim işi bozdu (NH, R, 112) (eylemlik, öznenin bir bileşeni niteliğinde).

Tartışmalardan sonra Ankara'dan, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nden gelen bir telefonla, benim bu nazik devrede tartışmalara devam etmemekliğim, iki ay müddetle gazeteye yazı yazmamaklığım, bildirildi (SS, RG, 240) (olumsuzluk statüsü şeklindeki eylemlik, genişletilmiş öznenin bileşenleri niteliğinde).

Bana, merak etmemekliğimi, adımın gazetelere geçmeyeceğini söyledi (SS, RG, 361) (olumsuzluk statüsü şeklindeki eylemlik, belirli dolaysız tümleç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde).

1.2.4.2. Bu eylemlilik, ad tamlamalarında belirten veya belirtilen görevinde kullanılabilir:

İşçiyi vazifesine bağlıyamamaklığın bir sebebi de budur (gazeteden) (yetersizlik statüsü şeklindeki eylemlilik, belirtili isim tamlamasının belirteni görevinde).

Eğer benim hakkımı aramaklığım, kanunun yürürlüğe girmesini istemekliğim, menfi bir tenkit ise ... (SS, RG, 112) (eylemlilik kelime şekilleri, belirtili isim tamlamasının belirtileni görevinde).

1.2.4.3. Sözü geçen eylemlilik, anlatımlarda isim kelime çekimi ulamı şekillerinde, hem de ilgeçlerle işleyebilir:

Eğer benim hakkımı aramaklığım, kanunun yürürlüğe girmesini istemekliğim, menfi bir tenkit ise, dergileri kapıyalım, Babiâlide soğan, sarımsak satalım (SS, RG, 112) (1. tekil kişi iyelik şeklindeki eylemlilik, şart yan tümcesinin öznesi niteliğinde).

Ortaklık şirketin kurulmasından önce benim gazeteye yazı yazmamaklığımı şart koşmuşlardı (SS, RG, 165) (1. tekil kişi iyelik ve yükleme hâli şeklindeki eylem ismi, belirli dolaysız tümlec görevinde).

Beraber yürümekliğime müsaade eder misiniz? (informant) (1. tekil kişi iyelik ve yönelme hâli şeklindeki eylemlilik, dolaylı tümlec görevinde).

Bekleme salonu diye gösterdikleri odada, fabrikayı dolaşmaklığım için müdüriyetten verilecek müsaadeyi bekliyorum (gazeteden) (ilgeçle birlikte işlev gören 1. tekil kişi iyelik şeklindeki eylemlilik, belirteç öbeğinin bir bileşeni niteliğinde anlatımda faaliyet gösterir).

Yengeçler konusunda, hele hele, yiğitlik konusunda, o güne değin kendisiyle hiç konuşmamış olduğumuzu söylemekliğim üzerine yengecin sırtını kaldırdı (BK, GKB, 73) (ilgeçle işleyen 1. tekil kişi iyelik şeklindeki eylemlilik, belirteç öbeğinin bir ögesi niteliğinde).

1.3. EYLEMLİKSİ OLUŞUMLAR

TT'ndeki *-mîşlîk* ve *-(E/İ)rlîk* [olumsuz şekil, *-mEzllîk* (krş. Bayraktar 2004: 121-123)] şekilleri, eylemliğe benzer oluşumlar sayılabilir. Örnek:

Bu yaşa geldim, ömrümde böyle deliksiz uyumuşluğum yok (YK, KŞİ, 52).

O kendi parçalarını bir araya getirmişliği, o bütünlenme mutluluğu içine yerleşmişti artık. Sökülür gibi değildi (BK, GKB, 137).

Ne kadar da çok görmüşlüğünüz vardır beni? (OP, BAK, 324).

Göz ucuyla masanın üstündeki pakete bakan Samim, bir ayağı çukura giren babasına karşı duyduğu hislerle bu süslenme gayreti arasındaki barışmazlığı son günlerin bir mecburiyeti haline sokan zarureti artık anlamıyor değildi (PS, Y, 335).

Bu oluşumların eylemlilik olmadığına ya da başka bir bakış açısıyla eylemlilik hâline gelememelerine dair olası nedenler şöyle sıralanabilir: 1) Çeşitli çatı ve statü (olumsuzluk, yeterlilik ve yetersizlik) şekillerinde işleyememeleri; 2) Kalıplaşmış oluşumlar olmaları ve çoğunun sözlüğe mensup birimler olması; 3) Daha az verimli olmaları, daha doğrusu dil rezervine ait olmaları ve işlek eylemliliklerle rekabet edememeleri.

SONUÇ

Eylemlilik, fiil gövdesinin karşıladığı eylemi (süreci, durumu) nesne imgesinde temsil eden, zaman ve eden anlam birimciklerinden yoksun fiil şeklidir. Eylemliğin anlamı, salt eylem ya da salt nesne değil, nesneleştirilmiş eylemdir. *Eylemlilik ulamı*, işlek ve verimli *-mEk*, *-mE*, *-(y)İş* ve işlek, fakat verimsiz *-mEkllîk* şekillerini içeren, nesneleştirilmiş eylem ulamsal anlamı esasında birleşen fiilin ad şekilleri topluluğudur.

II. BÖLÜM

İSİMSİ-SIFATSİ ŞEKİL

II. 1. İSİMSİ-SIFATSİ ŞEKİL KAVRAMI

Bütün Türk dillerinde, hem nesneleştirilmiş eylemi (yani eylemi nesne imgesinde), hem de nitelikleştirilmiş eylemi (yani hareketi nitelik imgesinde) iletme yetisine sahip kendine has fiil ad şekilleri bulunur. Bunlar, hem fiil isimleri, hem de fiil sıfatları gibi işlediği için, *isimsi-sıfatsi şekiller* biçiminde adlandırılabilir (Guzev 1990: 122-126). Burada söz konusu olan, diğer Türk dillerinin çoğunda (özel olarak Karluk ve Kıpçak dillerinde) *-gan* ve türevlerinin karşılık geldiği (İvanov 1959: 49-51) *-Dĭk*, *-(y)EcEk* ve *-(y)Esĭ* şekilleridir. Bu fiil ad şekilleri, Türkçenin en önemli kuruluş özelliklerini meydana getiren oluşumlar arasında sayılabilir. Bu şekiller, İngilizcedeki *-ing* gerundiumunu andırırlar. Ancak ondan her şeyden önce eksiz biçimde zarfı kullanılmaya yetisine sahip olmayışla fark edilirler.

TT ve diğer Oğuz grubu dilleri isimsi-sıfatsi şekillerinin özelliklerinden biri, onların, edilgen çatı şeklinde bulunmadığı durumlarda, eylemler gibi, eylemin edenini (failini) dile getiren iyelik eklerini alabilmeleridir: *Kandili oturduğum minderin az ötesine ... yerleştirmişti* (OP, BAK, 409) (eden, 1. şahıs anlamı aracılığıyla iletilmiştir) vb.

Hangi dilde yazılmış olursa olsun Türkçe gramerler geleneksel olarak bu şekilleri ortağ (sıfat-fiil, partisip) sayar (örneğin bk. Samoyloviç 2002: 66-67, 118-124; Kononov 1956: 251-252, 470-473; Ergin 1993: 335-336, 337; Dmitriyev 1960: 50, 58-62; Gencan 1966: 250-255; Lewis 1967: 158-161, 162-165; Banguoğlu 1974: 422-427; İvanov 1977; Underhill 1987: 280-281, 287-291, 297-301, 302-303; Čaušević 1996: 322-323; Korkmaz 2003: 909-983). Fakat isimsi-sıfatsi şekilleri ortağ olarak yorumlamak, onların ortaçlardan farkını görmezlikten gelmek, onların kendine özgü, ortaçtan daha evrensel dil aracı olduğunu göz ardı etmek demektir. Eylemi yalnız nitelik imgesinde gösteren ve edenlik (faillik) anlam birimciğine sahip fiil şekli olarak yorumlanan ortaçtan farklı olarak TT'nde isimsi-sıfatsi şeklin iki işlevi, iki bildirişim amacı ve dolayısıyla isimsi kullanım ve sıfatsi kullanım alanı olmak üzere iki söz dizimsel kullanım alanı vardır. Ayrıca bu şekil edenlik anlam birimciğine sahip değildir. İsimsi-sıfatsi şekillerin “nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem” ulamsal anlamları, bu şekilleri doğal olarak yalnız nesneleştirilmiş eylemi iletme yetisine sahip eylemlik ve sadece nitelikleştirilmiş eylemi, yani eylemi nitelik imgesinde temsil etme yetisine malik ortaçlarla akraba kılar. Ancak söz

konusu şekillerin aşağıda sıralanan şu şekil bilimsel, anlamsal ve söz dizimsel özellikleri, onları fiil ad şekillerinden olan bu akrabalarından ayırır: 1) Şekil bilimsel alanda: isimsi-sıfatsi şekillerin iki işlevliliği, iki amaçlılığı (yani eylemi nesne veya nitelik imgesine sokma); 2) Anlamsal alanda: söz konusu şekillerin iki ulamsal anlama (eylemler gibi yalnız nesneleştirilmiş eylem değil, ortaçlar gibi nitelikleştirilmiş eylem anlamına da) sahip olması, yani iki anlamlılığı; 3) Söz dizimsel alanda: bu şekillerin isimsi ve sıfatsi kullanım alanlarında işlemeleri. Örnek:

Onu sevdiğini sanıyordum (isimsi kullanım).

Geleceğini biliyordum (isimsi kullanım).

Sevdiğin kız kim? (sıfatsi kullanım).

Geleceğin günü sabırsızlıkla bekliyorum (sıfatsi kullanım) vb.

Üstelik isimsi-sıfatsi şekiller, (birinci ulamsal anlamın, yani nesneleştirilmiş eylem anlamının gerçekleştiği) isimsi kullanım alanında zaman anlam birimciğine (*-Dĭk* şekliyle iletilen gelecek olmayan, yani geçmiş veya şimdiki eylem ve *-(y)EcEk* ile *-(y)Esĭ* şekilleriyle aktarılan gelecek eylem) sahip olması bakımından eylemlerden; (ikinci ulamsal anlamın, yani nitelikleştirilmiş eylem anlamının gerçekleştiği) sıfatsi işleyiş sahasında ise belirtilen olarak adlandırılan nesnenin, eylemin edeni olduğunu bildiren edenlik anlam birimciğinden yoksun olması dolayısıyla ortaçlardan ayrılırlar (bk. Guzev 1990: 122). İsimsi-sıfatsi şekil edenlik anlam birimciğinden mahrum olduğu için, sıfatsi kullanım alanında fiil gövdesince temsil edilen eylem ile belirtilen olarak adlandırılan nesne arasındaki bağıntının karakteri hususuna ilgisizdir. Diğer bir deyişle çatı şeklinde bulunmayan ve belirtme öbeklerinde belirten görevinde kullanılan isimsi-sıfatsi şekil, anlamlarında eylemin edeni hakkında bilginin bulunmaması sayesinde, *fırtına(nın) koptuğu* (/ *kopacağı*) *haberi* tipli öbeklerce iletilen açıklama bağıntısı (bk. II.2.1.5) hariç nesne ile eylem arasındaki türlü türlü bağıntıları (edenlik bağıntısı da dâhil) iletme yetisine sahiptir (aşağıya bk.).

İlgili Özbekçe *-gan*, *-yotgan*, *-digan* şekillerini inceleyen S. N. İvanov'a göre çatı şeklinde olmayan isimsi-sıfatsi şeklin sıfatsi kullanımında belirtilen olarak adlandırılan nesne, fiil gövdesi ile temsil edilen ve belirten olarak nitelenen eylemin (1) *edeni*, (2) *dolaysız/düz veya dolaylı objesi*, (3) *geçtiği yer* ve (4) *gerçekleştiği zaman* olabilir (İvanov 1959: 49-51). Nesne ile eylem arasındaki bağıntının karakterini dile getiren isimsi-sıfatsi şeklin bu anlamsal olanaklar listesine şunlar da eklenebilir: Nesne, eylemin (5) *amacı*, (6) *aracı*, (7) *nedeni* vb. olabilir (Deniz-Yılmaz 2004b). Örnek:

1. Belirtilen, eylemin edenini dile getirir:

O kahveyi içerken, ben de, az sonra doğacak çocuk gibi sabırsızlanıyordum (OP, BAK, 216).

Bu bitmeyecek beklevis birden öyle acı ve sıkıcı geldi ki, bu zamandan çıkmak istedim (OP, BAK, 461).

Biz onlara en olmayacak bir iş söyleriz (AN, MB/H, 251).

Viran olası hanede evlâd ü ayal vardı (RNG, YD, 15) vb.

Çağdaş TT'nde belirten görevindeki -Dİk şekli, nesne, ile fiil gövdesinin karşıladığı eylem arasındaki karşılıklı bağıntı türlerinden edenlik bağıntısını aktaramaz (bk. II.2.1.3). TT'nde ortaçlar ise yukarıda sıralanan bağıntı türlerinden sadece edenlik bağıntısını iletir (bk. III.1).

2. Belirtilen, eylemin objesini iletir:

Yattığım sediri düzelttim (SA, KMM, 166) (belirtilen olarak adlandırılan nesne, eylemin dolaylı objesidir).

... aramızda alışkanlıkla kulpunu tuttuğum bir kapı vardı ... (OP, SE, 223) (nesne, eylemin belirli dolaysız objesidir).

Onca öfke duyduğum katilim kim, hiç beklenmedik bir şekilde beni niye öldürdü? (OP, BAK, 12) (nesne, eylemin dolaylı objesidir).

Kadınların yakışıklı bulduğu erkekleri, erkekler yakışıklı bulmaz, erkeklerin güzel bulduğu kadını, kadınlar güzel saymaz (NH, R, 420) (nesne, eylemin belirli dolaysız objesidir).

Anamın yol kumanyası diye pişirmiş olduğu köfteleri orada yedik (HB, ABB, 16) (nesne, eylemin belirli dolaysız objesidir).

İçtiğiniz su ayrı gitmezdi ... (OP, SE, 60) (nesne, eylemin belirsiz dolaysız objesidir).

Anlatacağım şu olayı kendim yaşamamış olsam inanmazdım (AN, BTA, 20) (nesne, eylemin belirli dolaysız objesidir).

Ben, on yılda, satacak neyim varsa sattım Fatma ... (OP, SE, 102) (nesne, eylemin belirli dolaysız objesidir).

Mola verdiğim her yerde, yiyecek bir yemiş, bir ot, bir tohum bulurmuşum, içecek temiz bir suya rastlayabilirmişim, öyle söylüyor köylüler (BK, GKB, 197) (nesne, eylemin belirsiz dolaysız objesidir).

Şu anlatacağım sıradışı şeyler, hem hepimizin bildiği şimdiki zamanda cereyan etti, hem de sanki geçmişte (OP, BAK, 179) (nesne, eylemin belirsiz dolaysız objesidir).

İçesi suyumuz kalmadı (informant) (nesne, eylemin belirli dolaysız objesidir).

3. Belirtilen, eylemin geçtiği yeri dile getirir:

Benim bulunduğum tarafa yaklaştığını görünce etrafıma bakındım (SA, KMM, 91).

İkisini de ellerinden tuttum, kucak kucağa uyuduğumuz odamıza soktum (OP, BAK, 208).

Değil hayvan otlatacak, bir tek çadır kuracak yer bile kalmamış (YK, BBE, 86).

Burası oturası, yaşanası yer değil (informant).

4. Belirtilen, eylemin cereyan ettiği zamanı bildirir:

Ankara'ya gittiğimin ertesi akşamı benim Teyzeoğlu bir ziyafet verdi mebus arkadaşlarına (NH, R, 391).

Dönüş yolculuğunda en çok heyecanlandığım dakika, Arşipel denizine girdiğimiz dakika idi (HB, ABB, 137).

Bir güzel kahve içecek zamanı kadar kaynatı (OP, BAK, 216).

Şimdi durası zaman değil, çalışma zamanı (informant).

5. Belirtilen, amaç dile getirir:

Okuyacak maksat yok (informant).

6. Nesne, eylemin gerçekleştirilme aracı, vasıtasıdır:

Başkan olabilecek bilgiyi, görgüyü daha kazanamadım (AN, DB, 18)

Cenazeyi kaldırarak para yoktu (RHK, S, 37).

Ben sizinle kalmak isterdim; geçinecek azıcık bir şey olsaydı, bir küçük iş, bir odacık, başımızı sokacağımız bir dam altı... (RHK, S, 82).

7. Belirtilen, eylemin nedenini dile getirir:

"Uyumam. Uyumam, işte. Neden uyuyum? Ne var uyuyacak?" (YK, SS, 8) vb.

İsimsi-sıfatsı şekillerin belirtme öbeklerinde kullanılışına ilişkin yukarıda verilen örneklerin tahlili, bizi şu sonuçlara vardırıır: 1) Bu şekillerin sıfatsı anlamı, eylemin, herhangi bir nesnenin yalnızca niteliği olarak düşünüldüğünü gösterir; 2) İsimsi-sıfatsı şekillerin anlamı, niteliğin taşıyıcısı olan nesnenin, eylemin faili olduğunu bildiren eden çatı anlam birimciğini içermez (Guzev 1990: 122-123). İsimsi-sıfatsı şekillerin, ortaçlardan farklı olarak kendi çatı anlam birimciği yoktur. Ancak bu, onların, çatı ulamı ile işbirliği yapamayacağı ve işlek çatı şekillerinde ortaya çıkamayacağı anlamına gelmez. Bildirişim gereksinimi olduğunda, çatı biçim birimleri, belirten tarafından temsil edilen

eylem ile belirtilen tarafından karşılanan nesne arasındaki bağıntıyı aydınlığa kavuşturmak için isimsi-sıfatsı kelime şekillerinin bileşimine girer: ör. *yaz+dır+acak insan*, *yaz+ıl+acak mektup*, *yaz+ış+acak arkadaş* vb. Ancak isimsi-sıfatsı kelime şekillerinin bileşiminde yer alan çatı eki, onların, sıfatsı kullanım alanında gerçekleşen nitelikleştirilmiş eylem ulamsal anlamını değiştirmez, yalnız kelime şeklinin bileşimine giren diğer morflarla temsil edilmiş olan anlam dizisine/zincirine kendi çatı anlamını ilave eder. Kısacası, incelenen şekiller çatı şeklinde bulunmazlarsa, anlamlarının ayrılmaz bir bileşeni niteliğinde eylemin edeni hakkında bilgi içermezler. Bu da onların, yukarıda örneklerle de gösterildiği üzere, belirtme öbeğinin belirtileni aracılığı ile eylemin edeni, objesi, yeri, zamanı, amacı, aracı, nedeni vb.'ni (*okuyacak adam / kitap / oda / vakit / maksat / para / sebep* vb.) iletmeye olanak verir. Eğer eylemin edeni hakkında bilgi vermek gerekirse, gerek sıfatsı, gerekse isimsi kullanımda isimsi-sıfatsı kelime şekillerinin bileşimine iyelik kategorisi ekleri getirilir (bk. Guzev 1976: 58; 1990: 123; krş. Korkmaz 2003: 910-911): *Söylediğ+im+i* (*söyleyeceğ+im+i*) *unuttum*, *Adımı okuduğ+um* (*okuyacağ+ım*) *kişi ileri çıksın* vb.

Yukarıda belirtilen olguların ışığında isimsi-sıfatsı şekillerin şekil bilimsel iki amaçlılığı (yani eylemi nesne veya nitelik imgesinde temsil etme), anlamsal iki anlamlılığı (yani nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem anlamlarına sahip olma) ve iki söz dizimsel kullanım alanında işleyişi (yani isimsi veya sıfatsı kullanım alanında işleyişi), onların eylemlilik veya ortaçlarla özdeş sayılmasına engel olur. Dolayısıyla isimsi-sıfatsı şekillerin yukarıda ortaya konan ikililiği, yani onların, eylemlilik ve ortaçların özelliklerini kendinde toplayan ayrımsızlığı, bu şekillerin bağımsız kategori, yani "isimsi-sıfatsı şekiller kategorisi" şekilleri sayılmasını gerektirmektedir (Terim, V. G. Guzev tarafından teklif edilmiştir). Böylesi ayrımsız fiil adlarının TT'ne özgü müstesna şekiller olmadığını da belirtelim (örneğin krş. Yüksek ve Kaya 1997). Örneğin, İngilizcedeki *-ing* şekli, Kıpçak ve Karluk Türk dillerindeki *-gan* isimsi-sıfatsı şekli (örneğin bk. İvanov 1959), ayrımsız fiil adlarının başka dillerde de bulunduğunu gösterir:

Crying bored him (Ağlama canını sıktı).

She admitted crying (Ağladığını itiraf etti).

Verilen örneklerde fiil gövdelerinin ilettiği eylemler, nesne imgesinde karşılandı.

crying baby (ağlayan bebek). Eylem, nitelik imgesinde temsil edildi.

She sat by the window, drinking coffee (Kahve içerek pencerede oturuyordu). Eylem, belirteç imgesinde temsil edildi.

lerle birlikte kullanılabilir ve anlatımlarda isimsi söz dizimi (yani ad yüklemi, özne, tümlec/tümleyen, tümlec tamlananı/tümlenen, belirteç/belirteç tümleci ve belirteç tamlananı) görevlerinde etkinlik gösterebilirler (krş. Turan 1995: 53). İşlev bakımından, ortaçlar gibi (bk. III.1), sıfatlarla akraba oldukları için de belirtme öbeklerinde belirten görevinde işleyebilirler.

Yine isimsi-sıfatsı şekiller (sıfatsı kullanım alanında), ortaçlar gibi, işlev açısından sıfatlarla akraba olduklarından geçici olarak sıfat gibi isimleşme, yani niteliğin taşıyıcısı olan nesneyi bildirme yetisine sahiptirler. Geçici olarak nesne temsil ettikleri böylesi durumlarda, anlatımlarda isimlerin söz dizimsel görevlerinde, örneğin, (1) söz dizimsel süje, (2) söz dizimsel predika, (3) tümlec, belirtme öbeklerinin (4) belirteni ve (5) belirtileni görevlerinde işleyebilir, tıpkı isimlere getirildiği gibi (6) isim kelime çekimi ulamı ekleri alabilir ve (7) ilgeçlerle birlikte kullanılabilirler. Yalnız isimsi-sıfatsı şekillerin böylesi kullanılışını, onların, birinci ulamsal anlamın gerçekleştiği isimsi kullanım alanında işleyişi olarak yorumlamamak gerekir. Belirtildiği gibi, bu (yani geçici olarak niteliğin taşıyıcısı olan nesneyi karşılama), söz konusu şekillerin sıfatsı kullanım sahasında işleyiş özelliklerinden biridir. Örnek:

1. *Bildiğim, sıranın bana geldiği*ydi (BK, GKB, 158).

İnecek var (informant).

2. *Beni en çok ilgilendiren, anlattıklarıdır* (informant).

3. *Okuduğumuzu ben de okudum* (informant) (belirli dolaysız tümlec görevinde).

Bu telefon konuşmalarında beni kimisi paylar, eleştirir, kimisi lâıyk olmaya çalıştığım iltifatlarla boğarak utandırır, kimisi en yakası açılmadıklardan söver; kimisi göklere çıkararak över ... (AN, GK, 19-20) (dolaylı tümlec görevinde).

Hacet yok, söyleyeceklerinizi biliyorum (RNG, YD, 20) (belirli dolaysız tümlec görevinde).

Halbuki o kahrolasıyı öldürmek vardı (belirli dolaysız tümlec görevinde).²¹

4. *Bu semtte yaşayacakların aylık geliri 3.000 \$'ı aşmalı* (informant).

5. *Armenin dediğini yap!* (informant).

6. *Çektiklerimi sana anlatamam* (informant) (ayrıca verilen diğer örneklerle bakınız).

7. – *Bence bu şiir, ... genç kızları ere varmaktan, evli olmaktan şiddetle tiksindirdikten başka, onları sadece bir eğlence ve nefis körletme vasıtası olarak tanıdığını da anlatıyor, oynaslığa, sürtüklüğe heveslendiriyor* (SB, ABVB, 151) vb.

... *suv tinib kolgani bilindi* (... suyun bitip tükendiği anlaşıldı). Eylem, nesne imgesine sokuldu.

Uning korakalpokça gapirganini birinçi marta eşitganında hayron buldim (Onun Karakalpakça konuştuğunu ilk defa duyduğumda hayretler içinde kaldım). Birinci eylem nesne, ikincisi belirteç imgesinde temsil edildi.

Çulda kolan odam kaday kilib tirikçilik kiladi? (Çölde kalan insan nasıl yaşayabilir?). Eylem, nitelik imgesinde gösterildi.

Otasi ulganiga un beş yil bulib koldi (Babası öleli on beş yıl oldu).²⁰ Eylem, belirteç imgesine sokuldu.

Yukarıda verilen örneklerden İngilizcedeki *-ing*, Özbekçedeki *-gan* şeklinin iki değil, üç amaçlılığı dikkati çekmekte, yani bileşiminde bu biçim birimleri bulunan kelime şekillerinin karşıladığı eylemlerin nesne, nitelik veya belirteç imgelerinde temsil edilebildiği görülmektedir.

İsimsi-sıfatsı şekillerin ortaçlardan ayrılması gerektiği, bizce J. Deny tarafından da vaktiyle açıkça idrak edilmiştir. J. Deny, iyelik ekleriyle donatılmış *-Dĭk*, *-(y)EcEk* ekli şekillere (*yaptığım ev* örneğini verir) “pro-participes” (belki de ortaç yerine) adını verir. J. Deny, anlaşıldığı kadarıyla, ortaçların isimsi-sıfatsı şekillerden temel farkını (*yanan ev* örneğini verir) isimsi-sıfatsı şekillerde edenlik anlamının bulunmayışında görmüştür (bk. 1921: 474-484, 508-509).

İşte geleneksel olarak Türkologların çoğu tarafından “ortaç” olarak adlandırılan *-Dĭk*, *-(y)EcEk* ve *-(y)Esĭ* şekilleri, bu çalışmada fiil çekimleme kategorilerinden genel eylemi adlaştırma ulamının özel bir kategorisini meydana getiren ayrı, özgün ulam şekilleri olarak yorumlanmakta ve *isimsi-sıfatsı şekiller* biçiminde adlandırılmaktadır.

İsimsi-sıfatsı şekiller, eylemlilik ve ortaçlara göre daha eski şekillerdir. İsimsi-sıfatsı şekillerin bütün Türk dillerinde bulunuşu, bunların, ulaçlarla birlikte en eski eylemi adlaştırma dil araçları olduklarını gösterir. Bazı Türk dillerinde infinitif, eylemlilik veya ortaç ulamlarından biri olmayabilir (bk. Guzev 1999b: 34-35). Bu ulam şekillerinin bulunmayışının, bunlara ihtiyaç duyulmayışının sebebi, söz konusu fiil adlarının bildirişim işlevlerinin, şekil bilimsel açıdan çok amaçlı ayrımsız isimsi-sıfatsı şekiller tarafından yerine getirilmesi olmalıdır.

Nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem dile getirebilen isimsi-sıfatsı şekiller, sahip oldukları nesnellik ve niteliklik özelliklerinden dolayı, şekil bilimsel ve söz dizimsel işlevler alanında, hem isim, hem de sıfatlarla akrabadır. İşlev açısından, eylemlilikler gibi (bk. I.1), isimlerle akraba olduklarından isim kelime çekimi (yani çokluk, iyelik ve hâl) ulamı şekillerinde işleyebilir, ilgeç-

II.2. İSİMSİ-SIFATSI ŞEKİLLERİN ÖZELLİKLERİ

II.2.1. -Dĭk isimsi-sıfatsı şekli

II.2.1.1. *-Dĭk* şekli, işlek ve verimlidir. Hem isimsi, hem de sıfatsı kullanım alanında çoğunlukla iyelik ulamı şekillerinde işler. Nesne ya da nitelik imgesinde gösterilen eylemin (1) geçmiş veya (2) şimdiki zamanda gerçekleştiğini bildirir:

1. Nesne imgesinde temsil edilen (yani nesneleştirilmiş) geçmiş eylem:

Ona geçen akşam rastladığımı anlattım (BK, GKB, 63).

Hayatımda hiç bu kadar mesud olduğumu, içimin bu kadar genişlediğini hatırlamıyordum (SA, KMM, 90).

Uyandığımda, düş gördüğümü biliyordum, ama düşümde ne gördüğümü bilmiyordum (OP, SE, 269).

Nitelik imgesinde iletilen (nitelikleştirilmiş) geçmiş eylem:

Sana aptal olduğumu söylerken, bu sözüm duyduğum derin ve büyük acının çıktığıydı (AN, BTA, 36).

Başuma yediğim diğer darbelerin acısıyla sizlerin canını sıkımayayım (OP, BAK, 11).

Sonunda, Beyrut'a ayak bastığının yirminci günü eski bir tanıdığa, kendine benzer birine rastladı (RHK, S, 20).

Küçükten beri yanımda dolaşmadığı yer, görmediği merasim, tanımadığı insan, öğrenmediği lisan kalmadı (YKK, KK, 118) (kelime şekilleri, olumsuzluk statüsü şeklinde).

Kendi yaptığımız anayasayı, özkendimiz bozmakta ve çiğnemekteyiz (AN, BTA, 46).

2. Nesne imgesinde iletilen şimdiki eylem:

Edebiyattan nefret ettiğimi ve bu nefretimden iğrenç, tiksindirici bir nefret olduğumu yazmıştım (ÖS, DKY, 19).

Birden annemi ne kadar sevdiğimi ve babamı ne kadar sevmediğimi düşündüm (OP, SE, 151) (*sevmediğimi* kelime şekli, olumsuzluk statüsü şeklinde).

İyi aktör olmadığımı da şükrederim (SF, K/KA, 21) (kelime şekli, olumsuzluk statüsü şeklinde).

Gözlerimi açınca şafağın sökmekte olduğunu gördüm (HB, ABB, 9).

Kitabı kapayıp nasıl böyle yapabildiğini, yaptığı ile yazdığını nasıl böyle çakıştırabildiğini, kendini bir başkasını görür gibi nasıl dışardan görebildiğini düşündüm (OP, SE, 229) (anlatımdaki yapabildiğini, çakıştırabildiğini ve görebildiğini kelime şekilleri, yeterlilik statüsü şeklinde).

Nitelik imgesinde iletilen şimdiki eylem:

Koca, arkasız bir çiftçi, öteki bütün kasaba halkının tuttuğu bir eşraf oğlu idi (RNG, YD, 11).

Kedi Veli en güvendiği adamıydı (YK, BBE, 88).

Sanki bana değil, hayatlarının gitmekte olduğu yöne öfke duyuyorlar, bu yüzden intikamlarını bütün cihandan ve herkesten almak istiyorlardı (OP, BAK, 443).

Resimde ve nakışta yaşadıkları dünyayı görmeyi değil, eski üstatları ve eski masalları hatırlamayı isteyenler için harikadır defterim (OP, BAK, 319).

II.2.1.2. *-Dİk* isimli-sıfatlı şeklinin iyelik eki almadan kullanılışı, sıfatlı kullanım alanında, olumsuzluk statüsü şeklinde²² olasıdır. Böyle kullanılışı da işlek ve verimlidir:

Kapıları görülmedik nakışta bir kilimle örtülmüştür (YK, BBE, 12).

Görülmedik, duyulmadık bir semah çaldılar (YK, BBE, 14).

O yaz görülmedik salgın hastalıklar kasti kavurdu ortalığı (YK, BBE, 83).

Açtım ağzımı yumdum gözümü, söylemedik laf bırakmadım (informant).

Başvurmadık makam koymadık (informant).

Çıkmadık candan ümit kesilmez (atasözü).

Ancak seyrek olarak sıfatlı kullanım alanında iyelik eki getirilmemiş olumlu şekillere de rastlanır. Söz konusu şekillerin böylesi kullanılışı, çağa uymazlık (anakronizm) olarak yorumlanmalıdır. Bunlar, kalıcı ad hâline gelen veya kalıcı ad hâline gelmeye ya da deyimleşmeye eğilimli oluşumlardır. Örnek:

tamdik biri.

Sandallar, mavnalar, gemiler, sarı, kırmızı, yeşil, mavi, mor, akla geldik, düşünüldük her türlü renge boyanırdı yol yol, öyle salıverilirdi denize (BK, GKB, 83).

Oyunun gelmişi geçmişi, simgeleri üzerine olduk olmadık her türlü şeyi işitebilirdi kişi, kulak verecek kadar durduktan sonra bir yerde; bu yer ister lokanta, kahve, sokak, ister ayakyolu olsun (BK, GKB, 86).

II.2.1.3. Sıfatlı kullanım alanında iyelik kategorisinde işlemeyen *-Dİk* şekli, edelik bağıntısını aktaramaz, yani eylemin edenini dile getiren belirtir niteleyemez. Başka bir deyişle **yandık ev* gibi bir öbek kurulamaz. Böyle durumlarda ortaç kullanılır: *yanmış ev, yanan ev* vb. Bu özelliğe, aynı zaman anlam birimciklerine sahip *-mİş* ve *-(y)En* ortaçlarının çok verimli oluşları neden olmuş olmalıdır. Buna karşılık TT'nde ortaçların hiçbirisi gelecek zaman anlam birimciğine sahip değildir. Bu durum ise, *-(y)EcEk* ve *-(y)Esİ* isimli-sıfatlı şekillerinin, *-Dİk* şekline farklı olarak, edelik bağıntısını aktarmasına yol açmış olmalıdır.

II.2.1.4. İsimli kullanım sahasında *-Dİk* şekli, anlatımlarda herhangi bir söz dizimsel öge niteliğinde, örneğin, (1) yüklem, (2) özne ve (3) tümleç görevinde etkinlik gösterebilir:

1. *Başlangıç noktam, aynı hikâyeyi Padişahımıza nasıl anlattığımı ve onu kitabı yapmaya nasıl kandırdığımı* (OP, BAK, 130) (*anlattığımı* ve *kandırdığımı* kelime şekilleri, nesne imgesinde gösterilen geçmiş eylem bildirir).

2. *Hattâ doğacak çocuğun babası olduğum da, şüpheli idi* (RNG, YD, 17) (nesne imgesinde temsil edilen şimdiki eylemi dile getiren söz konusu kelime şekli, özne öbeğinin bir bileşeni niteliğinde faaliyet gösterir).

Benim de sizi taktığım yok ... (OP, SE, 111) (şimdiki eylemi nesne imgesinde ileten kelime şekli, özne öbeğinin bir bileşeni niteliğinde).

3. *Bilmek, gördüğünü hatırlamaktır* (OP, BAK, 92) (nesne imgesinde temsil edilen geçmiş eylem bildiren kelime şekli, belirli dolaysız tümleç görevinde).

Bunu anlayabildiğinizden kuşkuluyum (OP, BAK, 12) (nesneleştirilmiş geçmiş eylem karşılayan yeterlilik statüsü şeklindeki kelime şekli, dolaylı tümleç görevinde).

II.2.1.5. Sıfatlı kullanım alanında *-Dİk* şekli, açıklama bağıntısı ileten belirtme öbeklerinde belirten görevinde işleyebilir:

benim çaldığım iddiası.

makalemin çıkmadığı haberi.

fırtına(nın) koptuğu (kopmakta olduğu) haberi.

Bileşiminde isimli-sıfatlı kelime şekillerinin bulunduğu böylesi belirtme öbeklerinde belirtilen olarak adlandırılan nesne ile belirten öbeğinin bir bileşeni olan isimli-sıfatlı kelime şekillerince karşılanan nitelleştirilmiş eylem arasında, örneklerden de görüldüğü gibi, ancak bir tür bağıntı bulunabilir: O

da, açıklama bağıntısıdır. Belirtilen olarak isimlendirilen nesnenin (verilen örneklerde *iddia* ve *haber*'in; olası diğer örneklerde örneğin, cevap, düşünce, fikir, gerekçe, hakikat, iddia, ihtimal, kanaat, konu, korku, mesele, müracaat, mütalaa, netice, sebep, sonuç, söylenti, şayia, taahhüt, ümit, zan vb.'nin), içeriğinin açıklanması gereken kavram olduğudur.

II.2.2. -(y)EcEk isimsi-sıfatsı şekli

II.2.2.1. İşlek ve verimlidir. Hem ek almadan (özellikle sıfatsı kullanım alanında), hem de iyelik ulamı şekillerinde (gerek isimsi, gerekse sıfatsı kullanım alanında) işler. Nesne ya da nitelik imgesinde temsil edilen gelecek eylem bildirir. Bu zaman anlam birimciğinin yanı sıra kiplik anlam birimciklerine de sahiptir.²³

A. N. Kononov'a göre -(y)EcEk "ortacı" (ona göre bu dil aracı, ortaçtır), (1) gelecek eylemi veya (2) olanak, varsayım, zorunluluk nüanslı gelecek eylemi bildirir (1956: 472). Ancak -(y)EcEk isimsi-sıfatsı şekli, sahip olduğu kiplik anlam birimciği vasıtasıyla her durumda A. N. Kononov'un ikinci maddede belirttiği nüansları, yani kiplik anlatılanlarını da eş zamanlı olarak dile getirmektedir:

1. Olanak anlatılanı.

İsimsi kullanım alanında:

... bir dakika yanından ayrılamiyacağını söyledi (YKK, KK, 250).

Hayatta hiçbir zaman kafamızdaki kadar harikulâde şeyler olamiyacağını henüz idrak etmemiştim (SA, KMM, 64).

Ben susmuştum, onlar da bana Gebze'de bir arşiv bile olamayacağını kanıtlamışlardı (OP, SE, 83).

Sıfatsı kullanım alanında:

Mesrurenin bütün tadı benim için bundan ibaret kalmıştı. Hayatta görüp göreceğim tek aşk! (RNG, MT, 30).

Yalvarmasını, amma usul ve âdâbına göre yalvarmasını bilen insan için açılmıyacak kapı, erilmiyecek mertebe yoktur (RNG, MT, 67).

Ben, on yılda satacak neyim varsa sattım Fatma, ... (OP, SE, 102).

Hayatını nakşa değil, kâtiplik, mektupçuluk ve dalkavukluk etmeye adaya-cak tynette bir adama, Üstat Osman'ın benim hakkımda düşündüğü şeyleri bu kadar pervasızca açivermesi yüreğimi yaraladı (OP, BAK, 410).

Hiçbir şeyle karsılaştırılamayacak bir kırmızı rengin varlığını o sırada huşu içinde hissettim (OP, BAK, 266).

2. Varsayım anlatılanı.

İsimsi kullanım alanında varsayım anlatılanı şekil bilimsel yöntemle dile getirilmez, sözcük birimsel yöntemle bildirilir: Geleceğini varsayalım (! farz edelim) veya Farz edelim (ki), gelecek vb.

Sıfatsı kullanım alanında:

Bizimle birlikte bu evde oturacak damada babamın saygı duymayıp onu yavaş yavaş ezeceğini elbette ikimiz de biliyorduk (OP, BAK, 106).

Kıçını, şimdi hemen becereceğim bir oğlanın tatlı götü gibi, severek ve avuçlarımla tutmak isteyerek, ne kadar tatlı yuvarlacık geçtim (OP, BAK, 317).

3. Zorunluluk anlatılanı.

İsimsi kullanım alanında:

Sonra dolabın kuytulduğundan kutuyu çıkarmış, açmış uzun bir zaman hangisine kıyacağına karar verememiştim (OP, SE, 103).

Ne yapılacağını da çok iyi anlıyorum (OP, SE, 78).

Sıfatsı kullanım alanında:

Bu bütünlenmenin mutluluğu içinde, pencerenin önünden ayrılıp musluğa gittiğinde, bu duygudan da soyunması gerektiğini, bu duygunun, içinden sıyrıp atacağı en önemli şey olduğunu düşünemedi (BK, GKB, 137)

Üç ay, ha babam ha, çalışıp, büyük ümitlerle yazdığım roman, kimse görmeden cami kapısına bırakılacak günah çocuğu gibi elimde kaldı (AN, DB, 124).

Koca şehrin bir başından öte başına kadar yalınayak koşan tulumbacı benim için dünyanın en şaşılacak kahramanıydı (RNG, MT, 13)

O yapılacak şeyleri ben tek başıma da yapabilirim beyler, tek başıma da ben yürürüm o yolda, biliyorum çünkü (OP, SE, 78).

İncelenen şekil tarafından iletilen, soyut düşünme imgesi veya imgeleri topluluğu olan anlatılanlar listesine (4) yeterlilik, (5) tasarlama (plan)-niyet, (6) gelecekte olasılık anlatılanları da eklenebilir:

4. Yeterlilik.

Sıfatsı kullanım alanında:

Bu işin ağır sorumluluğu vardır. Ben bu sorumluluğu taşıyacak yetkide değilim. Gerek bilgim, gerek görgüm yetersizdir (AN, DB, 17).

Zira, bu koku en sakın, en rakit, en berrak ruhları bile derhal bulandırarak bir kıvvettedir (YKK, KK, 217).

Görülecek bir kadındı (HE, SB, 197).

5. Tasarlama-niyet.

İsimsi kullanım alanında:

Ayrırlırlarken Şevketin hafifçe esnediğini, yalnız kalınca tekrar kerevetine uzanıp uyuyacağını görmüştü (RNG, YD, 78).

Beni nasıl olsa öldüreceğini biliyorum. Hiç olmazsa azap çektirme ... (AN, DB, 123).

Sıfatsı kullanım alanında:

«Rastgele» deyişim yalandır; okuyacağım yer ona kendimi beğendirmek için, imtihana girecek bir çocuk gibi tekrar tekrar okuduğum bir yerdir (RNG, MT, 172).

Böylece, az sonra nikâhlanacağım güzelim gelini bütün damatların yaptığı hareketlerle atından indirdim, koluna girdim ... (OP, BAK, 234).

O kendini öldürecek kızı da kimsecikler bir daha öyle ıslak ıslak neon ışıkların altında sırlıklam görmediler (YK, SS, 230).

6. Gelecekte olasılık.

İsimsi kullanım alanında:

En yıpranmış kalbin, aşka kadar bütün eski heyecan ve heveslerini yeniden bulmağa başladığı bir mayıs gününde zavallı bir dostu —insanın kendi kemiklerini kemiriyor gibi bir ses çıkaran hınzır bir testere gıcirtısı içinde toprağa sokarken— kendinin henüz yaşadığını, biraz sonra Eyüp kebabçısında kebab yiyeceğini hissetmek ne ruhanî bir zevktir (RNG, MT, 122-123).

Neler söyleneceğini, konusulacağını biliyor, kestirebiliyorlardı (BK, GKB, 142).

Sıfatsı kullanım alanında:

Benim istediğim, ilerde Allahın emriyle karım olacak eli, yüzü düzgün bir hanım kız bularak uzaktan uzağa işaretler, gülümsemeler ve mektuplarla sevişmekten ibaretti (RNG, MT, 12).

Katilim olacak orospu çocuğunu bulun, ben de size öte dünyada görecekerimi tek tek anlatayım! (OP, BAK, 12)

Bu, katilim olacak alçağın bulunması için çok gayret edileceği, işkencecilerin harekete geçeceği anlamına geliyor mu, bilmiyorum (OP, BAK, 264).

Yukarıda verilen örneklerde -(y)EcEk isimsi-sıfatsı şeklinin karşıladığı nesneleştirilmiş ve/veya nitelikleştirilmiş eylem, gelecekte gerçekleşecek veya son iki örnekte olduğu gibi gerçekleştiğinin gelecekte anlaşılabileceği bir eylemdir. Diğer bir deyişle nesneleştirilmiş ve/veya nitelikleştirilmiş eylem gelecek zaman kesitine aittir.

7. TT'nde -(y)EcEk şekli, anlaşılan, sadece sıfatsı kullanım alanında yukarıda sıralanan alışılmış anlatılanlarından başka “eylemin, gelecek değil, şimdiki eylem, daha doğrusu geçmişte başlayıp şimdiki zamanda yerine getirilmeye devam eden eylem olarak düşünüldüğü” anlatılanını da iletmektedir:

Karım olacak kadın beni hiç mi hiç anlamıyor (informant).

Oğlumuz olacak evladın bugüne kadar ne hayrını gördük! (informant).

Kocam, komiser bey, kocam olacak herif ... (AN, DB, 127).

Bu basımevi müdürü olacak alçak, paralel telefonda benim bütün telefon konuşmalarımı dinlemiş (AN, GK, 22).

Bu tür yapılar -(y)EcEk şekli, konuşanın istediği gibi gerçekleşmeyen eylemi bildirir. Şekil, edenin (verilen örneklerde kadın, evlat, herif ve alçak'ın), söz konusu kelime şekillerince karşılanan eylemi (karı olma, evlat olma, koca olma, basımevi müdürü olma eylemini) gerçekleştirmiş bile olsa, layıkıyla yerine getir(e)mediği veya getir(e)meyeceği, edenin sözü edilen şeye layık olmadığı, başka bir deyişle konuşanın bakış açısına göre “hoş olmayan, istenmeyen eylem” alışılmış kiplik anlatılanını dile getirir (Deniz-Yılmaz 2002: 116).

Dil biliminde dilek-niyet, eylemin yapılmasının zorunluluğu, muktedir olma gibi kavramlar, kiplik kavramlarından sayılır. Kiplik kavramının çerçevesinin nihai olarak çizilmediği göz önünde bulundurulursa, yukarıda sıralanan, bir kısmı zaten kiplik anlamı sayılan anlatılanları aktaran söz konusu anlam birimciğine uzlaşımsal olarak potansiyellik denebilir.

II.2.2.2. İsimsi kullanım sahasında -(y)EcEk şekli, anlatımlarda herhangi bir öge niteliğinde, örneğin, (1) yüklem, (2) özne ve (3) tümleş görevinde işleyebilir:

1) Ölümle karşılaşınca paranın hayatta hiç önemli olmadığını anladım, diyecek değilim (OP, BAK, 10).

2) ... onu çok sevebileceğim aklıma geldi (OP, SE, 134) (sevebileceğim kelime şekli, yeterlilik statüsü şeklinde).

3) Gitmeyeceğini bildirdi (BK, GKB, 148) (olumsuzluk statüsü şeklindeki isimsi-sıfatsı kelime şekli, belirli dolaysız tümleş görevinde).

... mektubu okuyamayacağından korktu (BK, GKB, 172) (yetersizlik statüsü şeklindeki kelime şekli, dolaylı tümleş görevinde).

II.2.2.3. Sıfatsı kullanım alanında -(y)EcEk şekli, -Dİk şekli gibi (bk. II.2.1.5), açıklama bağıntısı ileten harp başlayacağı şayiası²⁴ tipli belirtme öbeklerinde belirten görevinde işleyebilir.

II.2.3. -(y)Esİ isimsi-sıfatsı şekli

II.2.3.1. İşlek, ancak verimsiz fiil ad şeklidir. İncelenen şekil, 13-15. yüzyıllarda günümüz TT'ndeki -(y)EcEk şeklinin yerine getirdiği işlevleri yerine getiriyordu (örneğin bk. Çağatay 1947b: 525-552; Mihaylov 1958: 141-154; Korkmaz 1969a: 31-38; Guzev 1990: 124-126). Belirtilen çağdaş şeklin eş anlamlısı olan -(y)Esİ şekli, günümüz TT'nde durağan öbeklerde, deyimlerde muhafaza edilmiş "çağa uymazlık" olarak yorumlanabilir: -(y)Esİ var, -(y)Esİ yok, -(y)Esİ gel-, -(y)Esİ kal-, -(y)Esİ ol- vb. (bk. Korkmaz 2003: 980, 981-982). Şeklin isimsi kullanımına oldukça seyrek rastlanır. İyelik şeklinde işlemeyen şeklin katıldığı tamlama yapıları ise, genellikle aşağılama (lanet, küfür) dile getirir.

İsimsi kullanım alanına ait örnekler:

Ölü taşından Belediye geliri arttırasımıyş herif! (FE, AL, 199).

Onu çok göresim var (informant).

Hiç içesim yok (SB, ABVB, 168).

Doğrusu benim de gülesim geldi (HB, ABB, 60).

İnsanın yaprakları arasına daldırıp yüzünü serinletesi geliyor (informant).

Bunları görmeleri ile durasuları kalmadı.

Dünya her gün bir önceki günden daha yaşanılasi, insanlar her gün bir önceki günden daha sevilesi oldular.²⁵

Sıfatsı kullanıma dair örnekler:

Kuruyası dilim durmaz ki ... (RNG, Ç, 105).

Hay gözü çıkası para hay! (RHK, S, 24).

Körolası yokluk (YK, SS, 17).

Bak şu boyu devrilesi uzun devenin ettiğine (YK, SS, 34).

Aşağıdaki örnek, söz konusu şekilde sıkça karşılaşılan aşağılama anlam birimciğinin bulunmaması dolayısıyla istisna teşkil ettiği için ilgi çekicidir:

Hoca bu olaydan sonra Kolera'da tapılası bir saygınlık kazanmıştı (MK, AR, 108).

II.2.3.2. Belirtildiği gibi, -(y)Esİ şekli isimsi olarak oldukça seyrek kullanılır. Bitimli şekillerin genellikle ad şekillerinden kaynaklandığı görüşüne dayanılırsa, bu şeklin isimsi kullanımı şu örnekte yer almış olabilir:

Orospuyu bütün gün hafakan bastıormuş da, hanaydan bu yana baktıkça yüreği oynıyasımıyş da, şu çarpık evler ortadan kalksa da yeşil bahçeleri görsem diyesimiş de, onun bir dediğini iki etmiyen o kalaklı deyyus da gidip Ali Rıza beyin kulağına fıslıyasımıyş da, o da onun hatırını yıkmıyacağından bizim evleri yıkasımıyş... (FE, AL, 92) (isimsi-sıfatsı kelime şekilleri, yüklem görevinde).

II.2.3.3. TT'nde sıfatsı kullanım alanında işleyen, -(y)Esİ isimsi-sıfatsı şekli ve +cE biçim biriminden oluşan kalıplaşmış şekil bilimsel oluşum olan -(y)EsİcE şekli de vardır:

Gülizar gözü bu yere batasıca battaniyeye takılı dururken bir kedi miyavladı (NH, R, 27).

Kahrolasıca deniz, dedelerinin, atalarının, soy sopunun kaçının başını yedi biliyor musun? diyordu (HB, ABB, 15-16).

SONUÇ

İsimsi-sıfatsı şekiller, fiil gövdesinin temsil ettiği eylemi, hem nesne, hem de nitelik imgesinde iletebilen, yani eylemi nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş biçimde temsil edebilen şekil bilimsel araçlardır. Söz konusu şekillerin bu bildirimsel iki işlevliliği, onların söz dizimsel evrenselliğine, yani herhangi bir yapı bileşeni ("cümle ögesi") görevinde işleyebilmesine yol açar. İsimsi-sıfatsı şekiller, zaman anlam birimciklerine sahiptir: -(y)EcEk ve -(y)Esİ şeklinde gelecek zaman, -Dİk şeklinde ise gelecek olmayan (yani geçmiş ve şimdiki) zaman anlam birimciği bulunur. Bu şekillerin bazı ayırt edici işlev özellikleri vardır: -(y)EcEk, nesne ile eylem arasında edenlik bağıntısı iletmeye ve iyelik ulamı dışında işleme yetisine sahipken, -Dİk şekli, tersine, nesne ile eylem arasında edenlik bağıntısı aktarma yetisine sahip değildir ve çoğunlukla iyelik ulamı şekillerinde işler. -Dİk ve -(y)EcEk çağdaş şekilleri ile -(y)Esİ çağdaş uymaz (anakronik) şekli, formüle edilen bildirimsel işlevleri ve anlam bilimsel akrabalıkları sayesinde genel eylemi adlaştırma ulamının özel bir kategorisi olarak tanınması gereken isimsi-sıfatsı şekiller ulamını meydana getirir.

III. BÖLÜM

ORTAÇ (FİİLİN SIFATSI ŞEKLİ)

III.1. ORTAÇ KAVRAMI

Hint-Avrupa dil biliminde ortaç (fiilin sıfatı şekli, sıfat-fiil, partisip), eylemle bağlantılı olan nitelik karşılayan ve sıfatı olarak işlev gören fiil bitimsiz (infinit) şeklindedir (örneğin bk. Lingvistiçeskiy entsiklopediçeskiy slovar' 1990: 399-400).

Bu çalışmada uygulanan ikincil temsil etme kavrayışı gereğince ortaç, fiil gövdesince iletilen eylemi geçici olarak nitelik imgesinde temsil eden fiil ad şeklindedir. Diğer bir deyişle ortaç, içeriği eylem olan nitelik anlamına sahip fiil şeklindedir (Guzev 1990: 120). Nitelik anlamı, anlam ve işlev bakımından ortaçları sıfatlarla akraba kılar. Dolayısıyla ortaçlar, nitelik karşılayan bir dil aracı olan sıfatlar gibi, geçici olarak isimleşme, yani söylevde niteliğin taşıyıcısı olan nesneyi bildirme, başka bir deyişle öncelikle isimleşmiş belirten ve isimleşmiş söz dizimsel predika niteliğinde sıfatların söz dizimi görevlerinde işleme yetisine sahiptir: ör. *Bu toprağı vatan yapan, altında yatanlardır* (vatan yapan kelime şekli isimleşmiş belirten, yatanlardır isimleşmiş söz dizimsel predika görevindedir).

TT'nde edilgen çatı şeklinde bulunmayan ve belirten görevinde işleyen ortacın anlamında daima eden (fail) anlam birimciği, yani niteliğin taşıyıcısı olan nesnenin, fiil gövdesince karşılanan eylemin faili olduğunu bildiren anlam birimciği bulunur: *kurumuş ağaç, güler yüz, söz dinlemez çocuk, çalışan kadın* vb. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, belirtilen olarak adlandırılan nesne (*ağaç, yüz, çocuk ve kadın*), fiil gövdesince iletilen eylemin (*kuru-, gül-, söz dinle- ve çalış-*) edenidir. İşte belirtme öbeklerinde eylem ile nesne arasında yalnızca bir bağıntının iletilmesini mecburi kılan ve eylemin failinin belirtilence karşılanan nesne olduğunu dile getiren eden(lik) anlam birimciği, ortaçları isimsi-sıfatı şekillerden ayıran en önemli özelliklerden biridir (krş. II.1) (Guzev 1990: 120).

Türkçenin en önemli şekil bilimi özelliklerinden biri, ulam ekinin olmaması durumunda ulamsal anlamının da bulunmamasıdır, diğer bir deyişle Türkçe şekil üretimi sahasında "sıfır biçim birimi (yani işlevsel sıfır, anlamlı yokluk)" kullanılmamaktadır (Guzev 1990: 151-152). İşlevsel sıfır olmadığına göre "etken çatı" da (Bilindiği gibi, geleneksel gramerde etken çatı anlamı, eylem ile nesne arasındaki edenlik bağıntısını dile getirir) yoktur, ama TT'nde ortaçlar, bileşiminde herhangi bir çatı göstergesi bulunmamasına karşın eden-

lik anlam birimciğine sahiptir. Türkçe şekil üretiminde sıfır biçim biriminin kullanılmadığından hareket edilirse, üç [-mİş-, -(E/İ)r (olumsuz şekil, -mEz) ve -(y)En] ortaç şeklinin anlamında eden anlam birimciğinin bulunuşu, bu anlam birimciğinin, TT'ndeki ortaçların anlamının ayrılmaz bir bileşeni olduğunu gösterir (Guzev 1990: 120).²⁶

TT'nde -(y)En ortacının, bazen belirtileninin edeni bildirmediği belirtme öbeklerinde işlediği görülür:

Rüzgâr giren bir pencere aralığını kâğıtla tıkadı (RNG, YD, 43).

Yaprak kımıldamıyan uzun yaz gününün sakın ağır havası ... (HE, T, 114).

bülbül öten bahçe.

arpa yetişen tarla.

Yukarıda verilen örneklerde belirtilen olarak adlandırılan nesne (*bir pencere aralığı, uzun yaz gününün sakın ağır havası, bahçe ve tarla*), fiil gövdesiyle temsil edilen eylemin (yani *gir-, kımıl-, öt- ve yetiş-*) objeksidir. Bu tür öbeklerde edenlik ortaç anlam birimciği, ortaç kelime şeklinin önündeki gösterge, yani öbeğin egemen ögesi olan sözcük birimsel mantıksal özne (*rüzgâr, yaprak, bülbül ve arpa*) üzerine taşınır. Dolayısıyla ortaçlarda bulunan edenlik anlam birimciği, böylesi durumlarda da ortaya çıkmış olur. Üstelik ortaçların bu tür öbeklerde böylesi kullanılışı, çağdaş ortaçların henüz isimsi-sıfatı şekiller oldukları devirlere giden eskimiş biçim (arkaizm) olarak da yorumlanabilir (Guzev 1990: 120-121). Diğer bir deyişle belirtilen görevindeki nesnenin değil, ortaç kelime şeklinin önündeki göstergenin karşıladığı nesnenin edeni bildirmesi, -(y)En şeklinin, isimsi-sıfatı şekil olduğu devreden kalma bir özellik olmalıdır. Bunun delillerinden biri, bu üç ortacın, bugün diğer Türk dillerinde isimsi-sıfatı şekiller olan genetik akrabalara (yani aynı göstergeye sahip şekillere) sahip olması gösterilebilir (İvanov 1959). Yeri gelmişken, isimsi-sıfatı şekillerin, büyük bir olasılıkla eylemlik ve ortaçlardan önceki şekiller olduğunu belirtmek gerekir. İsimsi-sıfatı şekillerin bütün Türk dillerinde bulunuşu, onların, ulaçlarla birlikte en eski eylemi adlaştırma dil araçları olduklarını gösterir (bk. Guzev 1999b: 34-35).

TT'nde ortaçlarda edenlik anlam birimciğinin gelişmesi, bu şekillerin görev bakımından ihtisaslaşmasının en önemli belirtilerinden biri sayılabilir. Ortaçlar, sıfatlar gibi, isimleşmeye eğilimlidir, isimleştiklerinde eden anlam birimciği özellikle açık seçik bir şekilde kendini belli eder. Burada söz konusu

edilen, TT'ndeki çok sayıdaki fiilden türeme addır: *bilmiş, gelir, okur yazar, görmez, Yaradan* vb.

Ortaçlar, sıfatlar gibi, nesne niteliğini karşılayabilmeleri sayesinde nite-
liğin taşıyıcısı olan nesneyi bildirme yetisine de sahiptirler. Bu yetide ortaya
çıktıkları durumlarda anlatımlarda isimsi söz dizimsel görevlerde etkinlik gös-
terirler:

Tecrübe görmüş aldanmaz (nesne karşılayan ortaç kelime şekli, özne gö-
revinde).

Mevlâm sabırlar versin, yarinden ayrılmışa (nesne ileten söz konusu keli-
me şekli, dolaylı tümleç görevinde).²⁷

*Gerçi çocuklarından hiçbirine yük olmak istemezdi amma ne yapsın; düş-
mez kalkmaz bir Allahlı* (RNG, YD, 104) (nesne karşılayan, çiftleme yapısında
işleyen olumsuz ortaç kelime şekli, özne görevinde).

Bilinmezden, güneşin ya da ayın oralarından bir yerlerden gelmişler (YK,
BBE, 13) (nesne dile getiren olumsuz sıfatsı kelime şekli, dolaylı tümleç öbe-
ğinin bir ögesi niteliğinde).

Bilenler, susar (BK, GKB, 16) (nesne karşılayan çokluk şeklindeki ortaç,
özne görevinde).

*Başını önüne dayayıp daha şimdiden uyuyanlar, birbirinin kucağında otu-
ranlar görülyordu* (SA, KMM, 138) (nesne ileten çokluk şeklindeki ortaçlar,
özne görevinde).

Ölsem bir yudum su verenim yok (informant) (nesne dile getiren iyelik
şeklindeki ortaç, özne görevinde).

*Son nefesimi vereli çok oldu, kalbim çoktan durdu, ama alçak katilim ha-
riç kimse başıma gelenleri bilmiyor* (OP, BAK, 9) (nesne karşılayan çokluk ve
yükleme hâli şeklindeki ortaç kelime şekli, belirli dolaysız tümleç görevinde).

Görmeyene kırmızı anlatılamaz (OP, BAK, 217) (nesne ileten olumsuzluk
statüsü şeklindeki söz konusu kelime şekli, dolaylı tümleç görevinde).

Önüne gelenle düşüp kalkıyordu (RNG, YD, 17) (ilgeçle birlikte kullanı-
lan nesne dile getiren sıfatsı şekil, dolaylı tümleç görevinde).

*Örneğin, bu ülkede Kur'an Kursları'nın yasallaşmasına izin verenler, salt
Atatürk düşmanı değil, Atatürk'ü aracı olarak kullanıp, uygarlığın, ilerleme-
nin, çağcılığın, kısacası adam olmanın düşmanlığını yapanlardır* (AN, BTA,
33) (nesne karşılayan çokluk şeklindeki ortaç, yüklem görevinde).

Burada söz konusu olan ise, ortaçların, kendilerince iletilen niteliğin iyisi
olan nesneyi geçici olarak karşılayabilmesi yetisidir (krş. Ozil 1997: 175-182).
Yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü gibi, bu tür kullanımda ortaçlar
isimsi söz dizimi görevlerinde ve isimsi gramer ulamları (yani çokluk, iyelik
ve hâl) şekillerinde işleyebilir, ama bu yeti, ikincil temsil etme olayı [fiil göv-
desince dile getirilen eylemi nesne imgesinde karşılama (bk. I.1 ve II.1)] ile
karıştırılmamalıdır. Çünkü ortaçlar, eylemlilik ve isimsi-sıfatsı şekillerden farklı
olarak, nesneleştirilmiş eylemi iletmeye yetisine sahip deşillerdir.

III.2. ORTAÇLARIN ÖZELLİKLERİ

III.2.1. -mîş ortacı

III.2.1.1. -mîş ortacı, fiil gövdesinin ilettiği eylemi nitelik imgesinde kar-
şılayan, çoğunlukla bu nitelikleştirilmiş eylemin sonucu olan durumu da gös-
teren (Guzev 1990: 121), bu yüzden bazı araştırmacıların, bu şekil "geçmiş
zaman bildirir" (Kononov 1956: 472) demesine yol açan fiil ad şeklidir. İşlek
ve verimlidir. Geçmiş zaman ile edenlik anlam birimciğine sahiptir. Demek ki
bu şeklin anlamı, şimdiki zaman kesitinden önce, yani geçmişte geçen bir olay
olarak gerçekleşen nitelikleştirilmiş eylemdir:

*Ömrünü dört duvar arasında geçirmiş, çocuklarından başka insan yüzü
görmemiş, temiz bir ev kadınının birdenbire değişmesine imkân yoktu* (RNG,
YD, 50) (nitelikleştirilmiş geçmiş eylem karşılayan ortaç kelime şekillerinden
görmemiş, olumsuzluk statüsü şeklinde).

*Ondan sonra altın sarısı kâkülünü gerdanına döşemiş, kırmızı giyinmiş,
al kuşanmış, takmış takıştırmış, sürmüş sürüştürmüş bir doğu dilberi daha! ...*
(HB, ABB, 40).

III.2.1.2. -mîş ortaç şekli, kendinden önce gelen bileşenlere karşı, ya söz
dizimsel predika, ya tamlanan, kendinden sonra gelenlere karşı ise, tamlayan
görevinde anlatımda faaliyet gösterir:

Tâ uzaklardan çalgıya ve aydınlığa doğru akıp gelmiş bir kalabalık (RNG,
YD, 47) (akıp gelmiş fiil öbeği, belirten görevinde).

*Kaşları da püskül püskül, geniş alnına, altın, uzun börküne, çağıldayarak
akmış gitmiş bakır sakalına uyuyordu* (YK, BBE, 8) (akmış gitmiş ortacı, ça-
ğıldayarak belirtecine karşı tamlanan görevinde, bakır sakal belirtilenine karşı
ise belirten görevinde).

Ağlamaktan gözleri şişmiş bitik bir çehre gördü (RNG, YD, 14) (*şişmiş* ortağ kelime şekli, *ağlamaktan gözleri* bileşenine karşı tamlanan görevinde, *bitik bir çehre* bileşenine karşı ise belirtenin bir ögesi niteliğinde).

III.2.2. -(E/İ)r (olumsuz şekil, -mEz) ortacı

III.2.2.1. -(E/İ)r (olumsuzu, -mEz) ortacı, sürekli, uzun bir zaman süresince veya defalarca gerçekleşen ya da zaman dışı olarak düşünülen eylemi nitelik imgesinde temsil eden ve edenlik anlam birimciğine sahip olan fiil ad şeklidir (Böhtlingk 1989: 400). Bu şekilde iletilen nitelik, nesneye özgü daimi, ayrılmaz bir nitelik olarak da tasavvur edilebilir (ör. *yanar dağ*). Söz konusu şekil, -mİş ve -(y)En ortacı gibi işlek, fakat onlar kadar verimli değildir. Örnek:

... Muzaffer ... herkesi hoşnut etmeğe *çalışır* bir adamdı (HE, SB, 168) (ortağla ifade edilen nitelik, nesneye has daimi niteliktir).

Bu deli kısmı hesaba sığmaz işler yapıyor (AN, DB, 12) (ortağ, her zaman gerçekleştirilen, yani zaman dışı, zamanla ilgili bildirimi olmayan eylem karşıyor).

Oda ve sofadaki su tenekelerinin bir vazifesi de şayet günün birinde bu aralıklar arasında yanar bir sigara kaçarsa onu söndürmekti (RNG, MT, 15) (ortağla dile getirilen nitelik, nesnenin daimi, ayrılmaz niteliği olarak düşünülür).

Görür gözüm görmez, tutar elim tutmaz oldu (atasözü) (ortağ kelime şekilleri, söz konusu nesnelere özgü daimi nitelik bildirir).

Akşam üstleri açılır kapanır iskemlemleri konağın bahçe kapısına kurar, vücuduma göre çok kocaman olan başımı mutfak sarmaşıklarıyla kaplı duvarına yaslayarak karşı viranede oynayan çocukları seyredirdim (RNG, MT, 5) (ortağla bildirilen nitelik, nesneye has daimi niteliktir).

Dükkân, gün yüzü görmez bir mağaraydı (HB, ABB, 29) (deyim bileşiminde işleyen ortağ, nesnenin daimi, ayrılmaz niteliğini dile getiriyor).

III.2.3. -(y)En ortacı

III.2.3.1. -(y)En ortacı, gelecek olmayan, yani (1) geçmiş veya (2) şimdiki eylemi nitelik imgesinde karşılayan, başka bir deyişle fiil gövdesince ifade edilen nitelik imgesinde iletilen eylemin (1) geçmiş veya (2) şimdiki zamanda yerine getirildiğini bildiren, edenlik anlam birimciğine sahip işlek ve verimli fiil şeklidir (Guzev 1990: 121; krş. Akerson 1983: XXI-XXII):

1. Nitelik imgesinde iletilen geçmiş zamandaki eylem:

Zili bozulan sokak kapısı ağır bir tokmakla vuruluyor ve birçok gıcırıtlarla, mustarip bir hayvan gibi sarsıla sarsıla açılıyordu (YKK, KK, 210) (*bozu-*

lan ortağ kelime şekli, *zili* bileşenine karşı tamlanan görevinde, *sokak kapısı* bileşenine karşı ise belirtenin bir bileşeni niteliğinde).

Etliye sütliye karışmamayı öteden beri meslek edinen Ali Rıza Bey, bu meselede ateş kesilmiş, kendini attırıcaya kadar uğraşmıştı (RNG, YD, 11) (ortağ, kendinden önce gelen anlatım bileşenine karşı tamlanan görevinde, kendinden sonrakilere karşı ise genişletilmiş öznenin bileşiminde yer alan belirtenin bir bileşeni niteliğinde).

Bugün bu kızcağızın başına gelen şey, yarın da kendi çocuklarının başına gelebilirdi (RNG, YD, 13) (deyim bileşiminde işleyen ortağ, kendinden önce gelen anlatım bileşenlerine karşı tamlananın bir bileşeni niteliğinde, kendinden sonra gelen bileşene karşı ise belirten görevinde).

2. Nitelik imgesinde iletilen şimdiki zamandaki eylem:

Uyuyan adama yılan bile dokunmaz ... (YK, BBE, 233) (ortağ, belirten görevinde).

Kalbimiz ne kadar beklenmeyen şeylerle doludur (YKK, KK, 219-220) (ortağ, belirten görevinde).

Beyaz sivri dişleri parlayan köpeğe büyülenmiş gibi bakıyordu (OP, SE, 91) (ortağ, kendinden önce gelen bileşenlere karşı tamlanan görevinde, kendinden sonrakine karşı ise belirtenin bir bileşeni niteliğinde).

İki - üç ay sonra ona övgü yazan eleştirmenlerden biri, intihar etti bilinen şairi bir meyhanede görünce deliye dönmüş (AN, DB, 175) (*yazan* ortacı, kendinden önce gelen bileşenlere karşı tamlanan görevinde, kendinden sonra gelenlere karşı genişletilmiş öznenin bileşiminde yer alan belirtenin bir bileşeni niteliğinde; *bilinen* ortacı ise, kendinden önceki bileşenlere karşı tamlanan görevinde, kendinden sonrakine karşı ise belirtenin bir bileşeni niteliğinde).

SONUÇ

Ortağ, fiil gövdesinin temsil ettiği eylemi nitelik imgesinde karşılayan, zaman ve edenlik anlam birimciğine sahip fiil şeklidir. *Ortağ ulamı*, nitelikleştirilmiş eylem ulamsal anlamı esasında bir grupta toplanan fiil ad şekilleri topluluğudur. Sözü geçen anlam temelinde birleşen -mİş, -(E/İ)r (olumsuz şekil, -mEz) ve -(y)En şekilleri, TT ortağ ulamını meydana getirir.

IV. BÖLÜM

ULAÇ (FİİLİN ZARFSI ŞEKLİ)

IV.1. ULAÇ KAVRAMI

Bu ulamın az gelişmiş olduğu çoğunlukla Hint-Avrupa dillerinin olgularına dayanan, dil biliminde en yaygın ve yerleşmiş görüşe göre ulaç (fiilin zarfsı şekli, zarf-fiil, gerundium), esas eylemle bağıntıda bulunan ikincil (yani ikincil dereceli, yardımcı, ilave) eylemi ileten bitimsiz (infinif) fiil şeklindedir (örneğin bk. *Lingvistiçeskiy entsiklopediçeskiy slovar* 1990: 128; Yuldaşev 1977: 16-17). Bu çalışmada benimsenen kavrayış açısından bu tanım, tamlanan eylemle ulaç gövdesinin karşıladığı tamlayan eylem arasındaki ilişkiyi bulanık bir şekilde yansıttığı için yeterli sayılamaz. Önemli olan, ulaç gövdesinin karşıladığı eylemin ikincil olmasından çok, “herhangi bir olguya eşlik eden belirteç (sirkons-tans)” olmasıdır, diğer bir deyişle ulacın temsil ettiği eylemin, konuşan tarafından “belirteç” imgesinde gösterilmesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, *belir-teç*, herhangi bir olaya eşlik eden ve onunla bağıntıda bulunan olaydır (bk. 0.2). Üstelik TT’nde aşağıda değinilecek *-(E/İ)r -mEz, -Dİ -mEdİ, -mİş -mEmİş (idi), -Dİ mİ (idi)* gibi belirteç anlamlarına sahip bitimli şekillerin varlığı (krş. Yüce 1999: 119-127; Korkmaz 2003: 1035-1038) göz önünde bulundurulursa, ulaçların sadece fiil bitimsiz şekillerine mensup olduğu savı da şüpheli duruma düşmüş olur.

TT’nde zaman anlam birimcikleri, fiil bildirme kipi genel zaman ulamına çıkış noktası vazifesi gören soyut şimdiki zaman kesitine göre kerteriz alınmış fiil adları olan *ortaç* ve *isimsi-sıfatsı şekiller* vardır.²⁸ Ulaç gövdesince iletilen eylemin geçtiği, aktığı zaman ise, tamlanan görevinde işleyen fiil çıkış gövdelerince temsil edilen eylemin geçtiği zamana denk düşer, bu zamanla çakışır. Ulaçlar, bitimli zaman şekillerinin zaman anlamlarından farklı olarak, *salt zaman* anlam birimciklerine, yani fiil bildirme kipi zaman ulamının kerteriz anına veya kerteriz kesitine (diğer bir deyişle şimdiki zaman kesiti soyut imgesine) göre işleyen zaman anlam birimciklerine sahip değillerdir.

Ulaçların zaman anlam birimcikleri, tamlanan olgu (çoğunlukla eylem) ile belirteç niteliğinde temsil edilen eylem arasında *zaman göreceliği, karşılık-lı zaman bağıntıları* dile getirirler: Örneğin, belirteç imgesinde temsil edilen eylemin (yani tamlayan eylemin), tamlanan eylemle aynı zamanda/eş zamanlı (ör. TT’nde *-(y)E, -(y)ErEk, -(y)İp* vb. şekillerce iletilir), tamlanan eylemden önce (ör. *-(y)ErEk, -(y)İp* gibi şekillerce aktarılır) veya tamlanan eylemden

sonra gerçekleşmesi (ör. *-mE(z)dEn, -mEdEn önce / evvel ~ evel* vb. oluşum-larca dile getirilir); tamlanan eylemin belirteç imgesinde gösterilen eylemden hemen sonra, derhâl gerçekleşmesi (ör. *-(E/İ)r -mEz, -DİĞİ* gibi oluşumlarca bildirilir); tamlanan eylemin belirteç imgesinde temsil edilen eylemin zaman fonunda onunla paralel olarak gerçekleşmesi (ör. fiil bildirme kipi zaman şekli + *iken ~ -(y)ken* göstergeli şekil bilimsel araçlarca iletilir) gibi türlü göreceli zaman bağıntıları.

İşte birtakım ulaçların anlamlarında, nesnel dünyadaki eylemler, olaylar arasında ortaya çıkan bu tür çeşitli zaman bağıntılarının yansıtılıp soyutlanması neticesinde soyut imge hâline gelmiş göreceli zaman bilgisini içeren zaman anlam birimcikleri vardır (Guzev 1990: 126). Ulaçların bu zaman anlam birimcikleri ise, bir bütün olarak “taksis” anlamı şeklinde karakterize edilmesi gereken ulaç anlamının yalnızca bir parçasını oluşturur.

İlk defa Leonard Bloomfield tarafından betimlenen *taksis* olayı, iki olgunun birbiriyle ilişkisini, bağıntısını dile getirir [“taksis” terimi, Roman Jakobson tarafından L. Bloomfield’in kullandığı “order” (düzen, nizam) terimi yerine teklif edilir]. R. Jakobson’a göre “Taksis, bildirilen olguyu, bildirilen diğer olguyla bağıntısına göre ve [anlatımın ilettiği] bildirinin olgusuna kayıtsız kalarak karakterize eder” (1972: 101). Bu ifadedden anlaşılacağı üzere, göreceli zaman anlam birimcikleri, taksis anlamını meydana getiren anlam birimciklerindendir.

Bir oluşumun *ulaç* sayılmasındaki temel ölçütler bizce şunlar olmalıdır:

1. Herhangi bir oluşumun ulaç sayılması için her şeyden önce onun, *belir-teç* imgelerinde temsil edilen eylem iletmesi gerekir.

Yaygın görüşe göre Türkçede ulaçlar, fiil bitimli şekilleri niteliğinde işlemez, yani fiil çekimine girmez, değişmez, ayrıca şahıs anlamları da içermez (örneğin bk. Kononov 1956: 474; Ergin 1993: 338-339; Eraslan 1980: 8; Korkmaz 2003: 863; ayrıca bk. Çağatay 1948). Ancak aşağıda verilen örneklerdeki söz konusu şekiller, bir yandan bitimli ve şahıs şeklindedir, diğer yandan belirteçleştirilmiş eylem dile getirirler. Bu da, TT’ndeki bazı ulaçların, Hint-Avrupa dillerindekinin aksine, değiştiğini, yani çekimlendiğini, üstelik bitimli şekil olduğunu gösterir. Böylesi oluşumlar, çekime girdiklerinden, kişi anlam birimciklerine de (krş. Aydemir 1997: 101) sahiptirler:

Bohçamı aldım, çıktım, iki adım gittim gitmedim, baktım sokağın ucunda Kara (OP, BAK, 280).

Ama ona doğru iki adım atmış atmamıştım ki Kara işgüzarlıkla üzerime atıldı (OP, BAK, 456) (atmış atmamıştım yapısının birinci kısmına kişi ekleri getirilmez).

Biliyorum ki bir şeyi pençenize taktınız mı bırakmıyacaksınız (RNG, YD, 69).

Tâ çocukluktan beri birlikte nakşettiğimiz bir budalaya kaydım kayalı hiçbirini görmek istemiyorum artık (OP, BAK, 24) (kaydım kayalı yapısının sadece birinci kısmı çekimlenir).

Fakat ben, onunla aramdaki rabıtaı kaybeder etmez ... tekrar eski halime dönmüştüm (SA, KMM, 181) (bu çok kullanılan ulaç, çekimlenmeyen, ancak bitimli olan bir şekildir).

Sıralanan belirteç anlamlı bu bitimli şekillere genellikle kip veya kiplik şekilleri arasında incelenen (örneğin bk. Deny 1921: 396-397, 828-830) -sE şekli ve türevleri de (bu konuda bk. IV.2.8.3) dâhil edilebilir. Tipik şart belirteci anlamına sahip olduklarına göre -sE göstergeli şekilleri de bitimli ulaç şekilleri saymak mantığa uygun olur (örneğin bk. Radloff 1906: 30; Nevskaya 1990: 5; Gülsevin 1990: 277-278; Karahan 1994b: 472; 2000: 20; Korkmaz 2003: 1038):

Hızlı gitsek yetişiriz (informant).

Gelirsen görürsün (informant) vb.

Yukarıda verilen örneklerdeki dil araçları dilcilerin çoğu tarafından ulaç olarak nitelenmemekle birlikte, yapılan çalışmalarla bunların ulaç oldukları doğrulanmaktadır.²⁹ Çünkü söz konusu oluşumlar yalnız tipik belirteç iletmekle kalmayıp, belirteç anlamları da süje-predika düşünce kuruluşuna ve onlar tarafından iletilen belirli yargıların içeriğine aykırı düşmez. Buna Hint-Avrupa dillerindeki belirteç yan tümceleri delil gösterilebilir: İng. *When you came*, ...; Rus. *Kogda ti prišel*, ... vb. Bu öbeklerdeki şekiller, açıkça bitimli şekildir, belirteç anlamları ise, yalnızca anlatımın içeriğini tamamlamaktadır. Demek ki belirteç anlamı, bitimli şekil anlamıyla çelişmemektedir.

Görüldüğü üzere, bu bitimli ulaç şekilleri, dil biliminde yerleşmiş görüşün aksine, aynı zamanda çekimlenebilen (-(E/İ)r -mEz şekli hariç), dolayısıyla şahıs anlam birimciklerine de sahip olabilen oluşumlardır. Belirteç anlamlı çekimlenen bitimli şekil olan oluşumları ulaç saydığımıza göre aynı mantık gereğince belirteçleştirilmiş eylem dile getiren iyelik ekli çekimlenen bireşimli (sintetik) oluşumları da (-Dİğİnde, -DİğİndeEn vb.) ulaç kabul ediyoruz.

2. İkinci ölçüt şudur: Birleşik bir oluşum söz konusu olduğunda, oluşumun, bileşenlerinin anlamlarının birleşimi olmayan bir anlama sahip olması.

Fiil ad şekli ve bağımsız sözcük biriminden kurulan oluşumlarda ikinci bileşen, kalıplaşmış, biçimsel unsur, yani kendi asli anlamını yitirip sadece öbeğin bileşiminde varlığını sürdüren şekil bilimsel bir araç hâline gelmişse, böyle bir oluşum ulaç sayılmalıdır. Örneğin, şart belirteci anlamına sahip -Dİğİ takdirde / surette, aykırı düşme-bağdaşmama belirteci anlamına sahip -mEkİE beraber / birlikte oluşumları. Bu tür oluşumlarda ikinci bileşenlerin, sırasıyla takdir (beğenme, değer biçme; kader) veya suret (görünüş, biçim; tarz; nüsha; çehre) sözcük birimlerinin öz anlamlarının “şart” anlamı ile beraber, birlikte (bir arada; aynı düzeyde) sözcük birimlerinin öz anlamlarının “aykırı düşme-bağdaşmama” anlamı ile ilgisi yoktur.

3. i- (olmak, bir hâlde bulunmak) yardımcı fiil şekline dayanan ise ve iken çözümleyici göstergeleri, iki unsurun (yani fiil kökü ve belirteç göstergesi: i+ken, i+se) birleşerek belirteç dile getiren yeni bir anlam meydana gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla onlar da söz dizimi yerine şekil bilimi dil alt dizgesinde incelenecek morfolojik araçlar, çözümleyici biçimlendiriciler olarak yorumlanmalıdır. Onların böylesi yorumu, asıl eklere dönüşerek sık sık kelime şekillerinin bileşimine girmeleriyle de doğrulanır, kanıtlanır. Hatta çağdaş Türk sözlü söylevi, özellikle de gençliğin söylevi üzerindeki gözlemler, bu göstergelerin günümüzde çözümleyiciden çok, bireşimli olduğu fikrinin pekişmesine olanak vermektedir. Üstelik dil biliminde çözümleyici oluşumları şekil biliminde inceleme geleneği bulunduğunu da unutmamak gerekir: ör. İngilizcedeki “has been V+ing” gibi çözümleyici zaman şekilleri.

Söz konusu ulaçlara yerine geçilme bağıntısı ileten -mEkİEn ise ve -mEdEn ise şekilleri, yine türlü türlü belirteç karşılayan -mİş / -(İ)yor / -mEkİE / -mEk üzere / -(E/İ)r (-mEz) / -(y)EcEk + iken ~ -(y)ken ve gerçek dışı şart da dâhil çeşitli şart anlamlarına sahip -mİş / -Dİ / -(İ)yor / -mEkİE / -mEk üzere / -(E/İ)r (-mEz) / -(y)EcEk / -mEİİ / -(y)EcEkİ + ise ~ -(y)sE oluşumları örnek verilebilir.

Yukarıda sıralanan nitelikleri taşıyan yalın (türev olmayan) ve birleşik oluşumlar, morfolojik araçlar, belirteç (zarfı) şekilleri, ulaçlardır (bk. aşağıda belirteç şekil ve öbeklerinin yapısal tipleri). Dil bilgisi kitaplarında ise genellikle şu sekiz birincil ulaç şekli verilir: 1) -(y)İp (Şekil, en soyut belirteç anlamına sahiptir), 2) -(y)ErEk, 3) -(y)E (İkileme veya çiftleme biçiminde işler), 4) -(y)Eİİ

(Şekil, aynı fiilin bitimli ve belirteç şeklinden oluşan yapılarda kullanılma yetisine sahiptir: bk. *-Dİ -(y)Eİİ*, 5) *-(y)İncE*, 6) *-DİkçE*, 7) *-mE(z)dEn* ve 8) *-mEksİzİn*. Bunlardan başka kitaplarda “fiil bildirme kipi zaman şekillerinden biri + *iken*” veya “fiil bildirme kipi zaman şekli gövdesi veya eylemlilik şekli + *-cEsİnE*” vb. birleşik ulaç şekillerine de rastlanır.

Çağdaş TT’nde belirteç anlamına sahip *morfolojik-leksik araçlar* da vardır (bk. aşağıda belirteç şekil ve öbeklerinin yapısal tipleri). Bu araçlar, *birleşik oluşumlar*dır. Bunlar, bazen sadece “belirten görevindeki fiil adı + belirtilen görevindeki bağımsız sözcük birimi” modeline göre kurulu belirtme öbekleridirler: *-Dİğİ zaman / vakit ...*, *-Dİğİ nispette / oranda* vb.

Diğer bir morfolojik-leksik belirteç oluşumu tipi, gerekli hâl şeklindeki eylemlilik, isimsi-sıfatı şekil, ortaç veya ulaca, kısacası fiil adına ilgeç veya ilgeç işlevinde kullanılan sözcük birimi getirilmesiyle oluşur: *-DİğİndEn dolayı / ötürü*, *-mE(z)dEn önce / evvel ~ evel* vb.

Üçüncü morfolojik-leksik belirteç oluşumu tipi, fiil bildirme kipi zaman şekli, fiil şahıs şekli veya fiil kiplik şekli gövdelerine ilgeç getirilerek kurulmuş öbeklerdir: *-mİş / -(İ)yor / -(E/İ)r (-mEz) / -(y)EcEk + gibi*, *-mİş kadar*, *-(y)EcEk kadar / denli* vb.

Morfolojik-leksik oluşumlarda (*-Dİğİ zaman / vakit ...*, *-Dİğİ nispette / oranda*, *-mEdEn önce / evvel ~ evel*, *-mİş kadar* vb.) tamlanan unsur (verilen örneklerde *zaman / vakit ...*, *nispet / oran*, *önce*, *kadar*), morfolojik analitik oluşumların tersine, öz anlamını koruyan, buna karşılık tamlayan unsurla birlikte kalıp, klişe gibi işleyen durağan yapı meydana getiren bileşendir. Ancak bu oluşumlar, gramerleşme belirtileri olmadığı, anlamları tamlananlarının anlamlarından kaynaklandığı ileri sürülerek söz diziminde de ele alınabilir. Söz konusu öbekler, durağan yapılar olduklarından hareketle ve dolayısıyla tahmin edileceği üzere, anlatımın kurulma, yaratılma anında oluşturulmayıp hazır bir şekilde kalıp hâlinde kullanılan durağan dil birimleri statüsüne sahip oldukları için bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca anlamları belirteç olarak nitelenebilecek bütün dil araçlarını bir arada vermenin pratik önemi göz önünde bulundurulmuştur.

Bir de TT’nde sahip olduğu belirteç anlamı, tamlanan unsurun sözcük birimsel anlamından kaynaklanan, dolayısıyla şekil bilimine değil de, söz dizimine ait kalıplaşmamış, yani serbest, devingen statüye sahip tamlama yapısı olan *-mEk için*, *-mEk amacıyla / gayesiyle / kastıyla / maksadıyla*, *-mEk koşuluyla / şartıyla* gibi *leksik araçlar* vardır (bk. aşağıda belirteç şekil ve öbekle-

rinin yapısal tipleri). Yukarıda belirtildiği gibi, belirteç olarak nitelenebilecek anlama sahip dil araçlarının mümkün olduğu kadar tam kadrosunu sunmak amacıyla bu öbekler de, *fiil leksik belirteç araçları* (bk. IV.3) adı altında çalışmada ele alınacaktır.

Özetlenecek olursa, TT’nde *-(y)İp* gibi yalnız *çekimlenmeyen ulaç* şekilleri değil, *-DİğİndE*, *-Dİğİ takdirde / surette* gibi *çekimlenen bitimsiz* ve *-Dİ-mEdİ* gibi *çekimlenen bitimli belirteç fiil* şekilleri vardır. Bunların yanında *çekimlenen morfolojik-leksik oluşumlar* da mevcuttur (ör. *-Dİğİ için*).

Söylenenlerin ışığında en yetkin ulaç tanımı şöyle olabilir: *ulaç*, fiil gövdesinin dile getirdiği eylemi, eylem tarzı, kıyaslama objesi, herhangi bir zaman, sebep, sonuç, aykırı düşme-bağdaşmama, yerini verme, yerine geçilme (yeri doldurulma), şart, amaç vb. taksis belirteç anlamlarından birinin imgesinde temsil eden, bitimsiz olabileceği gibi, çekimlenen veya çekimlenmeyen bitimli şekil de olabilen fiil şeklidir. Ortak *belirteçleştirilmiş eylem* ulamsal anlamı esasında birleşen fiil şekilleri, *ulaç ulamını* oluşturur. TT’nde ulaç ulamı, hem çok işlek, hem de çok verimlidir. Morfolojik-leksik araçlar da sayılırsa, belirteç anlamlı oluşumların sayısı 100’ü aşar.

Fiil belirteç şekil ve yapıları, sayıca çok, şekilce çeşitlidir (örneğin krş. Yüce 1999; Johanson 1991: 99-100; Korkmaz 2003: 984-1038). Aşağıda bütün TT belirteç şekil ve yapılarının, anlamlarıyla birlikte yukarıda formüle edilen yapısal ilkeler esasında tasnifi denemesi verilmektedir.

Belirteç Şekil ve Öbeklerinin Yapısal Tipleri

1. Morfolojik Araçlar

1.1. Yalın Ulaç Şekilleri

1.1.1. Çekimlenmeyen Bitimsiz (İnfini) Şekiller

-(y)E (eylem tarzı belirteci) (ikileme veya çiftleme biçiminde işler)

-(y)Eİİ (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırı, başlangıç noktasıdır)

-(y)EmEdEn (olumsuzluk ve yetersizlik anlam birimciklerine sahip eylem tarzı belirteci)

-(y)EndE (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırıdır)

-(y)ErEk(tEn) (eylem tarzı belirteci)

- (y)EsİyE* (zaman ve varsayımsal karşılaştırma belirteci)
- (y)İncE* (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırır)
- (y)İp* (eylem tarzı belirteci)
- DİkE* (zaman ve ölçü belirteci)
- DİktE* (zaman belirteci: tamlanan eylemin kendisine denk düştüğü, tesadüf ettiği belirteç)
- mE(z)dEn* (olumsuzluk anlam birimciğine sahip eylem tarzı belirteci)
- mEkİE* (tamlanan eylemin gerçekleştirilme yöntemi, vasıtası belirteci: belirteçleştirilmiş eylem tamlanan eylemin gerçekleştirilme yöntemi, aracıdır)
- mEksİzİn* (olumsuzluk anlam birimciğine sahip eylem tarzı belirteci)
- mİş* (eylem tarzı belirteci)
- 1.1.2. *Çekimlenen Bitimli (Finit) Şekil*
- sE* ve türevleri (şart belirteci)
- 1.2. *Birleşik Ulaç Şekilleri*
- 1.2.1. *Birleşik Bireşimli (Sintetik) Ulaç Şekilleri*
- 1.2.1.1. *Çekimlenmeyen Bitimsiz Şekiller*
- mEcEsİnE* (nitelikçe varsayımsal karşılaştırma belirteci)
- mEmEcEsİnE* (olumsuzluk anlam birimciğine sahip nitelikçe varsayımsal karşılaştırma belirteci)
- mEmEsİyE* [olumsuzluk anlam birimciğine sahip ayırsız (sinkretik) eylem tarzı, şart veya amaç belirteci]
- 1.2.1.2. *Çekimlenen Bitimsiz Şekiller*
- (y)EcEğİndE* (bir şeyi yapmaya niyet etme belirteci)
- (y)EcEğİndEn* (gelecek zaman ve bazı niyet dile getirme kiplik anlam birimciklerine sahip sebep belirteci)
- (y)EcEğİnE* [yerine geçilme (yeri doldurulma) belirteci]
- DİğİncE* (gerçek karşılaştırma objesi olan belirteç)
- DİğİndE* (zaman belirteci: tamlanan eylemin kendisine denk düştüğü, tesadüf ettiği belirteç)
- DİğİndEn* (sebep belirteci)

- mİş* / -*(İ)yor* / -*(E/İ)r* / -*(y)EcEk* + -*cEsİnE* (nitelikçe varsayımsal karşılaştırma belirteci)
- 1.2.2. *Birleşik Çözümleyici (Analitik) Ulaç Şekilleri*
- 1.2.2.1. *Çekimlenmeyen Bitimsiz Şekiller*
- mEdEn* ise ~ -*mEdEnsE* (yerine geçilme belirteci)
- mEkİE* beraber / birlikte (aykırı düşme-bağdaşmama belirteci)
- mEkİEn* ise ~ -*mEkİEnsE* (yerine geçilme belirteci)
- mİş* / -*(İ)yor* / -*mEkİE* / -*mEk* üzere / -*(E/İ)r* / -*(y)EcEk* + *iken* ~ -*(y)ken* (zaman belirteci: tamlanan eylemin çakıştığı belirteçleştirilmiş eylem dile getirir)
- 1.2.2.2. *Çekimlenen Bitimsiz Şekiller*
- Dİğİ hâlde* (aykırı düşme-bağdaşmama belirteci)
- Dİğİ takdirde* / *surette* (şart belirteci)
- DİğİnE rağmen* / *karşın* (aykırı düşme-bağdaşmama belirteci)
- mEsİnE rağmen* / *karşın* (aykırı düşme-bağdaşmama belirteci)
- mİş* / -*Dİ* / -*(İ)yor* / -*mEkİE* / -*mEk* üzere / -*(E/İ)r* / -*(y)EcEk* / -*mEİİ* / -*(y)EcEkİ* + *ise* ~ -*(y)sE* (gerçek dışı şart dâhil çeşitli şart belirteçleri)
- 1.2.3. *Birleşik Bitimli Ulaç Şekilleri*
- 1.2.3.1. *Çekimlenmeyen Bitimli Şekil*
- (E/İ)r* -*mEz* (zaman belirteci: tamlanan eylem, belirteçleştirilmiş eylem-den hemen sonra gerçekleşir)
- 1.2.3.2. *Çekimlenen Bitimli Şekiller*
- Dİ* -*(y)Eİİ* (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırır)
- Dİ* -*mEİİ* (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, ya sona ermek üzere ya da henüz sona ermiştir)
- Dİ mİ (idi)* (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırı veya belirteçleştirilmiş eylem, kendisinin ardından gerçekleşen tamlanan eylemin şartıdır)
- mİş* -*mEmİş (idi)* [tanık olmama (rivayet) anlam birimciğine sahip zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, ya sona ermek üzere ya da henüz sona ermiştir]

2. Morfolojik-Leksik Araçlar

2.1. Çekimlenmeyen Birleşik Oluşumlar

- (y)EcEk kadar / denli (nicelikçe varsayımsal karşılaştırma belirteci)
 - (y)EcEk yerde (yerine geçilme belirteci)
 - (y)Elİ(dEn) beri (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırır)
 - (y)EnE dek / değin / kadar (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin bitiş sınırır)
 - (y)EsİyE dek / değin / kadar (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin bitiş sınırır)
 - (y)İncEyE dek / değin / kadar (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin bitiş sınırır)
 - (y)İşİnE göre (çıkarım yoluyla elde edilen sebep belirteci)
 - (y)İştEn dolayı / ötürü (sebep belirteci)
 - DİktEn beri (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırır)
 - DİktEn sonra (zaman belirteci: tamlanan eylem, belirteçleştirilmiş eylemden sonra gerçekleşir)
 - mEdEn önce / evvel ~ evel (zaman belirteci: tamlanan eylem, belirteçleştirilmiş eylemden önce gerçekleşir)
 - mEk dolayısıyla / nedeniyle / sebebiyle / yüzünden (sebep belirteci)
 - mEk suretiyle (tamlanan eylemin gerçekleştirilme yöntemi, vasıtası belirteci)
 - mEk yerine (yerine geçilme belirteci)
 - mEktEn dolayı / ötürü (sebep belirteci)
 - mEsİnE göre (çıkarım yoluyla elde edilen sebep belirteci)
 - mEzdEn önce / evvel ~ evel (zaman belirteci: tamlanan eylem, belirteçleştirilmiş eylemden önce gerçekleşir)
 - mİş kadar (nicelikçe varsayımsal karşılaştırma belirteci)
- ### 2.2. Çekimlenen Birleşik Oluşumlar
- (y)EcEğİ gibi (gelecek zaman anlam birimciğine sahip nitelikçe gerçek karşılaştırma belirteci)

- (y)EcEğİ için (niyet etme, niyet dile getirme kipliği anlam birimciğine sahip sebep belirteci)
- (y)EcEğİ kadar (niyet dile getirme ve gelecek zaman anlam birimciğine sahip nicelikçe gerçek karşılaştırma belirteci)
- (y)EcEğİ nispette / oranda (gelecek zaman anlam birimciğine sahip nicelikçe gerçek karşılaştırma belirteci)
- (y)EcEğİ üz(e)re / veçh(i)le (gelecek zaman anlam birimciğine sahip gerçek karşılaştırma belirteci)
- (y)EcEğİ yerde (niyet iletme anlam birimciğine sahip yerine geçilme belirteci)
- (y)EcEğİ zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda (niyet etme anlam birimciğine sahip zaman belirteci)
- (y)EcEğİndEn dolayı / ötürü (gelecek zaman ve bazı niyet dile getirme kipliği anlam birimciklerine sahip sebep belirteci)
- (y)EcEğİndEn önce / evvel ~ evel (niyet dile getirme anlam birimciğine sahip zaman belirteci)
- (y)EcEğİnE göre (çıkarım yoluyla elde edilen sebep belirteci)
- (y)İşİ dolayısıyla / nedeniyle / sebebiyle / yüzünden (sebep belirteci)
- Dİğİ gibi (gelecek olmayan zaman anlam birimciğine sahip nitelikçe gerçek karşılaştırma belirteci)
- Dİğİ gibi (zaman belirteci: tamlanan eylem, tamlanan eylemden hemen sonra gerçekleşir)
- Dİğİ için (sebep belirteci)
- Dİğİ kadar (gelecek olmayan zaman anlam birimciğine sahip nicelikçe gerçek karşılaştırma belirteci)
- Dİğİ müddetçe / sürece (zaman belirteci: tamlanan eylem, kendisiyle eş zamanlı olarak yerine getirilen tamlanan eylemle paralel gerçekleşir)
- Dİğİ nispette / oranda (gelecek olmayan zaman anlam birimciğine sahip nicelikçe gerçek karşılaştırma belirteci)
- Dİğİ üz(e)re / veçh(i)le (gelecek olmayan zaman anlam birimciğine sahip gerçek karşılaştırma belirteci)

-*DİĞİ* zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / strada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda (zaman belirteci: tamlanan eylemin kendisine denk düştüğü, tesadüf ettiği belirteç)

-*DİĞİndEn* beri (zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırındır)

-*DİĞİndEn* dolayı / ötürü (sebebe belirteci)

-*DİĞİnE* göre (çıkarım yoluyla elde edilen sebebe belirteci)

-*mEsİ* dolayısıyla / nedeniyle / sebebiyle / yüzünden (sebebe belirteci)

-*mEsİ* hâlinde / durumunda (şart belirteci)

-*mEsİndEn* dolayı / ötürü (sebebe belirteci)

-*mİş* / -(İ)yor / -(E/İ)r- / -(y)EcEk + gibi (nitelikçe varsayımsal karşılaştırma belirteci)

3. Leksik Araçlar

3.1. Çekimlenmeyen Leksik Yapılar

Söylevde muntazaman kullanılan, bu yüzden, belki de, dil içi durağan eş değerlere sahip çekimlenmeyen sözcük birimsel belirteç yapıları:

-(y)EcEk biçimde / surette / şekilde (tamlanan eylemin gerçekleştirilme yöntemi, vasıtası belirteci)

-(y)EcEk derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede (ölçü veya eylem derecesi belirteci)

-(y)İş gibi (nitelikçe karşılaştırma belirteci)

-(y)İş kadar (nicelikçe karşılaştırma belirteci)

-(y)İştEn sonra (zaman belirteci: tamlanan olayca izlenen belirteç)

-*DİktEn* başka ("... dışında, ... başka" belirteç anlamına sahiptir)

-*mEk* / -*mEsİ* gibi (nitelikçe karşılaştırma belirteci)

-*mEk* açısından / bakımından (bakış açısı belirteci)

-*mEk* amacıyla / gayesiyle / kasdıyla / maksadıyla (amaç, niyet belirteci)

-*mEk* cihetiyle / hasebiyle / münasebetiyle / nedeniyle / sebebiyle (amaç, niyet belirteci)

-*mEk* için (amaç belirteci)

-*mEk* ile ~ -*mEkİE* (eşlik etme belirteci)

-*mEk* kadar (nicelikçe karşılaştırma belirteci)

-*mEk* koşuluyla / şartıyla (şart belirteci)

-*mEk* üz(e)re (şart-amaç belirteci)

-*mEkEn* başka / gayri ("... dışında, ... başka" belirteç anlamına sahiptir)

-*mİş* derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede (ölçü veya eylem derecesi belirteci)

3.2. Çekimlenen Leksik Yapılar

İyelik eklerinin katıldığı çekimlenen sözcük birimsel belirteç yapıları:

-(y)İşİ esnasında / sırasında (zaman belirteci)

-(y)İşİ gibi (nitelikçe karşılaştırma belirteci)

-(y)İşİ kadar (nicelikçe karşılaştırma belirteci)

-(y)İşİ üzerine [sonuç veya karşı tepki (reaksiyon) belirteci]

-(y)İşİndEn beri (zaman belirteci: başlangıç sınırı belirteci)

-(y)İşİndEn önce (zaman belirteci: önce olma, önce gerçekleşme belirteci)

-(y)İşİndEn sonra (zaman belirteci: tamlanan olayca izlenen belirteç)

-*DİĞİ* derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede (ölçü veya eylem derecesi belirteci)

-*DİĞİ* durumda / tarzda (tamlanan eylemin gerçekleştirilme yöntemi, vasıtası belirteci)

-*mEkİİĞİ* için (amaç belirteci)

-*mEkİİĞİ* üzerine (sonuç veya karşı tepki belirteci)

-*mEsİ* açısından / bakımından (bakış açısı belirteci)

-*mEsİ* gibi (nitelikçe karşılaştırma belirteci)

-*mEsİ* için (amaç belirteci)

-*mEsİ* ile ~ -*mEsİyle* (tamlanan eylemin gerçekleştirilme yöntemi, vasıtası belirteci)

-*mEsİ* ile ~ -*mEsİyle* (tamlanan ve tamlayan eylem arasındaki zaman aralığının kısalığını bildiren zaman belirteci)

-*mEsİ* ile ~ -*mEsİyle* birlikte / beraber (tamlanan ve tamlayan eylem arasındaki zaman aralığının kısalığını bildiren zaman belirteci)

-*mEsİ* kadar (nicelikçe karşılaştırma belirteci)

-*mEsİ* koşuluyla / şartıyla (şart belirteci)

-*mEsİ* üzerine (sonuç veya karşı tepki belirteci)

-*mEsİnE* karşılık / mukabil (aykırı düşme-bağdaşmama belirteci)

IV. 2. FİİLİN MORFOLOJİK VE MORFOLOJİK-LEKSİK BELİRTEÇ ARAÇLARININ SÖZ DİZİMİ VE BİLDİRİŞİM İŞLEVİ

Yukarıdaki fiil belirteç (zarfı) araçlarını yapı bakımından sınıflandırma denemesi, aynı veya yakın anlama sahip ulaç oluşumlarını bir arada inceleme olanağı vermediği, biz ise bütün anlamdaş veya anlamca yakın oluşumların bildirişim işlevini onların genişletilmiş anlatımlar kurmadaki rol ve önemleriyle birlikte ele almayı daha yararlı bulduğumuz için, çalışmamızda söz konusu oluşumları ilettikleri anlatılanlardan hareketle incelemeyi ve böylelikle anlamlarını belirginleştirip somutlaştırmayı daha faydalı buluyoruz. Ancak bu, morfolojinin sınırları dışına çıkmayı ve söz konusu bütün dil araçlarını morfolojik (bütün türev olmayan ulaçlar bu gruba dâhildir) ve morfolojik-leksik (söylevde hâl ve iyelik-hâl kelime şekli ve öbek olarak işleyen araçlar buraya girer) araçlar adı altında iki grupta toplamayı gerektiriyor. İkinci grubu meydana getiren morfolojik-leksik araçların çalışmaya dâhili ise, bizce gramer açısından onların muhtemelen dil sisteminde durağan olarak bulunması ve anlatımlar kurulurken oluşturulmayıp hazır yapılar şeklinde işlemesiyle haklı gösterilebilir.

TT'nde fiil belirteç araçları, anlamsal açıdan şu ana gruplarda toplanabilir:

IV.2.1. Eylem Tarzı Belirteci Anlamına Sahip Araçlar

Öncelikle söz konusu olan, eylem tarzı belirteci anlamına sahip *-(y)İp*, *-(y)ErEk* ve *-(y)E* ulaçlarıdır. Bunlar eylemin gerçekleşiş tarzını gösteren en soyut belirteç anlamına sahiptir. Aynı ortak anlama sahip bu şekilleri birbirinden ayıran ise, içerdikleri anlam birimcikleri olmalıdır.

IV.2.1.1. *-(y)İp* ulacı

İşlek ve verimli ulaştır.

-(y)İp ve *-(y)ErEk* ulaçları arasındaki anlam farkının tespit edilebilmesi için bilim adamlarınca sayısız girişimde bulunulmuştur. Bunların bir sonucu olarak en çok kabul gören görüş, *-(y)İp* şeklinin, tamlanan eylemden önce gerçekleşen belirteçleştirilmiş eylem bildirdiğidir. Bu görüşün yanlışlığı ise, daha A. N. Kononov tarafından gösterilmiştir (1956: 475).

Anlaşılan, ilk olarak sözü edilen şekiller arasındaki farkı bulup formüle etmeyi S. N. İvanov başarmıştır. Ona göre “-ip⁸ ve -arak⁴ şekilleri arasındaki temel fark, birincisinin, esas fiil gövdesi şekliyle iletilen eylem ile bir türden olan,

ona [yani esas fiil gövdesinin ilettiği eyleme] anlamsal ve söz dizimsel olarak meyleden eylemi, ikincisinin ise, esas fiil gövdesi şekliyle karşılanan eylem ile ayrı türden olan eylemi iletmesidir. -ip⁸ şeklinin kullanılışında, konuşanın, esas eylemden onunla *[-(y)İp* şekli ile] bildirilen eylemin farkını vurgulamadığı; -arak⁴ şeklinin kullanılışında ise, esas fiil gövdesi şeklinin eyleminden onunla *[-(y)ErEk* şekli ile] iletilen eylemin ayrımını özellikle vurguladığı görülür” (1877: 74). Söylenenden şu sonuç çıkarılabilir: *-(y)İp* ulacı, karşılıklı bağıntıda bulunan eylemlerin bir türden olduğunu, sıkı bir şekilde birbirine geçmişliğini, homojenliğini; *-(y)ErEk* ulacı ise, ayrı türden olduğunu, birbirinden ayrılmışlığını, heterojenliğini vurgular (krş. Uğurlu 1999: 1184-1185).

-(y)İp ulacı, diğer belirteç şekillerinden, özellikle de anlamsal ve söz dizimsel işlevler bakımından kendisine çok yakın olan *-(y)ErEk* şekline farklı olarak, sahip olduğu eylem tarzı belirteci anlamının soyutluğu sayesinde, pratikte türlü türlü belirteçler [eylem tarzı, zaman, sebep, şart (bk. Kononov 1956: 474, 477)] veya birkaç belirteci eş zamanlı olarak iletebilir (bk. aşağıda verilen örnekler), anlatılan niteliğinde eylemler arasında birbirinden çok farklı muhtelif bağıntılar dile getirebilir (örneğin bk. Çağatay 1948: 27; Kononov 1956: 474-476; İvanov 1977: 74-75; Brendemoen ve Csató 1987; Kır' 1992: 2003: 999-1000, 1001; ayrıca bk. 1987). Söz konusu ulaç, tamlanan ve tamlanan eylemler arasında, hem tamlama, hem de ulama bağıntıları iletebilir (krş. S. Çağatay 1948: 27-28; Gencan 1966: 256; Banguoğlu 1974: 428-431).

S. N. İvanov'un görüşüne göre *-(y)İp* ulaç gövdesince temsil edilen eylemin tamlanan eylemle birbirine geçmişliği, en belirgin şekilde onun, içine *Gelip gelmediğini bilmiyorum* tipli alternatif öbekleri de dâhil ettiği çiftleme öbeklerinde kendini gösterir. Bunların arasına *açıp kapa-*, *bakıp gel-*, *gelip git-*, *girip çık-*, *koşup git-*, *uçup gel-*, *dönüp dönüp bak-*, *kalkıp kalkıp otur-*, *ağlayıp sızla-*, *gelip çat-*, *kasıp kavur-*, *sövüp say-*, *yalvarıp yakar-*, *yanıp tutuş-*, *yanıp yakıl-* vb. tipli çiftleme fiilleri de girer.

-(y)İp ulacının, S. N. İvanov tarafından fark edilen, tamlanan eylemle ak-raba, ona anlamca yakın, homojen (belirteç imgesinde temsil edilen) eylem iletme yetisi, söz konusu ulacın şu kullanım alanlarında gözlemlenir:

1. Alternatif öbeklerde kullanılışı:

Havanın bozup bozmayacağını bilmiyorum (informant).

Siggi beni yalnız bırakıp bırakmamaya karar veremiyordu (EH, BAA, 28).

2. -(y)İp ulacı, genişletilmiş anlatım bileşenlerini dar kalıplara sokma eğilimine sahiptir:

Gün doğduktan az sonra plağı bulana kadar daha kaç kere yokuşu çıkıp indiğimi artık unuttum ben (OP, SE, 268) (yokuşu dolaysız tümleci, eşit oranda, hem çıkıp kelime şekline, hem de indiğimi tümlenenine aittir).

Arabadan inip evin yolunu tuttu (informant).

3. Tamlanan bileşeninin bileşiminde yer alan olumsuzluk eki, sık sık ulaç şekline de aittir:

Ayrılırken bir kere olsun arkama dönüp bakmadım (informant).

4. Durağan çiftleme öbeklerinin bileşimine girme:

Bunlar yetmiyormuş gibi Meşrutiyet devrimi de gelip çatmıştı (MCA, A, 23).

Çocuklar o kadar acıkmışlardı ki tabaklarına konan balıkları kılçıklarına kadar bir anda şilip süpürdüler (YK, KSİ, 48).

Ve sizler yukarıda Babaanne, Doğan Bey ve kimbilir nereden son anda gelip yetişen Faruk ve Metin ve sen yemek yerken, ben O'nu durup kaldığı köşede bulur, şşşt Hasan derdim, acıktın mı yavrum, haydi peki, gel bakalım (OP, SE, 280).

5. Birleşik fiil şekillerine iştirak:

Ne tartışıp duruyorsunuz, hepiniz aynı şeyi söylüyorsunuz (NH, R, 455).

Bir nebat gibi, şikâyetsiz, şuursuz, iradesiz, yaşayıp gidiyordum (SA, KMM, 186).

Şimdiye kadar, çocuğun bunca zayıf olduğunun farkına neden varmadığına şaşıp kalıyor (YK, SS, 9).

-(y)İp ulacının, tamlanan eylemden önce gerçekleşen belirteçleştirilmiş eylem ilettiği tezi, bizce malzemeyle kesinlikle doğrulanmamaktadır, çünkü -(y)İp ulacı, söz konusu bağıntıyı iletmeye ilgisiz olduğunu gösteren, hem (1) önce, hem de (2) eş zamanlı gerçekleşen belirteçleştirilmiş eylemi anlatılan niteliğinde karşılayabilir:

1. Belirteçleştirilmiş eylem tamlanan eylemden önce olur:

Sütü kaynatıp güzelce bardağına koydum (OP, SE, 56) (önce olma belirteci iletir).

Kuşup gidip omuzuna dokunsam... (OP, SE, 79) (önce olma belirteci).

Doğum gününü unutup en sevdiğim arkadaşımı küstürdüm' (informant) (zaman ve sebep belirteci aktarır).

O günden sonra hiçbir kadına bakmayıp bütün kadınlardan nefret etmeye başlamıştı (MK, AR, 19) (zaman belirteci dile getirir).

Paçalarımızı sıvayıp ıslanmadan dereden geçtik (informant) (önce olma belirteci iletir).

2. Belirteçleştirilmiş eylem tamlanan eylem ile eş zamanlı olarak gerçekleşir:

Beni seyrettiklerini, birbirlerini dürtüp beni işaret edip gülüşüklerini de seziyordum ... (OP, BAK, 325) (belirteçleştirilmiş eylemler ile tamlanan eylem aynı zamanda olur).

Ali Rıza Beyin Bağlarbaşı'ndaki kendi gibi ihtiyar ve çürük evi eski mahrumiyetlerin acısını çıkarmak ister gibi çılgın bir neşe ve şenlik içinde kalkıp kalkıp oturuyordu (RNG, YD, 53) (ikileme yapısındaki ulaç, belirteçleştirilmiş eylemin yoğunluğunu da dile getirir).

IV.2.1.2. -(y)ErEk ulacı

İşlek ve verimlidir. -(y)ErEk ulacı, -(y)İp gibi, hem (1) tamlanan eylem ile eş zamanlı olarak cereyan eden, hem de (2) tamlanan eylemden önce gerçekleşen belirteçleştirilmiş eylem iletir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere, -(y)ErEk şekliyle karşılıklı bağıntıda bulunan tamlanan ve tamlayan eylemlerin farklılığı, aynı türden oldukları, heterojenliği, birbirinden ayrılmışlığı vurgulanır (krş. -(y)İp ulacı) (örneğin bk. İvanov 1977: 74-77; Korkmaz 2003: 994, 995; ayrıca bk. 1966: 331-335):

1. ... ayaklarımı ahşap merdivenlere pat pat vurarak ve öksürerek yukarı çıktım (OP, BAK, 180).

«Senin gibi yalvararak, ayak öperek değil ... Ödesem ödesem ölerек öderim,» dedi ... (YK, BBE, 177).

Etrafını sevmek, etrafını düşünmek, bu Dedenin bilerek, Tefviğin bilmiye-rek ona öğrettiği biricik hakikat ... (HE, SB, 316).

Onlar konuşarak, ben konuşmadan yedik (OP, SE, 32).

2. *Lisan öğrenmeden bir işe başlanamıyacağımı düşünerek ... ders almıya başladım* (SA, KMM, 64).

Ali Rıza Bey, bir gün dayanamıyarak ona çıkışacak olmuştur (RNG, YD, 13).

Belki de ikimiz evlenerek yanlış iş yaptık (OP, BAK, 336).

Belirtildiği üzere, *-(y)ErEk* ulacı vasıtasıyla dinleyicinin dikkati şu veya bu ölçüde ulaç gövdesiyle temsil edilen eyleme çekilir. S. N. İvanov'un haklı olarak söylediği gibi, belirteçleştirilmiş eylemin ayrı türden oluşu, münferitliği, bileşiminde *-(y)ErEk* ulacının yer aldığı genişletilmiş öbeklerin kurulmasıyla da vurgulanır (*-(y)İp* ulacı ise genişletilmiş öbekler kuramaz) (İvanov 1977: 76):

Ben büyük salonun karanlık dibinde, her birinin bana verdiği hayal kırıklığını gittikçe daha fazla çarpan kalbimde hazmetmeye çalışarak beklerim ve gözlerimi buzlu camların üstünden ayırmam (PS, Y, 65).

Ve mâsumiyet hasreti çeken günahkârın edepli duruşunu oldukça iyi taklit ederek gözlerini önüne indirdi (PS, Y, 156).

-(y)İp ve *-(y)ErEk* ulaçları çok verimli oluşlarıyla da karakterize edilirler. Bu bakımdan S. N. İvanov'un şu düşüncesini hatırlamak yararlı olur: "Mademki *-arak* ulacı eşlik eden eylemi canlı, resimsel şekilde ifade etme yetisine sahip, bu durumda o, genişletilmişliğinin derecesine bakılmaksızın, ikincil dereceli eylemin "pitoreskliğinin" ve onun, esas eylemle anlam bakımından kaynaşmazlığının, birleşmezliğinin vurgulanması gereken bütün durumlarda kullanılabilir" (İvanov 1977: 76). Aşağıda verilen örnekler bizce *-(y)ErEk* ulacının sıralanan bu özelliklerini gösterir:

Koşarak inip çıkıyor, her adımda durup titreyerek bakıyordum, ama yoktu plak (OP, SE, 268).

Sürünerek, korkarak, her şeyi düşman görerek yüz elli yıl yaşayacağına, bu kokuyu koklayarak, şu yamaca vurmuş ışığı görerek, şu denizi dinleyerek, her gün baştan aşağı, içini dışını ışıkla yıkayarak, şu yıldızları, her sabah me-nevişlenen, çiçekler açan denizi bir ömür yaşayarak (YK, KSİ, 51).

TT'nde ağızlardan yazı diline geçmiş, *-(y)ErEk* şeklinden çıkma hâli ekiyle oluşturulmuş *-(y)ErEktEn* genişletilmiş şekline de rastlanır (bk. Korkmaz 2003: 994-995). Bu şekil de muhtemelen belirteçleştirilmiş eylemin ayrı türden oluşunu, münferitliğini vurgulamak için kullanılmaktadır:

Davulunu çalaraktan, davuluyla alt alta üst üste dönmeğe başladı (YK, BBE, 14) (şekil, tamlanan eylemle eş zamanlı olarak yerine getirilen eylem iletir).

IV.2.1.3. *-(y)E* ulacı

Etimolojik olarak bir dizi çağdaş fiil kategorisinde (örneğin, *-(y)EmE-*, *-(y)Ebil-* vb. statü şekillerinde) bulunan *-(y)E* ulacı, TT'nde (1) ikileme veya (2) çiftleme biçiminde işler. *-(y)İp* ve *-(y)ErEk* ulaçlarının kısmen eş anlamlıdır, ancak onlardan anlamında belirteçleştirilmiş eylemin yoğunluğu, uzun müddet sürmesi, tekrarı anlam birimciklerinin bulunuşu, zaman anlam birimciklerinin ise bulunmayışıyla ayırt edilir (örneğin bk. Mamatov 1988: 49; Guzev 1990: 126).

Şeklin TT'nde yinelenmeden kullanılış örneklerine seyrek rastlanır. Bu tür kullanım, verimsizdir:

Elin ağzı uçkur bağın değil ki çeke bağlayasın yavru (YK, SS, 22).

Güle, bağrışa çağrışa kamyon boşaldı (*güle* kelime şekli tek, *bağrışa çağrışa* çift olarak kullanıldı).³⁰

Ancak Eski Anadolu Türkçesinde yalnız ikileme ve çiftleme biçiminde değil, tek olarak da verimli şekilde kullanılmış olan bu ulacın tekli kullanılışları, TT'nde çoğunlukla kalıplaşmış, bağımsız sözcük birimi hâline gelmiş oluşumlara dönüşmüştür (örneğin bk. Korkmaz 2003: 988-992): *diye, geçe, göre, kala, nöbetleşe, öte* vb. Buna karşılık şeklin, yinelenerek (1) ikileme ya da (2) çiftleme biçiminde kullanılışı işlek ve verimli hâle geçmiş, hatta şekil sadece tekrarlı biçimde kullanılır olmuştur. *-(y)E* *-(y)E* ulacı, (1) aynı fiil gövdesinin tekrarı yoluyla teşkil edilebilir veya (2) yakın ya da zıt anlamlı farklı iki fiil gövdesinden meydana gelebilir.

1. Şeklin ikileme biçiminde kullanılışı:

Demek yolda döküle döküle, hem de döke döke geliyorlardı (YK, BBE, 277).

Beni arkamdan ite ite, elimden çeke çeke nihayet, getirdi, bir uçurumun kenarında bıraktı (YKK, KK, 222).

— *Yarabbi, başımıza eski müdür gibi bir müdür getir ki, iş görmeğe görmeğe üst makamlara bizim daireyi yine unuttursun* (AN, DB, 39).

Benim onu seyrettiğim gibi o da —bir başka tablo halinde— beni seyrede ede nihayet sevmeye mecbur olacaktı (RNG, MT, 19).

Son iki örnekten görüleceği üzere, isimlere *etmek* (edilmek), *eylemek*, *kılmak*, *olmak* (olunmak) yardımcı fiillerinin veya yardımcı fiil olarak kullanılan *görmek* vb. esas fiillerin getirilmesiyle meydana gelen deyim ve birleşik fiillerden yinelenmeli bu ulaç şekli oluşturulduğunda, ulaç şeklinde sadece yardımcı

fiil veya yardımcı fiil niteliğinde işleyen fiil tekrarlanır (bk. Kononov 1956: 478).

2. Ulacın çiftleme biçiminde kullanılışı :

... *imsak topundan biraz sonra ortalık yavaş yavaş ağırlarken bizim zavallı konak çatısından tutuşuyor ve bütün aile, bunu biraz aşağıımızdaki sıra bostanların birinden ağlaşa bağrışa seyrediyorduk* (RNG, MT, 14).

Daha dün, Suzidil gene odasına girmiş, kırıla döküle, çekine utana ona, güç belâ şöyle diyebilmişti (RHK, S, 77).

Düşe kalka Hacı Hüseyin'in evine geldi.³¹

-(y)ErEk şekli tamlanan eylemle eş zamanlı olarak gerçekleşen eylem ilettiğinde anlamca bu ulaca çok yakındır. Bizce -(y)E -(y)E ulacını -(y)ErEk şeklinden ayıran, onun, "uzun süre devam eden belirteçleştirilmiş eylem" karşılması ve A. N. Kononov'un belirttiği gibi, "ulacın tekrarıyla elde edilen yükseltilmiş nitelik derecesi" (bk. Kononov 1956: 479) iletmesidir.

IV.2.1.4. -mE(z)dEn ulacı

İşlek ve verimli -mE(z)dEn ulacı, eylem tarzı belirteci ileten ve anlamında belirteçleştirilmiş eylemin yokluğuna/bulunmayışına işaret eden olumsuzluk anlam birimciği bulunan fiil şeklidir. Bu ulaçla iki alışılmış anlatılan iletilir: 1) Herhangi bir şeyin gerçekleşmediği anlatılanı; 2) Tamlanan eylemin, belirteç imgesinde karşılanan eylemden önce gerçekleştiğini bildiren taksis zaman anlatılanı (bu anlatılan, -mEdEn önce / evvel ~ evel oluşumuyla da iletilir) (Guzev 1990: 127; örneğin bk. Korkmaz 1969b):

1. *Anlamadan* tercümeyle başladılar (ÖS, DKY, 24).

Ceren ötede durmuş, olup biteni kayıtsız, ağlamadan, kederlenmeden, kıpırdamadan seyreyliyordu (YK, BBE, 346).

Daracık bir geçitten ulaşılan arka kapıdan kimseye rastlamadan gecenin karanlığına çıktık (OP, BAK, 407).

2. *Gün doğmadan* neler doğar (atasözü).

Cevabınızı almadan işte ben yazıyorum (ÖS, DKY, 19).

... *yarın sabah gün ışımadan* uyandır beni (YK, SS, 7).

Daha ölmeden kabir azapları çekiyorum (OP, BAK, 193).

Ayı vurulmazdan derisi satılmaz (atasözü).

Bir anlatımda, bileşiminde olumlu -(y)İp, -(y)ErEk, -(y)E -(y)E şekillerinin bulunduğu belirteç öbeklerinin dile getirdiği sahneye zıt ya da bu sahneden tamamen farklı bir sahne dile getirildiğinde, söz konusu şekillerin olumsuz varyantları yerine çoğunlukla -mEdEn ulacı kullanılır (bk. Tekin 2001: 54; Korkmaz 2003: 1011):

O sütü kaynatıp, *ben kaynatmadan* içtim (informant).

Et yemeğini ısıtıp, sebzeyi ısıtmadan yedik (informant).

Haşlama eti büyük ekmekler doğrayarak, büyük laf etmeden yediler (SF, KKA, 30).

Onlar konuşa konuşa, ben konuşmadan gittik (informant) vb.

-mE(z)dEn ulacının akrabası olan -(y)EmEdEn ulacı ise, anlamında, belirteç imgesinde gösterilen eylemin yokluğunu bildiren olumsuzluk anlam birimciğine ilaveten yetersizlik anlam birimciği de bulunan fiil şeklidir. Bu şekilde de tıpkı -mE(z)dEn ulacında olduğu gibi, her iki anlatılan (belirteçleştirilmiş eylemin yokluğu ve zaman anlatılanı) iletilebilir:

Aptal gibi bir çift laf edemeden öylece kalakaldım (informant) (belirteçleştirilmiş eylemin gerçekleşmediği anlatılanı bildirilir).

İşte ben, bunu anlıyamadan öleceğim (RNG, MT, 186) (tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylemden önce gerçekleştiğini bildiren zaman anlatılanı dile getirilir).

IV.2.1.5. -mEksizIn ulacı

-mEksizIn ulacı, belirteçleştirilmiş eylemin yokluğunu, gerçekleşmediğini bildiren anlama sahip fiil şeklidir:

Ve genç adama cevap vermeye vakit bırakmaksızın sözüne devam ediyordu (YKK, KK, 208).

Türk demokrasisi hiçbir vakit taklit ve kopya illetine tutulmaksızın, hele dış zorlamalar oyununa gelmeksizin, kendi şartları içinde tekamül etmektedir ve edecektir (SS, RG, 285).

Durgu durak bilmeksizin, hızlanmadan, yavaşlamadan, hele hele hiç dinmeden, tel tel, iplik iplik yağmur yağardı (BK, GKB, 82).

İşlek, ama verimsiz bu şeklin -mEdEn ulacından farkı, zaman anlatılanı dile getirmemesidir (krş. -mE(z)dEn ulacı).

IV.2.2. Tamlanan Eylemin Gerçekleştirilme Yöntemi, Vasıtası Belirteci Anlamına Sahip Araçlar

Söz konusu fiil gövdelerince temsil edilen belirteçleştirilmiş eylemin, bir olayın gerçekleştirilme yöntemi, aracı olduğunu bildiren morfolojik veya morfolojik-leksik araçlardır.

IV.2.2.1. -mEkIE ulacı

İşlek, ancak verimsiz -mEkIE ulacı, tamlanan eylemin gerçekleştirilme yöntemi, aracı olan, hedefe ulaştıran yol olan belirteçleştirilmiş eylem temsil eden şekildir (Kononov 1956: 468; ayrıca krş. Z. Korkmaz 2003: 1022):

Yol sormakla bulunur, borç vermekle ödenir (atasözü).

El etek öpmekle ağız aşınmaz (atasözü).

"Türk Sözü", uyanan âlim ve milletine âşık yüksek Türk gençliğiyle, hâlâ uyuyan ve bir ışık bekleyen Türk halkı arasında bir kapıdır, gençlik o kapıdan girmekle alçalmayacak, bilakis halkı, yani kendi varlığını, kendi milletini yükseletecek, kendine benzetecektir (ÖS, DKY, 54).

Sanki Rüştü'nün yaptığı işkenceleri hatırlamakla suç işlemiş gibiydim (AN, GK, 42).

Anladı ki Gülizar ona kahve pişirmekle hudutsuz bahtiyar olacaktır (NH, R, 135).

Tıpkı benim Kara'yla konuşurken bazen istemeden takındığım o yapmacıklı havayla konuştu Hasan: "Şeküre Hanım, sen ağabeyimin karısı olmakla çocukları yanına alıp hâlâ şer'an evli bulunduğun kahraman sipahinin evine hemen şimdi dönersen en iyi işi yapacaksın" (OP, BAK, 249).

Meral'e o geceyi dışarıda geçirdiğimi söylememekle hata ettiğimi de şimdi anlıyorum (PS, Y, 150).

IV.2.2.2. -mEk suretiyle yapısı

Dış kuruluş bakımından belirten görevindeki eylemlilik ile belirtilen görevindeki ilgeç işlevinde kullanılan *suret* isminden oluşan "eylemlikli belirtisiz isim tamlaması" öbeğidir. Yapı, herhangi bir şeyin gerçekleştirilme aracı (Kononov 1956: 469) anlamına sahip işlek ve verimli morfolojik-leksik belirteç aracıdır:

Bunların çoğu bire bin katmak suretiyle şişirilmiş masallardı (RNG, YD, 7).

Buna karşılık deliler, kendilerini yakalamak isteyenlerin yüzlerine tükürmek ve isemek suretiyle karşı hücumla geçmişlerdir (AN, DB, 8).

Onun içindekini öğrenmemek suretiyle, etrafımda dolaşan bir felâketi uzaklaştırabileceğimi ümid ediyordum (SA, KMM, 170).

IV.2.3. Karşılaştırma Belirteci Anlamına Sahip Araçlar

Kendisiyle karşılaştırılan, yani karşılaştırma objesi olan belirteç anlam-lı oluşumlar, söz konusu fiil gövdelerince dile getirilen eylemi, tamlanan eylemin kendisiyle mukayese edildiği belirteç imgesinde temsil etme yetisine sahip morfolojik veya morfolojik-leksik dil araçlarıdır. Bu oluşumlar, anlam açısından iki gruba ayrılır: 1) Gerçek karşılaştırma objesi olan belirteç anlamlı oluşumlar; 2) Varsayımsal karşılaştırma objesi olan belirteç anlamlı oluşumlar (krş. Banguoğlu 1974: 438-440).

IV.2.3.1. Gerçek Karşılaştırma Objesi Olan Belirteç Anlamlı Oluşumlar

Bu oluşumlar, tamlanan eylemin, kendisiyle iletilen eylemle gerçekten karşılaştırıldığını bildiren belirteç anlamına sahip dil araçlarıdır.

IV.2.3.1.1. -DİĞİ gibi yapısı

-DİĞİ gibi yapısı, tamlanan eylemin, fiil gövdesince iletilen, gelecek olmayan (yani geçmiş veya şimdiki) zaman anlam birimciğine sahip belirteçleştirilmiş eylemle "nitelikçe karşılaştırma"ya (Kononov 1956: 447) tabi tutulduğunu bildiren çekimlenen oluşumdur:

«Onu demin zannettiğim gibi erkeklerle beraber, sarhoş olup içer, dans eder ve öpüşürken görsem daha iyi idi!» diye düşündüm (SA, KMM, 88).

İçki şişede, kalem cepte durduğu gibi durmaz! (AN, GK, 30).

Geldiğimiz gibi hızlı adımlarla, aynı yollardan geçerek dönüyorduk (SA, KMM, 116).

Çocuklukta birlikte oynadığımız gibi, şimdi de düşlerimde beraber dalar oynasaydık (HB, ABB, 121).

Bu işlek ve verimli oluşumun çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİm gibi

2. t.k. -(mE)DİĞİn gibi

3. t.k. -(mE)DİĞİ gibi

1. ç.k. -(mE)DİĞİmlz gibi

2. ç.k. -(mE)DİĞİnlz gibi

3. ç.k. -(mE)DİĞİlErİ gibi

IV.2.3.1.2. -(y)EcEğİ gibi yapısı

İşlek ve verimli -(y)EcEğİ gibi yapısı, tamlanan eylemin, gelecek zaman anlam birimciğiyle birleşen belirteçleştirilmiş eylemle nitelik bakımından karşılaştırmaya tabi tutulduğunu bildiren çekimlenen oluşumdur:

Türkçeyi tetkik etmek isteyenler de evvelce başka lisanların sarflarına ve nahivlerine dair bütün bildiklerini unutmalıdır. Zihinlerindeki lisana dair bütün mefhumları çıkarmalıdır. ... Biz Türkçeyi tetkik ederken zihnimizden bu mefhumları atacağımız gibi tahrir lisanını da yok farz edeceğiz (ÖS, DKY, 93).

Resullullah'ın "Müminin ruhu Cennet ağaçlarından yiyen bir kuştur," hadisinden de anlaşılacağı gibi, ruh ölümden sonra gökyüzünde dolaşır (OP, BAK, 267).

Oluşumun çekimlenişi:

1. t.k. -(mEy)EcEğİm gibi	1. ç.k. -(mEy)EcEğİmİz gibi
2. t.k. -(mEy)EcEğİn gibi	2. ç.k. -(mEy)EcEğİnİz gibi
3. t.k. -(mEy)EcEğİ gibi	3. ç.k. -(mEy)EcEklErİ gibi

IV.2.3.1.3. -DİĞİ kadar yapısı

İşlek ve verimli -DİĞİ kadar yapısı, tamlanan eylemin, belirteç imgesinde temsil edilen geçmiş veya şimdiki eylem ile "nicelik bakımından karşılaştırma"ya (Kononov 1956: 447) tabi tutulduğunu bildiren çekimlenen oluşumdur:

Törenleri, kalabalık içinde bir kara koyun olduğumu unuttuğum kadar, doya doya tıkindığım için de severim (OP, BAK, 277).

Arabanın ... yanında koşabildiğim kadar koştum (OP, SE, 267).

Atelye, şimdiye kadar eşini görmediği kadar büyük (NH, R, 140).

Adam derdini, insanlara iyilik için nasıl içinin yandığını dilinin döndüğü kadar anlatmış (AN, MB/H, 62).

Oluşumun çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİm kadar	1. ç.k. -(mE)DİĞİmİz kadar
2. t.k. -(mE)DİĞİn kadar	2. ç.k. -(mE)DİĞİnİz kadar
3. t.k. -(mE)DİĞİ kadar	3. ç.k. -(mE)DİklErİ kadar

IV.2.3.1.4. -(y)EcEğİ kadar yapısı

-(y)EcEğİ kadar oluşumu, gelecek zaman anlam birimciğiyle birleşen belirteçleştirilmiş eylemin tamlanan eylem ile nicelikçe karşılaştırmaya tabi tutulduğunu dile getiren çekimlenen morfolojik-leksik dil aracıdır:

Mütareke seneleri idi, şehir benim tahammül edemeyeceğim kadar hayâsız ve karmakarışık olmuştur (SA, KMM, 62).

Üçüncü mevki güvertesi ise, insanın durduğu yerde dönemeyeceği kadar dar ve kalabalıktı (HB, ABB, 132).

Tabii ki naksettiğim resimlerin ve kitapların, gözünüzü şenlendireceği, gön-lünüzde de mutluluk çiçekleri açtıracağı kadar hatırlanacağım (OP, BAK, 270).

Ulaş görevinde işlek ve verimli bu aracın çekimlenişi:

1. t.k. -(mEy)EcEğİm kadar	1. ç.k. -(mEy)EcEğİmİz kadar
2. t.k. -(mEy)EcEğİn kadar	2. ç.k. -(mEy)EcEğİnİz kadar
3. t.k. -(mEy)EcEğİ kadar	3. ç.k. -(mEy)EcEklErİ kadar

IV.2.3.1.5. -DİĞİnce ulacı

-DİĞİ kadar yapısının eş anlamlısı olan, işlek, ama az verimli -DİĞİnce morfolojik aracı, tamlanan eylemin, (-DİĞİ kadar dil aracından farklı olarak) herhangi bir zaman anlam birimciğine sahip olmayan belirteçleştirilmiş eylemle nicelik yönünden karşılaştırmaya tabi tutulduğunu bildiren çekimlenen şekildir (krş. Lewis 1967: 183):

Bu kitapta işte bunları yazabildiğimce yazmaya ve anlatabildiğimce anlatmaya çalıştım (AN, BTA, 14).

Aradan çok geçmeden, bilirkişi olan üç müderris de bigün, canlarını evlerinden zor dışarı atıp, —Ey aman din kardeşleri, kazık giriyor!... diye sesleri çıktığınca haykırmaya başladılar (AN, MB/H, 33).

Dinamo'nun o gün bu sözleri söylerken sesini elden geldiğince küçültmüş olması Birsell'in dikkatini çeker (SB, ABVB, 110).

Bu morfolojik şekil, olumsuzluk statüsünde kullanılmaz.

-DİĞİnce ulacının çekimlenişi:

1. t.k. -DİĞİnce	1. ç.k. -DİĞİmİzce
2. t.k. -DİĞİnce	2. ç.k. -DİĞİnİzce
3. t.k. -DİĞİnce	3. ç.k. -DİklErİnce

IV.2.3.1.6. -DİĞİ ūz(e)re / veçh(i)le yapısı

Resmi yazışma ve bilim dilinde sıkça kullanılan -DİĞİ ūz(e)re / veçh(i)le yapısı, tamlanan eylemin, belirteç imgesinde temsil edilen geçmiş veya şimdiki eylemle karşılaştırılması yoluyla bağlaç işlevi yerine getiren çekimlenen morfolojik-leksik araçtır (krş. Kononov 1956: 448):

Anladığınız üzere, ben elimden geleni yaptım (informant).

Daha önce belirtildiği üzere, bu bitimli ulaş şekilleri, dil biliminde yerleşmiş görüşün aksine, aynı zamanda çekimlenebilen, dolayısıyla kişi anlam birimciklerine de sahip olabilen oluşumlardır (informant).

Fotoğraf karşısında titremiş gibi dağınık ve kararsız çizgilerim, ekseri zayıf iradeli kimselerde görüldüğü üzere yassı, yaygın ve gevşek bir burnum vardı (RNG, MT, 19).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİm üzere / veçh(i)le 1. ç.k. -(mE)DİĞİmüz üzere / veçh(i)le
2. t.k. -(mE)DİĞİn üzere / veçh(i)le 2. ç.k. -(mE)DİĞİnüz üzere / veçh(i)le
3. t.k. -(mE)DİĞİ üzere / veçh(i)le 3. ç.k. -(mE)DİĞİErİ üzere / veçh(i)le

IV.2.3.1.7. -(y)EcEĞİ ūz(e)re / veçh(i)le yapısı

-DİĞİ ūz(e)re / veçh(i)le oluşumunun kısmen eş anlamlısı olan -(y)EcEĞİ ūz(e)re / veçh(i)le yapısı, belirtilen oluşumdan, tamlanan eylemin, belirteç imgesinde temsil edilen gelecek eylemle karşılaştırılması yoluyla bağlaç işlevi yerine getirmesiyle ayrılır:

Şimdi göreceğiniz üzere şehrin en eski tiyatro binası burada bulunuyor (informant).

*Neşriyat şirketimiz isminden de anlaşılacağı veçhile ... yalnız şaheseler tab' ve neşretmektedir.*³²

Aşağıda görüleceği üzere ...

Aşağıda bir örnekle gösterileceği üzere ...

... ifadesinden anlaşılacağı üzere ...

Bu işlek ve verimli morfolojik-leksik dil aracı, resmi evrak ve bilim dilinde sıkça rastlanan çekimlenen oluşumdur:

1. t.k. -(mEy)EcEĞİm üzere / veçh(i)le 1. ç.k. -(mEy)EcEĞİmüz üzere / veçh(i)le

2. t.k. -(mEy)EcEĞİn üzere / veçh(i)le 2. ç.k. -(mEy)EcEĞİnüz üzere / veçh(i)le

3. t.k. -(mEy)EcEĞİ üzere / veçh(i)le 3. ç.k. -(mEy)EcEĞİErİ üzere / veçh(i)le

IV.2.3.1.8. -DİĞİ nispette / oranda yapısı

İşlek ve verimli -DİĞİ nispette / oranda oluşumu, fiil gövdesince dile getirilen geçmiş veya şimdiki eylemi, tamlanan eylemin kendisiyle nicelik bakımından kıyaslandığı belirteç imgesinde karşılayan çekimlenen morfolojik-leksik araçtır:

İnsanın kazancı arttığı nispette giderleri de artıyor (informant).

Zira melâl devri uzadığı nispette tehyyüic kuvvetli ve devamlı oluyor.

*Dini, dili ne olursa olsun her insan doğup büyüdüğü, ekmeğini kazandığı toprak üstünde korkusuz, güven altında yaşadığı oranda kendini mutlu duyuyordu.*³³

Mazimiz, hatırlayabildiğimiz nispette, tekrar tekrar yaşayabildiğimiz hayatımızdır (verilen oluşumun anlamında yeterlilik anlam birimciği de bulunuyor).³⁴

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİm nispette/oranda 1. ç.k. -(mE)DİĞİmüz nispette/oranda
2. t.k. -(mE)DİĞİn nispette/oranda 2. ç.k. -(mE)DİĞİnüz nispette/oranda
3. t.k. -(mE)DİĞİ nispette/oranda 3. ç.k. -(mE)DİĞİErİ nispette/oranda

IV.2.3.1.9. -(y)EcEĞİ nispette / oranda yapısı

-(y)EcEĞİ nispette / oranda yapısı, yukarıdaki kısmen eş anlamlısı olan -DİĞİ nispette / oranda oluşumundan gelecek zaman anlam birimciğine sahip olmasıyla ayırt edilir:

Türkiye'de sayılarını azımsayamayacağımız oranda tarikat var (informant) (oluşumun anlamında yetersizlik anlam birimciği de bulunuyor).

Bu işlek ve verimli morfolojik-leksik aracın çekimlenişi:

1. t.k. -(mEy)EcEĞİm nispette / oranda 1. ç.k. -(mEy)EcEĞİmüz nispette / oranda
2. t.k. -(mEy)EcEĞİn nispette / oranda 2. ç.k. -(mEy)EcEĞİnüz nispette / oranda

3. t.k. -(mEy)EcEğİ nispette / oranda

3. ç.k. -(mEy)EcEkİErİ
nispette / oranda

IV.2.3.2. Tamlanan Eylemin Belirteçleştirilmiş Eylemle Varsayımsal Olarak Karşılaştırıldığını Bildiren Belirteç Oluşumları

IV.2.3.2.1. Fiil bildirme kipi zaman şekli gövdesi veya eylemlilik şekline getirilen -cEsİnE ekiyle kurulan morfolojik bireşimli araçlar

Bu şekiller, tamlanan eylemin, belirteç imgesinde temsil edilen eylem ile nitelik bakımından varsayımsal olarak karşılaştırmaya tabi tutulduğunu, diğer bir deyişle ulaç şeklindeki fiil gövdesince dile getirilen belirteçleştirilmiş eylemin varsayımsal karşılaştırma objesi olduğunu bildirirler. Söz konusu kelime şekilleri anlatılan niteliğinde yapmacık davranış, görünürdeki (zahiri) belirteç veya eylemin gerçekleştirilmesi girişimini iletme (bk. Kononov 487), ayrıca “varsayma, farz etme” (Deniz-Yılmaz 2004a) dile getirme yetisine sahiptirler. Üstelik bu varsayma anlatılanı, sözcük birimsel yolla *sanki* sözcük birimiyle de kuvvetlendirilebilir:

Sanki beni zıvanadan çıkarmak *istiyorcasına* dediğimin hep tersini yapıyor (informant).

Sanki ... bir daha geri dönmemesine hepsi çıkıp gitmişler de ben de evde yapayalnız kalmışım! (OP, SE, 333).

Bu arada -cEsİnE şekli yalnız fiil gövdelerine değil, ad gövdelerine de getirilebilir:

Daha birkaç ay evvel ... *miskincesine* yaşadığı Beyrut, şimdi Hilmi Efendinin göğsünü gerip fotinlerini gıcırdatarak alış verişe çıktığı bir memlekettir ... (RHK, S, 67).

Ceren ne onun, ne dünyanın, hiçbir şeyin *farkında değilcesine* yürüyordu (YK, BBE, 196).

Aşağıda görüleceği üzere, -cEsİnE eki fiil çıkış gövdelerine doğrudan getirilemez. Diğer bir deyişle -cEsİnE şeklinin, fiil yüklemlik ulamı bildirme kipi zaman şekli veya fiilin eylemi adlaştırma ulamı eylemlilik şekilleri kullanılmadan fiil gövdelerinden kurulan biçimi bulunmaz. Fiil zaman şekli gövdesi veya eylemlikten kurulu bu şeklin şu varyantları vardır: -mİşçEsİnE, -(İ)yorcasına, -(E/İ)rcEsİnE, -(y)EcEkçEsİnE, -mEcEsİnE ve -mEmEcEsİnE. Bunlardan fiil zaman gövdelerinden teşkil edilenler işlek ve verimli, eylemliliklerden kurulanlar ise işlek değildir ve seyrek kullanılır.

IV.2.3.2.1.1. -mİşçEsİnE şekli

-mİşçEsİnE ulacı, tamlanan eylemin, kendisiyle dile getirilen tamlayan eylemle nitelikçe varsayımsal olarak karşılaştırıldığını bildiren şekildir.³⁵

Köyde olup biteni gözüyle görmüşcesine bilir (YK, SS, 51).

O yol da özel ve içten ilişkiler dışında hizmetçi kızı hiç yüz vermemek onunla yeni tanışmışcasına koygun konuşmalara girişmemek ilkesine dayanır (SB, ABVB, 93).

Deliboğanın yamacına yapışmış suskun insanlar, orada bitmişler, taş gibi oturmuşcasına yerleşmişler ... (YK, BBE, 124).

El âlemin içinde hiçbir şey görmemişcesine davranıyorsun (informant).

-mİşçEsİnE şekli, kendisini meydana getiren bileşenlerden -mİş şekline kişi eklerinin getirilmesi hususuna ilgisizdir. Yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü üzere, çoğunlukla kişi ekleri getirilmeden kullanılır, getirildiğinde ise şöyle çekimlenir:

1. t.k. -(mE)mİşİmcEsİnE

1. ç.k. -(mE)mİşİzcEsİnE

2. t.k. -(mE)mİşİncEsİnE

2. ç.k. -(mE)mİşİnİzcEsİnE

3. t.k. -(mE)mİşçEsİnE

3. ç.k. -(mE)mİşİlErcEsİnE

-mİşçEsİnE şeklinin, fiil yüklemlik ulamı bildirme kipi zaman (yani öğrenilen geçmiş, şimdiki, geniş ve gelecek zaman) şekli ekleri getirilerek genişletilmiş türevleri de mevcuttur: -mİşmİşçEsİnE, -(İ)yormuşcasına, -(E/İ)rmİşçEsİnE ve -(y)EcEkrmİşçEsİnE. Bunlara da, en az çaba ilkesi gereğince çoğunlukla kişi ekleri getirilmez, başka bir deyişle çekimlenilerek kullanılışları gayet seyrek.

Söz konusu oluşumlarda tek veya iki -mİş şeklinin varlığı, karşılaştırma objesinin varsayımsallığının artık bilgi (pleonazm) niteliğinde bildirildiğini düşündürmektedir. Bu da muhtemelen ifadeyi kuvvetlendirmek için yapılmaktadır.

IV.2.3.2.1.1.1. -mİşmİşçEsİnE şekli

-mİşçEsİnE şekliyle aynı anlama sahiptir:

El âlemin içinde görmemişmişcesine davranıyormuşum! (informant).

Ancak verilen anlatımda söz konusu şekil, mİşçEsİnE şeklinden farklı olarak, “eylemin gerçekleşmesinden kuşkulanma veya eylemin yerine getiri-

lişine güvensizlik" (Kononov 1956: 232) veya "bildirinin doğruluğunu kabul etmeme, olayın doğruluğundan kuşkulandırma" anlatılanını dile getirir.

IV.2.3.2.1.1.2. -(İ)yormuşçasına şekli

Tamlanan eylemin, şimdiki zaman anlam birimciğiyle bireşen belirteçleştirilmiş eylemle varsayımsal olarak karşılaştırıldığını bildiren şekildir:

Çocukların tedirginliğinin farkına varınca dersi biraz daha sürdürmeğe çalıştı, sonra pek önem vermiyormuşçasına, ya da çalışkanlığını, derslere bağlılığını iyi bildiği bu öğrencilerinin böyle davranmasını hoş görüyor ama gene de bir parça merak ediyormuşçasına, kıpırmalarının nedenini öğrenmek istedi (BK, GKK, 138-139).

... gök üzerine arabalarla kaldırım taşı boşaltıyorlarmışçasına ... uzun uzun gürliyordu (gövde niteliğinde kullanılan şimdiki zamanın tanık olmama kipliği şekline 3. şahıs çokluk eki getirildi).³⁶

IV.2.3.2.1.1.3. -(E/İ)rmışEsİnE şekli (olumsuz şekil, -mEzmışEsİnE)

Şekil, önceki şekillerin kısmen eş anlamlısıdır. Güncel olmayan şimdiki zaman seçimlik (yani her zaman gerçekleşmeyen) anlam birimciğine sahip olmasıyla diğerlerinden ayrılır:

Böylece de konakta Padişah her an gelebilirmişçesine bir beklemedir başladı ... ve Padişah gelmedi (MCA, A, 23).

*Bilirmişçesine söze karışma!*³⁷

Bilmezmişçesine davranma! (informant).

IV.2.3.2.1.1.4. -(y)EcEkmışEsİnE şekli

Yukarıdakilerin kısmen eş anlamlısı olan şekil, onlardan anlamında gelecek zaman anlam birimciğinin bulunmasıyla fark edilir:

Hilmi Ziya ise konuşurken kolunu çokluk dizine dayar, karşısındaki sözlerini dıymayacakmışçasına ona doğru eğilir (SB, ABVB, 93).

Yeri gelmişken -(y)EcEk şeklinin varsayım, hipotez ifade etmek için yaygın olarak kullanıldığını da belirtmek gerekir:

Hilmi gecikiyor, arabası bozulmuş olacak (informant) vb.

IV.2.3.2.1.2. -(İ)yorcasına şekli

Yukarıdaki şekiller gibi, tamlanan eylemin, kendisiyle iletilen varsayımsal belirteçleştirilmiş eylemle nitelikçe karşılaştırmaya tabi tutulduğunu bildiren,

ancak onlardan anlamında şimdiki zaman anlam birimciğinin bulunmasıyla ayırt edilen şekildir:

Beni zıvanadan çıkarmak istiyorcasına dediğimin hep tersini yapıyor (informant).

-cEsİnE belirteç şeklinin getirildiği fiil zaman şekli gövdesi niteliğinde şimdiki zaman şekli, yukarıda incelenen öğrenilen geçmiş zaman şekilleri ve aşağıda incelenecek geniş ve gelecek zaman şekillerine kıyasla daha da seyrek kullanılır.

IV.2.3.2.1.3. -(E/İ)rcEsİnE şekli (olumsuz şekil, -mEzcEsİnE)

Yukarıdaki şekillerle aynı anlama sahiptir. Yalnız onlardan güncel olmayan şimdiki zaman seçimlik anlam birimciğini içermesiyle ayırt edilir:

Kapının önünde bekliyenlere yüzümü göstermemek için âdeta koşarcasına holden geçtim ve sokağa fırladım (SA, KMM, 57).

Doğudaki dağların arkasından ince, ak bir ışık kümesi fıskırırcasına usuldan usuldan dağların tepeleri ağarıyor (YK, SS, 8).

Topal Murat Dayı bu çingirak işini öyle bir duygu fazlalığıyla anlattı ki, sözleri söz değil, birer gönül parçalarıydı. Hele çingirak! Okulda topal hoca'nın gumbürtülü sesini dinletmezcesine, kulağımda çınlardı (HB, ABB, 53).

Eş anlamlısı olan -(E/İ)rcEnE şekli (olumsuz, -mEzcEnE), -(E/İ)rcEsİnE şekli kadar verimli değildir:

Kerem şahinini almış, yola düşmüş sevinçle, uçarcana gidiyor, duruyor, şahini okşuyor, öpüyordu (YK, BBE, 265).

Gözleri yaş içinde, içi umutla, aydınlıkla kabarmış, yanındaki Melek Hatuna usulca, okşarcana dokundu, Melek Hatun da ona döndü, yüreğinin bütün sıcaklığıyla güldü, Sabiha Hanım ürperdi (YK, KSİ, 59).

Ayrıca ender olarak -(E/İ)rcE (olumsuz, -mEzcE) şekline de rastlanır:

Bir daha, yaltaklanınca gülümsedi, Kerem Usta aldırmadı (YK, SS, 233).

Munzur, sürüsü ile bu mezarların yanından her geçişte yabancı otları koparır, at ve koç heykellerinin üzerlerindeki kahramanlık, yiğitlik, mertlik işaretleri olan kama, kılıç ve silâh motiflerini okşarcana hem silip temizler, hem de onların başında uzun uzun dua ederdi (HG, TME, 6).

IV.2.3.2.1.4. -(y)EcEkEsİnE şekli

Yukarıdaki şekillerle aynı anlama sahip söz konusu şekil, onlardan anlamında gelecek zaman anlam birimciğinin bulunmasıyla fark edilir:

Uğrunda ölecekçesine kızı seviyormuş (informant).

Adama bak! Nasıl kadına yiyecekçesine bakıyor (informant).

IV.2.3.2.1.5. -mEcEsİnE şekli

-(İ)yorcasına şeklinin kısmen eş anlamlısı olan, az kullanılan çekimlenmeyen kalıplaşmış oluşumdur. Daha fakir bir anlama sahip olmasıyla ayırt edilir: Şeklin anlamında zaman anlam birimcikleri yoktur. Örnek:

Fukara Bal Kız yanmakta ki, bunca yıldır tütünü tepesinden çıkmacasına ...

Bildiğimiz kızlar, diyelim beş yüz altınaysa, bunlar beş bine gidermiş ki kapanın elinde kalmacasına³⁸

IV.2.3.2.1.6. -mEmEcEsİnE şekli

-mEcEsİnE şeklinin kısmen eş anlamlısı olan, az kullanılan çekimlenmeyen şekildir. Yukarıdaki şekilden olumsuzluk anlam birimciğine sahip olmasıyla fark edilir:

Adamın doğup büyüdüğü ülkede deprem nedir bilinmezdi. Ya da bilinmemecesine unutulmuştu (BK, GKB, 132).

Şosedan durmamacasına otomobil inip çıkıyordu ... (RHK, S, 55).

O günlerde Büyükhanım odasına, dışarıya hiç çıkamamacasına kapanırdı (OP, SE, 118).

Sanki bana haber vermeden ve bir daha geri dönmemecesine hepsi çıkıp gitmişler de ben de evde yapayalnız kalmışım! (OP, SE, 333).

IV.2.3.2.2. Fiil bildirme kipi zaman veya fiil şahıs şekillerine getirilen gibi ilgeciyle kurulmuş yapı olan morfolojik-leksik araçlar

Bu işlek ve çok verimli çekimlenen morfolojik-leksik oluşumlar, "fiil bildirme kipi zaman şekli gövdesi veya eylemlilik şekline getirilen -cEsİnE ekiyle kurulan morfolojik bireşimli araçlar"ın (bk. IV.2.3.2.1) eş anlamlısıdır. Söz konusu morfolojik araçlardan daha verimlidirler, dolayısıyla söylevde örneklerine daha çok rastlanır (bk. Korkmaz 2003: 1028).

IV.2.3.2.2.1. -mİş gibi yapısı

-mİş gibi yapısı, eş anlamlısı olan -mİşçEsİnE şekli gibi, tamlanan eylemin, kendisiyle iletilen belirteçleştirilmiş eylemle nitelikçe varsayımsal olarak karşılaştırıldığını bildirir (bk. -mİşçEsİnE şekli). -mİş gövdesi kişi ekleri alabilir:

Onları ben yapmışım gibi korktum (OP, BAK, 260) (kişi eki getirildi).

Dindar adamın bu hürriyetsizliği, bu bencilliği, hiç dindar olmamışım gibi şaşırttı beni (NH, R, 343) (kişi eki getirildi).

"Aa", dedin mi, uyrukluğun filân kimsenin umrunda değil, o koca toprağın orda doğmuş büyümüşsün gibi, yerlisi oluyorsun (NH, R, 435-436) (kişi eki getirildi).

İşte tam bu sırada köşede sessiz sessiz oturan, kumpanyanın ikinci komiği Dayı Remzi'nin, söz söylemek üzere kafasını uzattığını görenler, en doğru, en mühim lafın edilmek üzere olduğunu hissetmişler gibi, münakaşayı tam ortasında kestiler (SF, K/KA, 10) (kişi eki getirildi).

Sonra kelimelerden ve yakan güneşten yorulmuş gibi biraz sustular ... (OP, SE, 53) (kişi eki bulunmuyor).

Bu oluşumun sıklıkla -mİş gibi yap-, -mİş gibi ol- tipli birleşik fiil öbeklerinin bileşiminde işlediği de görülür:

İşte, ok da yaydan çıktı. Artık farketmemişim gibi yapamam (OP, SE, 9).

... ve o zaman konuştum ben, senin beni nasıl dinlediğini gözleyerek ve gözlemiyormuş gibi yapıp ... (OP, SE, 53).

Bir an ağlayacakmış gibi yaptı (OP, SE, 49).

Kalbi duracakmış gibi oldu (YK, SS, 108).

Kişi eki aldığı durumda söz konusu oluşum, şöyle çekimlenir:

1. t.k. -(mE)mİşİm gibi	1. ç.k. -(mE)mİşİz gibi
2. t.k. -(mE)mİşİn gibi	2. ç.k. -(mE)mİşİnİz gibi
3. t.k. -(mE)mİş gibi	3. ç.k. -(mE)mİşİEr gibi

-mİş gibi morfolojik-leksik aracının -mİşçEsİnE morfolojik bireşimli aracıyla işleyiş alanları, görünüşe göre tamamıyla örtüşür. Aynı şekilde türevlerinin de.

-mİş gibi yalın kombinasyonundan türetilmiş -mİşmİş gibi, -(İ)yormuş gibi, -(E/İ)rmİş gibi ve -(y)EcEkmlş gibi genişletilmiş birleşik oluşumlarında bir veya iki -mİş ekinin bulunuşu, karşılaştırma objesinin varsayımsallığının artık bilgi niteliğinde bildirildiğini ve bunun da ifadeyi kuvvetlendirmek için yapıldığını düşündürmektedir. Bu genişletilmiş oluşumlar da kişi ekleri alma hususuna ilgisizdir.

IV.2.3.2.2.1.1. -mİşmİş gibi yapısı

Bu morfolojik-leksik araç, -mİş gibi oluşumuyla aynı anlama sahiptir (bk. -mİşçEsİnE şekli ve -mİş gibi yapısı):

Ama Davut dümendeyken, hiç rüzgâr mı kaçırdı? Alimallah dümen suyu denizde, cetvel tahtasıyla çizilmişmiş gibi ufka kadar düpedüz uzanırdı (HB, ABB, 22).

Bütün bir aşağı mahalle çocukları peşine takılmışmış gibi koşarak merdivenleri indi, iki defa tekerlendi (NH, R, 186).

Faruk Bey alınmışmış gibi ona baktı (OP, SE, 171).

IV.2.3.2.2.1.2. -(İ)yormuş gibi yapısı

Bu kombinasyon, -(İ)yormuşçasına şekliyle (bk.) aynı anlama sahiptir:

İsmail'in tartaklamasıyla uyanmadan önce, boğazlanıyormuşum gibi haykırdığımı, haykırışımı işittim (NH, R, 500) (gövde niteliğinde kullanılan şimdiki zamanın tanık olmama kipliği şekline kişi eki getirildi).

İstanbul'a değil de, dünyanın öbür ucundaki Arap şehirlerinden birine geçici olarak yerleşmişim de şehir nasıl bir yerdir diye meraklanıyormuşum gibi sokaklara çıktım, uzun uzun, doya doya yürüdüm (OP, BAK, 14) (kişi eki getirildi).

Bunu bekliyormuş gibi hemen siyah kaplı defteri cebime koydum (SA, KMM, 56) (yapı bileşiminde kişi eki bulunmuyor).

Ali Kemal Bey, sanki Patagonya'da yaşıyormuşuz gibi «Lisaniyat» ilminin en bariz ve «İki kere iki dört» kadar malûm ve makbul esaslarını ayaklar altına alarak yüksek sesle: — Bu lisan Osmanlı lisanıdır, dedi (ÖS, DKY, 76-77) (kişi eki getirildi) (varsayma anlatılanı, sözcük birimsel yolla sanki sözcük birimiyle pekiştirildi).

Bulutlar sanki köylülerle alay ediyorlarmış gibi eteklerini toplayarak ufakun ötesine savuştular (HB, ABB, 183) (kişi eki getirildi) (varsayma anlatılanı, sanki sözcük birimiyle pekiştirildi).

IV.2.3.2.2.1.3. -(E/İ)rmİş gibi yapısı (olumsuzu, -mEzmİş gibi)

Fil geniş zaman şekliyle genişletilerek kurulmuş bu yapı, -(E/İ)rmİşçEsİnE şekliyle (bk.) aynı anlama sahiptir:

Onun sesinin donuk gümbürtüsü duraklayınca, tümcenin sonuna nokta koyarmış gibi derin bir "Huum!" ederek, Kasım Efendiye gereken onaylayıcı gürültüyü sağladı (HB, ABB, 30).

"Buncağz da denizci olursa ne yaparım? Kaptan kızı, kaptan karısı olduğum yetmezmiş gibi bir de kaptan anası olmasam bari" diye eklerdi (HB, ABB, 7).

Rüstem it oğlu it, ... dudaklarında kötü bir gülümseme, suçlayan, sanki her şeyi bilir de söylemezmiş gibi, aşağılık, geldi orada durdu (YK, SS, 218) (varsayma anlatılanı, sözcük birimsel yolla sanki sözcük birimiyle pekiştirildi).

Yalınayak çocuklar, sarı insanlar, titreşen çarşafli kadınlar, dilenciler, sık ve kalın elbiseli insanlardan daha çok kış, yağmuru severlermiş gibi sokaktaydılar (SF, K/KA, 82) (kişi eki getirildi).

Ağzından kan geliyordu babası gibi, belli ki midesinden, Büyükhanım bağıra bağıra ağlıyor, beni çağırıyordu, sanki benim elimden bir şey gelebilirmiş gibi (OP, SE, 56) (deyim bileşiminde işleyen yapının ilettiği varsayma anlatılanı, sözcük birimsel yolla sanki sözcük birimiyle de pekiştirildi).

IV.2.3.2.2.1.4. -(y)EcEkmiş gibi yapısı

-(y)EcEkmişçEsİnE şeklinin (bk.) eş anlamlısıdır:

Olduğum yere düşüverecekmişim gibi bir dermansızlık hissettim (SA, KMM, 194) (kişi eki getirildi).

Elimi, sanki kendisini vagona bırakıp kaçacakmışım gibi sınıksız tutuyor (NH, R, 518) (kişi eki getirildi) (varsayma anlatılanı, sözcük birimsel yolla sanki sözcük birimiyle pekiştirildi).

Biraz sonra geldi ve hayatı baştan aşağıya sorunlarla doluymuş da, sigarasız yapamayacakmış gibi hırsla sigara yaktı ... (OP, SE, 49).

Sabırsızlıkta, sanki bitiremeyecekmiş gibi söylüyordu (YK, SS, 117) (varsayma anlatılanı, sözcük birimsel yolla sanki sözcük birimiyle pekiştirildi).

IV.2.3.2.2.2. -(İ)yor gibi yapısı

-(İ)yor gibi yapısı, eş anlamlısı olan -(İ)yorcasına şekli gibi, tamlanan eylemin, şimdiki zaman anlam birimciğine sahip belirteçleştirilmiş eylemle nitelik bakımından varsayımsal olarak kıyaslandığını bildiren araçtır (bk. -(İ)yorcasına şekli):

Yakın geçmekten çekiniyor gibi bir ufak çark çevirerek ve âdeta duvara sürünerek yoluma devam ettim (RNG, MT, 73).

Karanlıkta onun zayıf ışığı etrafına yağın karlardan başka bir şey görünmediği için bütün gökyüzünü bu fenere çullanıyor gibi tasavvur etmekten zevk duyardım (RNG, MT, 206).

Yemek bitince üçü de dışarıdaki sükûtu dinliyor gibi yerlerinden kalkındılar (HE, SB, 310).

Rüzgâr, rüzgâr! Evin temelleri sökülüyor gibi sarsılıyor (HE, SB, 387).

IV.2.3.2.2.3. -(E/İ)r gibi yapısı (olumsuzu, -mEz gibi)

-(E/İ)rcEsİnE şekli gibi, tamlanan eylemin, güncel olmayan şimdiki zaman anlam birimciğine sahip belirteçleştirilmiş eylemle nitelikçe varsayımsal olarak karşılaştırıldığını bildiren araçtır (bk. -(E/İ)rcEsİnE şekli):

Bu renk şenliği içinde ölürken neden bir dar gömleğin içinden çıkar gibi rahatladığımı da anladım (OP, BAK, 266).

Uykuya teslim olur gibi, herhangi bir telkin altında kalmanın rahatlığına o kadar ihtiyacı vardı ki, hiç bir şey düşünmeden, oğlunu haklı buldu (PS, Y, 293).

Eskiden beri böyle ilişir gibi hafif otururdu (PS, Y, 358).

IV.2.3.2.2.4. -(y)EcEk gibi yapısı

-(y)EcEk gibi yapısı, -(y)EcEkEsİnE şekli gibi, gelecek zaman anlam birimciğine sahip eylemi, tamlanan eylemin kendisiyle nitelikçe varsayımsal olarak karşılaştırıldığını belirteç imgesinde karşılayan araçtır (bk. -(y)EcEkEsİnE şekli):

Şimdi, tahtaları adetâ parçalıyacak gibi şiddetle ovarken düşünüyordu (HE, SB, 71).

Rakım hiddetlenmiş, Penbe'yi boğacak gibi bakıyor (HE, SB, 383).

Tepelerinde saçakları yerinden koparacak gibi rüzgâr sallıyor ... (HE, SB, 385).

Kör bir gazap, deli ve korkunç bir kudret boşanmış, yeryüzünde ne varsa tırnaklarıyla söküp atacak gibi kudurmuş (HE, SB, 387) (yapı, çiftleme fiili öbeği bileşiminde işliyor).

Birdenbire ağlayacak gibi oldu (PS, Y, 104) (oluşum, birleşik fiil öbeğinin bileşiminde işliyor).

IV.2.3.2.3. Fiil ad şekillerine kadar / denli ilgeçlerinin getirilmesiyle kurulmuş yapı olan morfolojik-leksik araçlar

Tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylem ile nicelik bakımından varsayımsal olarak kıyaslandığını bildiren çekimlenmeyen oluşumlardır.

IV.2.3.2.3.1. -mİş kadar yapısı

İşlek ve verimli -mİş kadar yapısı, eylemi, tamlanan eylemin kendisiyle nitelikçe varsayımsal olarak karşılaştırıldığı belirteç imgesinde temsil eden araçtır:

Yusuf onunla karşı karşıya gelmiş kadar heyecanlandı (SA, KY, 80).

... sonra bütün Lübnan dağlarının yükü sırtına vurulmuş kadar yorgunluk duyduğu için seyirden vazgeçti (RHK, S, 13).

Güneşin tam harlı zamanında, ağaçsız ve yeşilliksiz mezarlık ateş gibi öyle yantıyor, taşı toprağı yeni fırından çıkmış kadar sınısıcak, öyle yalazlanıyor, yüz kavuruyordu ki gömülenlerin dosdoğru, bu çukurdan cehennemin dibine ineceği fikrini veriyordu (RHK, S, 39).

-mİş kadar yapısının, fiil bildirme kipi zaman şekilleriyle genişletilmiş daha karmaşık oluşumlar olan şu türevleri de vardır: -mİşmİş kadar, -(İ)yormuş kadar, -(E/İ)rmİş kadar ve -(y)EcEkmiş kadar.

IV.2.3.2.3.1.1. -mİşmİş kadar yapısı

Yukarıdaki yapının kısmen eş anlamlısı olan seyrek kullanılan oluşumdur. Yalnız ondan farklı olarak söz konusu araçla belirteçleştirilmiş eylemin yoğunluğu vurgulanır:

Bütün bunları ben yapmışmış kadar heyecanlandım (informant) vb.

IV.2.3.2.3.1.2. -(İ)yormuş kadar yapısı

Yukarıdaki yapının kısmen eş anlamlısıdır. Sadece ondan belirteçleştirilmiş şimdiki eylem anlamına sahip olmasıyla fark edilir:

Âdeta başkasına ait hâdiseleri hikâye ediyormuş kadar heyecansızdım (SA, KMM, 164).

Yusuf çok iyi bildiği bir şeyi söylüyormuş kadar katıyetle ve karanlık birtakım hislerin sevgiyle cevap verdi (SA, KY, 119).

Muazzez bunun böyle olduğunu görüyormuş kadar iyi biliyordu (SA, KY, 124).

IV.2.3.2.3.1.3. -(E/I)rmış kadar yapısı (olumsuzu, -mEzmış kadar)

Yukarıdaki yapıların kısmen eş anlamlısıdır. Onlardan güncel olmayan belirteçleştirilmiş eylem anlamına sahip olmasıyla ayırt edilir:

Bütün bunları gayet sükûnetle, adeta bir diriye hizmet edermiş kadar itina ile yapıyordu (SA, KY, 216).

IV.2.3.2.3.1.4. -(y)EcEkmış kadar yapısı

Yukarıdaki yapıların kısmen eş anlamlısıdır. Yalnız onlardan belirteçleştirilmiş gelecek eylem anlamına sahip olmasıyla ayırt edilir:

Bastığı yerin ayaklarının altında sıkı durduğunu hissedememek, hemen yola çıkılacakmış kadar eğreti bir hayat yaşamak ne azaplı şeydi? (SA, KY, 148).

IV.2.3.2.3.2. -(y)EcEk kadar / denli yapısı

Yukarıdaki yapıların kısmen eş anlamlısı olan, işlek ve verimli çekimlenmeyen oluşumdur. Bu oluşumla belirteçleştirilmiş eylemin potansiyellik özelliği vurgulanır:

Acele işe Şeytan karışacağını unutacak kadar akıllı bir kartış havada, mutlu bir evliliğin önceden ne sabır ve çile gerektirdiğini bilemeyecek kadar da tecrübesizdim (OP, BAK, 178).

Titiz denecek kadar temiz, gülünç denecek kadar nazik ve mahcup bir adamdı (RNG, YD, 9).

... gündüzleri kibar aile kızlarına piyano dersi verdiği için kimi akşam bu görevini yerine getiremeyecek denli yorgun olur (SB, ABVB, 54).

Şüphesinin bu kadar canlı ve yakın bir realiteye yerini vermesi ihtimali onu bayıltacak kadar korkutuyordu (PS, Y, 104).

... pek çok adı ve yüzü unutup birbirine karıştırmam bunaklığımdan değil, bu adların ve yüzlerin hatırlamaya değmeyecek kadar renkten ve parlaklıktan yoksun olmasındandır (OP, BAK, 269-270).

IV.2.4. Zaman Belirteci Anlamına Sahip Araçlar

Söz konusu, tamlanan eylem ile belirteç şekli gövdelerince temsil edilen tamlayan eylem arasındaki herhangi belirli karşılıklı zaman bağantıları hakkında bilgi veren taksis (göreceli) anlamlarına sahip bitimli ve bitimsiz morfolojik ve morfolojik-leksik araçlar, bireşimli ve çözümleyici ek, öbek, oluşum kombinasyonlarıdır. Bu dil araçları, öbek ve anlatımlarda kendileriyle karşılanan eylemin

diğer eyleme göre ondan önce, onunla eş zamanlı/aynı zamanda, ondan sonra gerçekleştiği vb. ileten işlevler yerine getirir.

IV.2.4.1. -Dİ -mEdİ yapısı

-Dİ -mEdİ çözümleyici bitimli ve şahıs şekli,³⁹ tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylem tamamlanmak üzere veya henüz tamamlanmışken gerçekleştiğini bildiren şekil bilimsel araçtır:

Dışarının soğuşuna alıştım alıştımadım, çamurlu yolda Kara, elinde kılıcı durdurdu beni (OP, BAK, 394-395).

Bunu söyledi söylemedi, birden bizi bırakıp akşam namazına yetişmek için çıktı gitti (OP, BAK, 312).

Bacaları fakir tencereleri gibi zar zor tüten Yahudi mahalleciğimizden Kara'yla bir sokak geçtik geçmedik ki: "Şeküre'nin eski kocası savaştan dönmüş," dedim (OP, BAK, 388).

İşlek, fakat verimsiz bu oluşumun çekimlenişi:

1. t.k. -Dİm -mEdİm	1. ç.k. -Dİk -mEdİk
2. t.k. -DİN -mEdİN	2. ç.k. -DİNİz -mEdİNİz
3. t.k. -Dİ -mEdİ	3. ç.k. -DİEr -mEdİEr

IV.2.4.2. -mİş -mEmİş (idi) yapısı

Çözümleyici bitimli ve şahıs yapısıdır. Yukarıdaki yapının kısmen eş anlamlısıdır. Fark, iki eş adlı (omonim) kategori temsil etmesinden ileri gelir: 1) Öğrenilmişlik veya çıkarsama anlatılanlarını iletmeye olanak veren tanık olmama anlam birimliğine sahip öğrenilen geçmiş zaman ve 2) Perfekt [aşağıda verilen örnekte geçmişte perfekt (geleneksel terimle "öğrenilen geçmiş zaman hikâyesi") kullanılmıştır] (bu konuda örneğin bk. Guzev 1999c; ayrıca bk. Guzev ve Deniz-Yılmaz 2004: 28-29, 31):

1. *Daha yemekden iki lokma 'lmış almamış uruhunu teslim itmiş.*⁴⁰
2. *Ama ona doğru iki adım atmış atmamışım ki Kara işgüzarlıkla üzerime atladı* (OP, BAK, 456) vb.

İşlek, ama verimsiz bu yapı şöyle çekimlenir:

1. t.k. -mİş -mEmİşim // -mİş -mEmİş idim
2. t.k. -mİş -mEmİşsin // -mİş -mEmİş idin
3. t.k. -mİş -mEmİş // -mİş -mEmİş idi

1. ç.k. -mİş -mEmİşİz // -mİş -mEmİş idik
2. ç.k. -mİş -mEmİşİnİz // -mİş -mEmİş idiniz
3. ç.k. -mİş -mEmİşİEr // -mİş -mEmİşler idi / -mİş -mEmİş idiler

IV.2.4.3. -Dİ mİ (idi) yapısı

Görülen geçmiş veya geçmişte basit geçmiş zaman (geleneksel terimle “görülen geçmiş zamanın hikâyesi”) bitimli ve şahıs şekillerinden meydana gelen yapıdır. Muhtemelen burada, her iki durumda söz konusu olan, iki eş adlı oluşumdur:

1. Yapı, belirteçleştirilmiş eylemin, tamlanan eylemin başlangıç sınırı olduğunu bildiren, çok kerelik de (krş. Gencan 1966: 265) iletebilen anlama sahiptir (krş. Korkmaz 2003: 1037):

Sokakta birisinin arkamdan geldiğini hissettim mİ bütün tecessüsümü yenererek, başımı çevirmemekte ısrar ederim ... (SA, KMM, 96).

Sana söylüyorum, çağırdın mİ hemen gelmeli ... (RHK, S, 97).

Gemi demirledi, o da karaya ayak bastı mİ, soluğu dosdoğru meyhanede alırdı (HB, ABB, 21).

Bişey ısmarladılar mİ, hiç reddetmez, «peki» der, akşama eve dönünce, hep «Tuuu! Unuttum!» numarasını yapardım (AN, GK, 16).

-Dİ mİ idi yapısı, yukarıdaki -Dİ mİ morfolojik aracından “geçmişte herhangi bir olaydan/olgudan önce gerçekleşen eylem” dile getirmesiyle fark edilir:

Biz ilk burnu kavanço edip gözden kaybolunca, o da pılı pırtıyı topladı mıydı, evden hemen dümen kırmış; benim aldıklarımı da götürmüş (HB, ABB, 11).

Herhalde rüzgâr bedava olduğu için olacak, kayığa olanca yolunu vermekte hiç cimri davranmazdı. Rüzgârı buldu mıydu, gözünü budaktan sakınmaz bir atılganlığı vardı (HB, ABB, 97).

Halil Usta acı ile burkuldu mıydu, mutlaka gemi direğinden nasıl düştüğünü anlatırdı (HB, ABB, 64).

Hatırladığı bu şeylerden konuşmaya başladı mıydı da, sözleri dinleyicilerini bir dişçi törpüsü ve matkabı gibi etkilerdi (HB, ABB, 30).

2. Aşağıda verilen örneklerde yukarıda incelenen oluşumun eş adlısı, başka bir anlama-şart anlamına- sahiptir. Belirteçleştirilmiş eylem, kendisini takip eden, kendisinin ardından gerçekleşen tamlanan eylemin şartıdır:

Bir kere dediğini yapmadın mİ, senden kötüsü yok (informant)

Hem bir genç kızsınız. Evleneceksiniz. Birisiyle fazla gezdiniz mİ, üstünüze şüphe celbedebilirsiniz (SF, K/KA, 70).

Bir kızı övmeye önce namusundan başladılar mİ, geç onu bir kalem, onda iş yok demektir (AN, DB, 71).

Bu herifler böyledir zaten, en okumuşları, sıkıştılar mİ, tahkire kalkarlar (NH, R, 271).

Şart dile getirmek için -Dİ mİ idi yapısı da kullanılabilir:

Bir kere dediğini yapmadın mıydı ...

Birisiyle fazla gezdiniz miydi ...

Bir kızı övmeye önce namusundan başladılar mıydı ...

... en okumuşları, sıkıştılar mıydı ...

Ulaş görevinde işlek ve verimli bu yapı, şöyle çekimlenir:

1. t.k. -(mE)Dİm mİ // -(mE)Dİm mİ idi

2. t.k. -(mE)DİN mİ // -(mE)DİN mİ idi

3. t.k. -(mE)Dİ mİ // -(mE)Dİ mİ idi

1. ç.k. -(mE)DİK mİ // -(mE)DİK mİ idi

2. ç.k. -(mE)DİNİz mİ // -(mE)DİNİz mİ idi

3. ç.k. -(mE)DİEr mİ // -(mE)DİEr mİ idi / -(mE)Dİ mİ idiler

IV.2.4.4. -(E/İ)r -mEz yapısı

İşlek ve verimli şekil bilimsel araçtır.

Herhangi bir şahıs anlamınca temsil edilen süjeyi iletme yetisine sahip, çekimlenmeyen bitimli şekil olan -(E/İ)r -mEz çözümleyici oluşumu, tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylemden hemen sonra gerçekleştiğini bildiren zaman belirteci anlamına sahiptir (bk. aşağıdaki -DİĞİ gibi yapısı). Verilen örneklerin bazılarının gösterdiği gibi, süjenin bildirilmesi gerektiğinde, bu sözcük birimsel yolla dile getirilir:

Fakat ben, onunla aramdaki rabıtayı kaybeder etmez, onun tesirinden kurtulur kurtulmaz, tekrar eski halime dönmüştüm (SA, KMM, 181) (eylemin edeni sözcük birimsel yolla iletildi).

Ama Faruk söyler söylemez anladım kim olduğunu (OP, SE, 38) (eylemin edeni sözcük birimsel yolla bildirildi).

Halbuki adam, Üsküdarlı ile iki kelime konuşur konuşmaz, "Hemşerim, sen Üsküdarlısın" deyiverir (SF, K/KA, 46) (eylemin edeni sözcük birimsel yolla dile getirildi).

Gün ısrır ısrımaz da kıyıya indiler (BK, GKB, 140) (eylemin edeni sözcük birimsel yolla iletili).

Akşam ekmeğimizi yer yemez hemen damın üstüne damlıyor, yataklara girip yorganları boğazımıza kadar çekiyorduk (YK, SS, 43) (süje, bitimli şeklin 1. çokluk şahıs anlamınca temsil edildi).

Divan Meydanı'na girer girmez derin bir sessizlik sardı her yeri (OP, BAK, 258) (belirteçleştirilmiş eylemin edeni, bildirilmedi).

IV.2.4.5. -DİĞİ gibi yapısı

-(E/İ)r -mEz yapısının eş anlamlısıdır, yani tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylemden hemen sonra gerçekleştiğini bildiren taksis zaman belirteci anlamına sahiptir:

Şapkamı kapıtığım gibi sokağa fırladım (informant).

... kimseye haber vermeden yola çıkmış, önce kıyının bu büyük kentine gelmiş, otobüsten indiği gibi, Sazandere otobüslerinin kalktığı yeri sormuş, "karşıdaki garaj" diyen adamın sözüne uyarak garajın kapısından içeri ... atmıştı kendini (BK, GKB, 32-33).

Birdenbire söze başladığı gibi birdenbire sustu (NH, R, 105).

Bu işlek ve verimli yapının çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİm gibi	1. ç.k. -(mE)DİĞİmlz gibi
2. t.k. -(mE)DİĞİn gibi	2. ç.k. -(mE)DİĞİnlz gibi
3. t.k. -(mE)DİĞİ gibi	3. ç.k. -(mE)DİĞİErİ gibi

IV.2.4.6. -(y)Eİİ ulacı

İşlek, ama verimsiz -(y)Eİİ ulacı, belirteçleştirilmiş eylemin, tamlanan eylemin başlangıç sınırı olduğunu bildiren anlama sahip çekimlenmeyen bitimsiz şekildir (Kononov 1956: 479; Guzev 1990: 129; ayrıca bk. Gencan 1966: 262; Banguoğlu 1974: 434; Korkmaz 2003: 1009):

Aranızdan ayrıralı bir ay var mı? Belki yok bile... Çulu derhal düzelttim değil mi? (RNG, YD, 6) (belirteçleştirilmiş eylemin edeni bildirilmedi).

Şam'a geleli iki hafta kadar olmuştu ... (RHK, S, 102) (belirteçleştirilmiş eylemin edeni bildirilmedi).

Dört gün oldu eve dönmeveli (OP, BAK, 9) (belirteçleştirilmiş eylemin edeni dile getirilmedi).

Küfü ve nemli bodrum odasının pencerelerine güneş vuralı çok oldu (OP, SE, 160) (belirteçleştirilmiş eylemin edeni sözcük birimsel yolla iletili).

Yaştlarından hiç kimse kalmayalı yirmi yıl oluyor (YK, BBE, 29) (belirteçleştirilmiş eylemin edeni sözcük birimsel yolla bildirildi).

IV.2.4.6.1. -(y)Eİİ(dEn) beri yapısı

Çıkma hâli ekiyle genişletilebilen, -(y)Eİİ ulacının eş anlamlısı olan yapısıdır:

Hilmi Efendi, gurbete düşeli beri, ilk defa olarak bir adamla kanının kaynaştığını anladı ... (RHK, S, 113).

Şimdiye kadar, şu dünya dünya olalı beri, bu oba Çukur'a ineli beri böyle bela bir kış geçirmemişler, Çukurova adamından böyle bir düşmanlık görmemişlerdi (YK, BBE, 11).

Evleneli beri beni sevmekten kaçırıyorsun (OP, BAK, 338).

Birbirimizi görmiyeli beri İsmail, ne kadar değişmiş ... (RNG, MT, 96).

Ben ayrıralıdan beri kaç göçe dört el sarılmışa benziyorsun, dedim (HB, ABB, 143) (yapı, çıkma hâli ekiyle genişletildi).

Damdan çıkalıdan beri, Davut'un siftah güldüğünü görmüştüm (HB, ABB, 24) (yapı, çıkma hâli ekiyle genişletildi).

Çekimlenmeyen -(y)Eİİ(dEn) beri yapısı, işlek, ama eş anlamlısı olan DİĞİndEn beri oluşumundan (aşağıya bk.) daha az verimlidir. Ayrıca -(y)Eİİ(dEn) beri yapısının olumsuz biçimi, olumluya oranla daha seyrek kullanılır. Olumsuz statüde kullanılacağına, çoğunlukla -(y)Eİİ ulacının olumsuzu yeğlenir.

IV.2.4.6.2. -Dİ -(y)Eİİ yapısı

Yukarıdaki oluşumların eş anlamlısı olan -Dİ -(y)Eİİ yapısında aynı fiil, süje bildirme yöntemlerinden biri olan) hem şahıs, hem ulaç şeklinde işler:

Bu fani dünyaya geldim geleli bir atı severim, bir de gözeli (Karacaoğlan).

Ben halbuki karısı oldum olalı gözünden yaş geldiğini görmemişim (SA, KY, 40).

Ama yedi gün önce, o alçağı öldürdüm öldüreli içimdeki cinlere ve şeytanlara akşam vakti de artık söz geçiremiyorum (OP, BAK, 142).

Yukarıdaki örnekler bakıldığında, *-Dİ -(y)Eİİ* yapısı, bitimliliğin (yani bitimli şekil olmanın) belirteçliğe hiç de aykırı düşmediğini gösteren parlak kanıtlardan biridir.

Olumsuz statüde kullanılmayan yapının çekimlenişi:

1. t.k. <i>-Dİm -(y)Eİİ</i>	1. ç.k. <i>-Dİk -(y)Eİİ</i>
2. t.k. <i>-Dİn -(y)Eİİ</i>	2. ç.k. <i>-Dİnİz -(y)Eİİ</i>
3. t.k. <i>-Dİ -(y)Eİİ</i>	3. ç.k. <i>-DİlEr -(y)Eİİ</i>

IV.2.4.7. *-DİktEn beri* yapısı

-(y)Eİİ(dEn) beri (yukarıya bk.) ve *-DİğİndEn beri* (aşağıya bk.) yapılarının kısmen eş anlamlısı olan, olumsuz statüde kullanılmayan çekimlenmeyen *-DİktEn beri* yapısı, tamlanan eylemin, kendisinin kronolojik çıkış noktası (başlangıç sınırı) olan belirteçleştirilmiş eylemden sonra vuku bulduğunu ve geçmişte başlayan tamlanan eylemin şimdiki zamana doğru gerçekleştiğini bildiren araçtır:

Yanımızda kalmaya başladuktan beri dirlik düzenimiz bozuldu (informant).

Rabia, babası sürüldükten beri ilk defa piyano dinliyordu.⁴¹

Bu işlek yapının kullanım alanı, eş anlamlısı olan *-(y)Eİİ(dEn) beri* yapısında olduğu gibi, *-DİğİndEn beri* oluşumu tarafından giderek daraltılmaktadır.

IV.2.4.8. *-DİğİndEn beri* yapısı

İşlek ve verimli çekimlenen yapıdır. *-(y)Eİİ(dEn) beri* ve *-DİktEn beri* yapılarıyla aynı anlama sahiptir (yukarıya bk.). Onlardan, kişi anlamı vasıtasıyla eylemin edeninin temsil edildiği çekimlenirlik özelliğiyle fark edilir:

Buraya geldiğimden beri araya bira içtiğim halde hiç o akşamki gibi olmamıştım (SA, KMM, 78).

Tarladan geldiğinden beri dikilmiş duruyor (YK, SS, 13).

Karşı karşıya oturduğumuzdan beri konuşmamıştı (BK, GKB, 56).

Bu oluşumun çekimlenişi:

1. t.k. <i>-(mE)DİğİmdEn beri</i>	1. ç.k. <i>-(mE)DİğİmİzdEn beri</i>

2. t.k. *-(mE)DİğİndEn beri*

2. ç.k. *-(mE)DİğİnİzdEn beri*

3. t.k. *-(mE)DİğİndEn beri*

3. ç.k. *-(mE)DİklErİndEn beri*

Bileşiminde ilgeç işlevinde kullanılan *taraf* ve *yan* eş anlamlı bağımsız sözcük birimleri yer alan *-DİğİndEn bu tarafa / bu yana* yapısı, *-DİğİndEn beri* oluşumunun varyantları olarak yorumlanabilir:

Herkes Kerem Ustayı doğduğundan bu yana, Menekşe'ye geldiğinden bu yana böyle sanıyordu (YK, SS, 217).

IV.2.4.9. *-(y)İncE ulacı*

İşlek ve verimli *-(y)İncE* ulacı, *-(y)Eİİ* ulacı gibi, fiil gövdesinin dile getirdiği eylemi, tamlanan eylemin kronolojik çıkış noktası olan zaman belirteci olarak karşılayan çekimlenmeyen şekildir, diğer bir deyişle belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç anı, başlangıç sınırır (İvanov 1969: 154-155; Guzev 1990: 128; Korkmaz 2003: 1005):

Bir kitabı okurken geçen iki saatin ömrümün birçok senelerinden daha dolu, daha ehemmiyetli olduğunu farkedince insan hayatının ürkütücü hiçliği ni düşünür ve yeis içinde kalırdım (SA, KMM, 107).

Ölümün kaçınılmaz olduğunu anlayınca ağlamaya başladım (OP, BAK, 201).

Eskiden pek canına yetmeyince, kendini bir işte son derece haklı görmeyince bağırıp çağırmazdı (RNG, YD, 62).

Bazı Anadolu ağızlarında bu ulacın eş anlamlısı olan *-(y)İşİn* şekline rastlanır (geniş bilgi için örneğin bk. Deny 1941: 119-128; Eckmann 1951: 45-52):

Bizim ev çiçek gibi donanacak, ben varışın (YK, SS, 127).

IV.2.4.10. *-(y)EndE ulacı*

Anlamı, belirteçleştirilmiş eylemin, tamlanan eylemin kronolojik çıkış noktası olduğunu bildirmek olan işlek, ama verimsiz *-(y)EndE* ulacı, söz konusu anlama sahip fiil şekillerini kurmada ortak Türk dili aracıdır (ortaç veya isimsi-sıfatı şekil + bulunma hâli eki) (bk. Gencan 1966: 266-267; Yüce 1999: 108-109). Kıpçak ve Karluk dillerinde bu amaçla *-gEndE* şekli, TT'nde, hem çekimlenmeyen *-DİktE*, hem de daha sık olarak çekimlenen *-DİğİndE* şekli kullanılır (bk. *-(y)İncE*, *-DİktE*, *-DİğİndE* ve *-Dİğİ zaman / vakit ...* oluşumları):

"Mola burina grandi tira mola maestra!" diye ünlenende, biz de söylenenleri yapınca geminin başı rüzgârdan açılmaya koyulur (HB, ABB, 44).

Yiğit kendini övende / Toplar menzili dövende / Şeşper kalkana degende / Kalkan gümbür gümbürlenir (türküden).

Yaz gelende çıkam yayla başına.⁴²

IV.2.4.11. -(y)İncEyE dek / değin / kadar yapısı

-(y)İncEyE dek / değin / kadar yapısı, belirteçleştirilmiş eylemin, ya tamlanan eylemin kronolojik bitiş sınırı olduğunu ya da tamlanan eylemden önce gerçekleştiğini bildiren anlama sahiptir:

Hava kararınca dek çalıştılar (BK, GKB, 153).

Bir münasip yere konmalı, oraya yapışmalı, yediden yetmişimize, ölünce-ye dek oradan ayrılmamalıyız (YK, BBE, 141).

Ama Faik Baysal 1944 yılında Sarduvan adlı romanını yayınlayınca dek değin bu övgülerin pek etkisi olmamıştır (SB, ABVB, 105).

Bu kitap yazılınca dek değin Salâh Birsal de böyle bir sözcüğün varlığından haberli değildir (SB, ABVB, 65).

O dönünceye kadar ben çarşıda şöyle bir yürüyeyim dedim (OP, SE, 81).

TT'nde tamlanan eylemin bitiş sınırını göstermede en çok kullanılan oluşum, -(y)İncEyE dek / değin / kadar olmakla birlikte, aşağıda görüleceği üzere, daha seyrek de olsa, onunla beraber -(y)EnE dek / değin / kadar ve -(y)EsİyE dek / değin / kadar yapıları da (bk.) işler.

IV.2.4.12. -(y)EnE dek / değin / kadar yapısı

-(y)EnE dek / değin / kadar yapısı, -(y)İncEyE dek / değin / kadar ve -(y)EsİyE dek / değin / kadar yapılarıyla (bk.) aynı anlama sahiptir:

... bir tek düşüncesi vardı şimdi; bu dehliz kapanana dek yürümek... (BK, GKB, 95).

Babam öğleyn gelene kadar dönerim (OP, SE, 77).

Ben suçsuz isem, elim babamın kanyla kıpkızıl değilse, beni ve çocukları eve geri götürecek, ağabeyi savaştan dönene kadar bize babalık edecekti (OP, BAK, 248).

Titremeleri uzun sürdü, ta ki, göremedikleri bir nar dalına, dâlı sallayarak, çiçekleri top top yere döken bir kuş konana kadar (YK, KSİ, 65).

IV.2.4.13. -(y)EsİyE ulacı

İşlek, ama verimsiz, çekimlenmeyen söz konusu şekil bilimsel araç, iki anlama sahiptir: 1) Belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin kronolojik bitiş sınırındır; 2) Tamlanan eylem, belirteçleştirilmiş eylemle varsayımsal olarak karşılaştırılır (krş. Yüce 1999: 113-114):

1. Zaman belirteci dile getirdiğinde, şekil, -(y)İncEyE dek / değin / kadar, -(y)EnE dek / değin / kadar ve -(y)EsİyE dek / değin / kadar yapılarının (bk.) eş anlamlısıdır:

Yarın gün doğasıya, bir saray yapımlar; duvarları gümüş, döşemesi, tavanı altın (AN, MB/H, 251).

İlk gelen otobüs gidiyordu. Çantasını, torbasını toplayasıya, kendini dışarı atasıya, o soluk, yoluk nesne, kalabalığın içinden süzülüp gitmişti bile (BK, GKB, 38).

Çok bilen gezmenler vardır. ... Sokak adlarından lokantalara, müzelerdeki resimlerle yontulardan sarayların kuruluş, yapılış sürecine varasıya her şey bilirlir (BK, GKB, 55).

Oyun bitesiye su yoktu hiçbirimize (BK, GKB, 156).

2. Varsayımsal karşılaştırma belirteci anlamının gerçekleşmesi (bk. fiil bildirme kipi zaman şekli gövdesi veya eylemlilik şekline getirilen -cEsİnE ekiyle kurulan morfolojik bireşimli araçlar, fiil bildirme kipi zaman veya fiil şahıs şekillerine getirilen gibi ilgeciyle kurulmuş yapı olan morfolojik-leksik araçlar ve fiil ad şekillerine kadar / denli ilgeçlerinin getirilmesiyle kurulmuş yapı olan morfolojik-leksik araçlar):

Rüzgâr yine aldı. Ama, tam kıydan esiyordu. Öyleki, çamları, dik yamaçlardan koparıp, denize fırlatıyordu. ... "Arkadaşlar! Bıçaklarımızı dişlerimizin arasına kısılam da küreklere kırasıya dayanalım!" dedim (HB, ABB, 26).

Tayfaya karşı davranışında da insaf nedir bilmezdi. Canlarını çıkarasıya çalıştırırdı (HB, ABB, 89).

IV.2.4.13.1. -(y)EsİyE dek / değin / kadar yapısı

-(y)EsİyE şeklinin türevi olan yapı, -(y)İncEyE dek / değin / kadar ve -(y)EnE dek / değin / kadar yapılarının (bk.) eş anlamlısıdır. Bu oluşum, tam-

lanan eylemin bitiş sınırı olarak düşünülen belirteçleştirilmiş eylem dile getirmekte en verimsiz araçtır:

*Kış çıkışıya kadar epeyce güçlük çektik.*⁴³

*Aklını başına alışıya kadar çok dayak yer.*⁴⁴

IV.2.4.14. -DİKÇE ulacı

İşlek ve verimli -DİKÇE ulacının iki anlamı vardır: 1) Bu anlamlardan biriyle belirteçleştirilmiş eylemin, tamlanan eylemle eş zamanlı, paralel gerçekleştiği (Guzev 1999: 128-129); 2) Diğeriyle belirteçleştirilmiş eylemin, tamlanan eylemi sınırlayan ölçü olarak temsil edildiği bildirilir:

1. Birinci anlamın, yani zaman belirteci anlamının gerçekleşmesi:

Söylendikçe sesi titiyor, gözleri sulanıyordu (YKK, KK, 209).

Karanlıkta bir gölge gördükçe, yahut bir ayak sesi işittikçe titreyerek duruyordum (RNG, Ç, 114).

Babamın katili yaşadıkça bana da oğullarıma da bu dünyada huzur yok (OP, BAK, 280).

Gazetesini elinden bırakmadıkça ona bir şey söylenemezdi (PS, Y, 221).

Aynı anlatılan, her zamiri ve seçimlik iyelik ile zorunlu bulunma hâli şeklindeki -(y)İş eylemliği (yani “her + -(y)İş(İn)dE” oluşumu) aracılığıyla sözcük birimsel yöntemle de iletilir (krş. Korkmaz 2003: 1034):

Fatma, Gerenkuyu’daki Ballı çiftliğe babasıyla her gidişinde, çiftlik sahibi İsmail Çavuş mutlaka kıza sultanmış (HB, ABB, 146).

2. İkinci anlamın, yani ölçü belirteci anlamının gerçekleşmesi:

Sağlığım elverdikçe çalışmalarımı sürdüreceğim (informant).

IV.2.4.15. -DİĞİ müddetçe / sürece yapısı

-DİĞİ müddetçe / sürece yapısı (isimsi-sıfatsı şekle eşitlik hâli şeklindeki müddet veya süre eş anlamlı bağımsız sözcük birimlerinin getirilmesiyle kurulmuştur), tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş (tamlayan) eylem kadar sürdüğünü bildiren anlama sahip çekimlenen morfolojik-leksik araçtır (krş. -DİKÇE ulacı):

Yeşil bir bürümcüğe sarılı küçük Mushafını duvardan indirdi ve onun üzerine yemin etti ki, burada misafir kaldığım müddetçe, beni ele vermeyecektir (RNG, Ç, 117).

Yahya Kemal’in Rıza Nur için dediğini de o saptamıştır: «Rıza Nur benimle dost olduğu sürece Türkiye’de ancak iki hâlis Türk vardı. Benimle darılınca tek bir Türk kaldı» (SB, ABVB, 99).

O, Yahya Kemal’in şu sözünü de unutmamıştır: «Yasa rafta durduğu sürece ölü kitaptır. ...» (SB, ABVB, 229).

İnsan, hapishane ve sürgünde, yüreğinin bütün sevgi ve koruma gücünü bir yaratık üzerine yerleştiremediği sürece avunmak, çileye katlanmak olanağı bulamaz ... (RHK, S, 74).

Söz konusu yapının çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİm müddetçe / sürece	1. ç.k. -(mE)DİĞİmİz müddetçe / sürece
2. t.k. -(mE)DİĞİn müddetçe / sürece	2. ç.k. -(mE)DİĞİnİz müddetçe / sürece
3. t.k. -(mE)DİĞİ müddetçe / sürece	3. ç.k. -(mE)DİKİErİ müddetçe / sürece

IV.2.4.16. -DİKE ulacı

-DİKE ulacı, tamlanan eylemin belirteçleştirilmiş eylemle aynı zamana rastladığını bildiren şekildir:

Yüzü pencere tarafına geldikte gözlerini kapattığına dikkat eden Besim, içinden: “Eyyvah!” dedi (PS, Y, 76).

Koca Mustafapaşa’da adresi bildirilen haneye varıldıkta Hilmi Efendi ailesinin bir seneden beri mezkûr haneyi terkedip meçhul bir semte taşındığı... (RHK, S, 102).

Platon’un yapıtlarına şöyle dışarıdan bir bakıldıkta bile, Sokrates’in hep ön planda olduğunu görürüz (MG, FT, 67).

Bu işlek çekimlenmeyen ulaç, yerini çekimlenen -DİĞİnde ulacına (aşağıya bk.) bırakmış görünmektedir.

IV.2.4.17. -DİĞİnde ulacı

-DİKE şekliyle aynı anlama sahiptir (ayrıca bk. -DİĞİ zaman / vakit ...). Fark, iyelik ekinin kişi anlamı vasıtasıyla eylemin süjesinin bildirilmesinden ileri gelir:

Ortaçağda kalmakla onur duyan bu kara kentine vardığımda gün batmamıştı daha (BK, GKB, 10).

Uyandığımda hava kararıyordu (BK, GKB, 81).

Çarşıdan döndüğünde yanında bir başkası vardı (OP, SE, 215).

Başka bir şey konuşmayacak, bir daha karsılaştığımızda selam bile vermeyecektim (BK, GKB, 56).

Şeklin çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİmdE

2. t.k. -(mE)DİĞİnde

3. t.k. -(mE)DİĞİnde

1. ç.k. -(mE)DİĞİmİzde

2. ç.k. -(mE)DİĞİnİzde

3. ç.k. -(mE)DİĞİErİnde

IV.2.4.18. -(y)EcEĞİnde ulacı

-(y)EcEĞİnde ulacı, yazı dilinde rastlanmayıp konuşma dilinde görülür (Korkmaz 2003: 1033). “Niyet etme anlamı” olarak adlandırılabilir kendine has bir anlama sahiptir. Eylemin gerçekleştirilmesine niyetlenildiğini, hazırlanıldığını bildirir. Ancak şekil, hareketin yerine getirilip getirilmediğine karşı ilgisizdir (ayrıca bk. -(y)EcEĞİ zaman / vakit ... oluşumu):

Tam otobüse bineceğimde ocağı söndürmediğimi hatırladım (informant).

Yatacağımda bahçe kapısının açıldığını duydum.⁴⁵

Çekimlenen bu şekil, işlek, yani yeni oluşumlar türetmeye muktedir, ancak anlatımlarda ulaç görevinde kullanılmaya elverişli değil, yani verimsizdir:

1. t.k. -(mEy)EcEĞİmdE

2. t.k. -(mEy)EcEĞİnde

3. t.k. -(mEy)EcEĞİnde

1. ç.k. -(mEy)EcEĞİmİzde

2. ç.k. -(mEy)EcEĞİnİzde

3. ç.k. -(mEy)EcEĞİErİnde

IV.2.4.19. -DİĞİ zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda yapısı

Belirten görevindeki isimsi-sıfatı şekil ve belirtilen görevindeki “zaman” veya “zaman kesiti” anlamına gelen bağımsız sözcük birimleriyle oluşturulan tamlama yapısı olan -DİĞİ zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda yapısı, -DİktE ve -DİĞİnde şekilleriyle (yukarıya bk.) aynı taksis zaman anlamına sahiptir:

Dikkatle baktığım zaman bu resimde sanat bakımından büyük bir hususiyet bulunduğuna hükmettim (SA, KMM, 71).

Ben geldiğim zaman dairede bir ölüm sessizliği vardı (AN, DB, 29).

Teşekkür için elimi uzattığım vakit, benzini sapsarı, gözlerini dolmuş gördüm (RNG, Ç, 131).

Ben, bu su âlemine o kadar alışmışım ki, tekrar Musul'a döndüğüm vakit denizden çıkmış balığa dönmüşüm (RNG, Ç, 9).

İstediğin zaman tuluat yaparsın, istediğin zaman ezberden bütün Otello'yu kitap gibi okursun (SF, K/KA, 21).

Ben öldükten sonra, sen de yanına bir çırak alıp yetiştirmeye başladığın zaman bunları düşünmeğe başlar, hem kendini anlarsın, hem beni, diyecekti (BK, GKB, 113).

Halit kapıda gözüktüğü zaman, kahvede uyuyanlar pek çoğalmıştı (SF, K/KA, 36).

Buluştığımız zaman, ayrı kalmış arkadaş çocuklar gibi seviniyor, elele tutuşarak yürüyorduk (SA, KMM, 131).

Ama istediğiniz zaman dağlara çıkacak, istediğiniz zaman düze ineceksiniz (YK, BBE, 84).

Fakat öğleden sonra Ali bey, Nuri bey ve yeni ortak atelyeye girdikleri vakit sapsarı oldu (NH, R, 156).

Bileşimine çokluk ekinin girdiği -DİĞİ zamanlar / vakitler / sıralar / anlar yapısı, “belirsiz uzun bir süre” (Kononov 1956: 451) ve sık sık da belirteçleştirilmiş eylemin tekrar tekrar gerçekleştirildiğini dile getirir:

Bana soru sordurmuyor, soru soracak bir aralık bulduğum zamanlar da sorumu karşılıksız bırakıyordu (BK, GKB, 55).

Birkaç aydır genç adam hemen daima konakta gibiydi ve konakta bulunduğu zamanlar büyük dayısından başka kimsenin yanına sokulmuyordu (YKK, KK, 150).

Bunları, odasında kimse olmadığı zamanlar yavaşça çekmecedan çıkarır; bir müddet titrek elleri arasında evirir, çevirir, sonra gözleklerini takar, herbirine uzun uzun, derin derin bakar, öper, koklar, göğsü üstüne basardı (YKK, KK, 170).

Taner onunla oturduğu vakitler Sarıca'nın edebiyat sorunları karşısında ki bakış olgunluğuna hayran kalır (SB, ABVB, 37).

Nisuz, Orhan Veli'nin de Nisuz'udur. İstanbul'a geldiği vakitler oraya uğramadan edemez (SB, ABVB, 124).

Belirtilen görevindeki bağımsız sözcük birimine veya çokluk şeklindeki söz konusu bileşene bulunma hâli ekinin getirilmesiyle oluşan *-Dîğî zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda* yapısı, tamlanan eylemin, belirtilen görevindeki bağımsız sözcük birimiyle dile getirilen zaman kesiti, zaman parçası boyunca gerçekleştiğini bildirir (bk. Kononov 1956: 451):

Plân mucibince Niyazi'nin babası dükkânda yokken, dükkânı Niyazi'ye bırakıp bir yere gittiği sırada içeri hücum edilecek, anî bir başkanla Niyazi kıskıvrak bağlanacak ve bir gaz tenekesi esir alınarak sokağa fırlanacaktı (NH, R, 150).

Yıkandıkları sırada takılmıştı oğlana, pek yakışıyor sana bu ben, diye (BK, GKB, 111).

Bir gün Seniha'yı beşinci defa olarak beyhude yere orada beklediği esnada, kalbinin o ana kadar tanımadığı bir hisle sarsıldığını duydu (YKK, KK, 108).

Kâmran, ben evvelden de, senden şimdiki kadar nefret etmediğim zamanlarda da gözlerine garezdin (RNG, Ç, 149).

Kızıldığı, sevildiği, sevildiği ve sevişildiği, coşkulanıldığı zamanlarda ünlem ve üç nokta imdadımıza yetişir (AN, BTA, 44).

Haddehane'de bulunduğu sıralarda ustabaşısı İngiliz'in konuşmasını taklit eder ki, üstüne yoktur (SB, ABVB, 26).

İncelenen bu belirteç yapılarının (yani *-Dîğî zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda*), fiilin zarfı araçları arasında yer aldığını ve onların, omonim serbest tamlama yapılarıyla karıştırılmaması gerektiğini burada belirtmek yerinde olur. Bu iki yapı arasındaki işlevsel fark, serbest tamlama öbeklerinin, belirten görevindeki bileşenleri olan isim veya kişi zamirlerinin ilgi hâli eki almasıyla kendini belli eder: *Evet, insanın bir cenaze arkasında yürüdüğü zaman, dünya hırslarından en temizlendiği zamandır* (RNG, MT, 126); *Talât'ın durup dinlenmeden işlemesi bazan bizim sükûn zevkimizi bozar; hattâ doğrudan doğruya bizim için uğraştığı bazı zamanlarda, deniz tutmuş gibi elimizi gözlerimize götürerek: «Aman, Allah aşkına dur biraz» diye onu azarlardık* (RNG, MT, 32); *Birsel'in koca çınarın altındaki kahveye oturup da yüzünü denize döndüğü sıra, sağına düşen cami ile, arkasında kalan meydan*

çerçemesi ve dükkânlar da bu çağda yapılmıştır (SB, ABVB, 232); *Onun yaşadığı zamanlar ... vb* (Verilen anlatımlar, serbest tamlama öbeklerine örnektir).

Belirteç yapıları da artık bilgi niteliğinde bu tür isim veya zamir kullanımlarına sahip olabilir, ancak yargının mantıksal öznesini (süjesini) belirtmek için bunlar mutlaka *yalın hâl* şeklinde olmalıdırlar: *İnsan hatalı olduğu zaman özür dilemesini bilmeli* (informant); *Çaresiz, ben de akranlarıma katılarak köşe başlarında sevgili avına çıkmayı ciddi bir surette düşünmeğe başladığım bir zamanda talih, imdadıma yetişti* (RNG, MT, 13); *Q yaşadığı zamanlar henüz matbaa bulunmamıştı* (informant). Söylenenler, aynı ölçüde *-(y)EcEğî zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda* yapıları (aşağıya bk.) için de geçerlidir.

İşlek ve verimli bu yapının çekimlenişi şöyledir:

1. t.k. *-(mE)Dîğîm zaman / vakit ...* 1. ç.k. *-(mE)Dîğîmîz zaman / vakit ...*
2. t.k. *-(mE)Dîğîn zaman / vakit ...* 2. ç.k. *-(mE)Dîğînîz zaman / vakit ...*
3. t.k. *-(mE)Dîğî zaman / vakit ...* 3. ç.k. *-(mE)DîğîErî zaman / vakit ...*

IV.2.4.20. *-(y)EcEğî zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda* yapısı

-(y)EcEğî zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda belirteç yapısı, bir tamlama yapısıdır (belirten görevindeki isim-sıfatı şekil ve belirtilen görevindeki “zaman” veya “zaman kesiti” anlamına sahip bağımsız sözcük biriminden oluşur). Eş anlamlısı olan *-(y)EcEğîndE* ulacı gibi (yukarıya bk.), “niyet etme anlamı” olarak adlandırılabilir, eylemin gerçekleştirilmesine niyet edildiğini, hazırlanıldığını bildiren kendine özgü anlama sahiptir. Ancak söz konusu oluşum, planlanan hareketin yerine getirilip getirilmediğine karşı ilgisizdir:

Kadının kuvveti mi tükendi, yoksa içine fenalık mı geldi, her neyse, yetişip de elinden kepçeyi alacağım zaman yere diz üstü düştü (HB, ABB, 141).

Kapıdan gireceğim vakit Hatice Hanım, kolumu yakaladı: “Dur kızım” dedi (RNG, Ç, 163).

Ancak 1888 yılında Alman Kayseri II. Wilhelm İstanbul'a geleceği vakit Abdülhamit de aynı ustaya bunun bir ikincisini ismarlatmış ve Dolmabahçe Sarayına yerleştirmiştir (SB, ABVB, 38).

Bacı ile tekrar aşağı inmek için camı kayıyacağımız zaman sokaktan bir tulumba geçtiğini gördük ve durduk (RNG, MT, 13).

Öğle yemeğine oturacakları vakit, komşu bağlarının birinden haber geldi (RNG, Ç, 402).

Bileşimine çokluk ekinin girdiği -(y)EcEğl zamanlar / vakitler / sıralar / anlar yapısı, "belirsiz uzun bir süre" (Kononov 1956: 451) ve yinelenen belirteçleştirilmiş eylem iletir:

Orunla buluşmaya gideceğim zamanlar ayna karşısında, saatlerce süslenirdim (informant).

Bulunma hâli şeklinde kullanılan -(y)EcEğl zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda yapıları, tamlanan eylemin, belirtilen görevindeki bağımsız sözcük birimiyle iletilen zaman kesiti boyunca gerçekleştiğini bildirir (bk. Kononov 1956: 451):

Tam kapıdan çıkacağım sırada karşı evin bir odasında kira ile oturan bekârın radyosu, Weber'in Oberon operası uvertürünü çalmağa başladı (SA, KMM, 185).

Tam sıvışacağım sırada Rıza Efendi, patromun kapısından geri geri yerlere kadar eğilerek çıkıyordu (SF, K/KA, 39).

Biz derse gireceğimiz sırada onu giyinmiş, giderken gördük (informant).

Bu morfolojik-leksik yapı, eş anlamlısı olan -(y)EcEğlEn ulacı gibi işlek, ondan farklı olarak verimlidir de.

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mEy)EcEğl zaman/vakit... 1. ç.k. -(mEy)EcEğl m zaman/vakit...
2. t.k. -(mEy)EcEğl zaman/vakit... 2. ç.k. -(mEy)EcEğl n zaman/vakit...
3. t.k. -(mEy)EcEğl zaman/vakit... 3. ç.k. -(mEy)EcEğl r zaman/vakit...

IV.2.4.21. -mEdEn önce / evvel ~ evel yapısı

İşlek ve verimli çekimlenmeyen -mEdEn önce / evvel ~ evel morfolojik-leksik oluşumu, tamlanan eylemin, belirteç olarak temsil edilen eylemden önce gerçekleştiğini bildirir (bk. Guzev 1990: 127; krş. Kononov 1956: 483). Bu oluşumun belirtilen anlamı, -mE(z)dEn ulacının (bk.) ikinci alışımlı anlamıyla aynıdır. Örnek:

Ben doğmadan önce arkamda sınırsız bir zaman vardı. Ben öldükten sonra da, bitip tükenmeyecek bir zaman! (OP, BAK, 9).

Ertesi günü akşam üzeri şirketten ayrılmadan evvel Raif Efendinin masasına gittim (SA, KMM, 50).

Rabia'nın bu sergüzeşti keşfedilmeden bir gün evvel üçler, en şen saatlerini yaşadılar (HE, SB, 72).

IV.2.4.22. -mEdEn önce / evvel ~ evel yapısı

-mEdEn önce / evvel ~ evel yapısının (yukarıya bk.) eş anlamlısıdır, yalnız ondan edebî dilde seyrek kullanılmasıyla ayırt edilir:

Sokrates ile tanısmazdan önce de felsefe ile ilgilenmiş; hocası Herakleitosçu Kratylös imiş (MG, FT, 65).

Daha kongre açılmazdan önce, fikir işçileri etrafını sardılar (SS, RG, 229-230).

Bu tazi, gitmezden önce Halil'in tazısıydı (YK, BBE, 26).

... zira, ben gitmezden evvel birkaç güne kadar nikâh olacağı söyleniyordu, ben gittim, geldim, ortada hâlâ olmuş bitmiş bir şey yok... (YKK, KK, 211).

Çünkü müfettiş gelmezden bir hafta evvel, Yunan adalarından yılan oynatarak ve parsa toplayarak geçinen bir yılançı gelmişti (HB, ABB, 61).

IV.2.4.23. -(y)EcEğlEn önce / evvel ~ evel yapısı

-(y)EcEğlEn önce / evvel ~ evel yapısı, yukarıdaki iki oluşumun kısmen eş anlamlısıdır. Onlardan gelecek zaman anlam birimciğine sahip olması ve kişi anlamı aracılığıyla eylemin edeninin temsil edilmesinin gerçekleştiği çekimlenirlikle fark edilir. Oldukça seyrek karşılaşılr:

Yalnız konağa taşınacağımızdan bir gece evvel Vasaf Bey büyük bir cesaret gösterdi.⁴⁶

IV.2.4.24. -DİktEn sonra yapısı

İşlek ve verimli çekimlenmeyen -DİktEn sonra morfolojik-leksik aracı, tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylemin bitiminden sonra gerçekleştiğini bildirir:

Uzun uzun düşündükten sonra nihayet bir şey keşfeder gibi oldum (RNG, MT, 20).

Seher, sonunda, oturmaktan ve sızmış bir adamı beklemekten bıkmış gibi tavırlar takındıktan sonra, kayarcasına yerinden kalktı ... (RHK, S, 171).

Naim Efendi adeta yeni kiraat dersine başlamış bir çocuk gibi, kelimeleri heceliyor, bir cümleyi bin zahmetle sonuna kadar ya tamamlıyor, ya tamamlama-

yamıyor, veya tamamladıktan sonra da okuduğu şeyin mânasını iyice kavrayamıyordu (YKK, KK, 23)..

IV.2.4.25. *iken* ~ *-(y)ken* göstergeli yapılar

Fiil bildirme kipi zaman şekli gövdelerine getirilen *iken* belirteç gösterge-siyle kurulan şekiller, tamlanan eylemin çakıştığı, denk geldiği belirteçleştiril-miş eylem dile getirirler (bk. Kononov 1956: 485; İvanov 1977: 78; Korkmaz 2003: 936). Bu anlam vasıtasıyla söz konusu şekil, bir dizi alışılmış anlatılanı iletme yetisine sahiptir.

iken göstergesi, ad ikincil söz dizimsel predikası da meydana getirebilir (*Ben çocuk iken* ... vb.), ancak bu, konumuzun dışındadır.

iken göstergesi, hiçbir zaman fiil kök veya çıkış gövdesine doğrudan gel-medigine göre onun iştirak ettiği oluşumlar şu görünümde olur: *-mİş iken*, *-(İ)yor iken*, *-mEktE iken*, *-mEk üzere iken*, *-(E/İ)r iken* (olumsuzu, *-mEz iken*) ve *-(y)EcEk iken*. Bu şekiller, işlek ve verimlidir.

Bu belirteç oluşumları, *iken* göstergesinin getirildiği gövdenin anlamına bağlı olarak türlü anlatılanlar iletir: 1) Tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylemin gerçekleştiği zaman dilimine denk geldiği; 2) Belirteçleştirilmiş ey-lem ile tamlanan eylemin paralel gerçekleştiği; 3) Belirteçleştirilmiş eylem ile tamlanan eylem arasında aykırı düşme-bağdaşmama ve yerini verme bağıntısı olduğu (bk. Deny 1921: 545-549; Aydemir 1997: 103; Korkmaz 2003: 1018); 4) Belirteçleştirilmiş eylemin, tamlanan eylemin şartı olarak gösterildiği (Korkmaz 2003: 1017); 5) Anlatılan niteliğinde her iki eylem arasında yerine geçilme, yeri doldurulma bağıntısının iletildiği. Sıralanan bu anlatılanlardan başka söz konusu oluşumlar, taşıyıcıları belirteç şekil ve yapılarının bileşimine giren zaman şekilleri ekleri (*-mİş*, *-(İ)yor*, *-mEktE* vb.) olan ve türlü anlatılan-lar ileten taksis zaman anlam birimciklerine de sahiptirler.

IV.2.4.25.1. *-mİş iken* ~ *-mİşken* yapısı

-mİş iken ~ *-mİşken* yapısı, aşağıda sıralanacak diğer türevler gibi, şu ge-nel belirteç anlamına sahiptir: Tamlanan eylemin çakıştığı belirteçleştirilmiş eylem. Ancak onlardan geçmiş zaman anlam birimciğine sahip olmasıyla fark edilir.

1. Bir eylemin diğeriyle çakıştığı anlatılanının iletilmesi:

Peygamberimizin hicretleri üzerinden tam bin yıl geçmişken, İslam'ın takvimi bininci yılı gösterirken, Venedik Doçu'nun gözüne İslam'ın kılıcı ve

gururu Âli Osman'ın gücünü ve zenginliğini, gönüllerine de korkusunu yerleş-tirecek bir kitap (OP, BAK, 262).

Buraya kadar gelmişken sana da uğrayalım, dedik (informant).

2. Yerini verme anlatılanının gerçekleşmesi:

Beni görmüşken görmemezlikten geldi (informant).

3. Şart anlatılanının iletilmesi:

Bir şeyi yapmışken adam gibi yapacaksın (informant).

*Almışken malın en iyisini alacaksın.*⁴⁷

IV.2.4.25.2. *-(İ)yor iken* ~ *-(İ)yorken* yapısı

Diğer akraba oluşumlardan anlamında şimdiki zaman anlam birimciğinin bulunmasıyla ayırt edilir.

1. Eylemlerin birbirine çakıştığı anlatılanının iletilmesi:

Dünya küresi hiç durmadan dönüp duruyorken Türkiye'nin ve benzeri ül-kelerin yerinde sayması, ilerlememesi olası değildir (AN, BTA, 18).

2. Yerini verme anlatılanının gerçekleşmesi:

Bunca müslüman hafız var, bunlar yüzyıllardan beri dönüp dönüp Kuran okuyorlarken, okudukları Kuran'da yazılı bulguları anlamıyor da, bu bulgula-rı hep kâfirlere kaptırıyorlarsa, bundan ne sonuç çıkar? (AN, BTA, 20).

IV.2.4.25.3. *-mEktE iken* ~ *-mEktEyken* yapısı

Söz konusu yapının yukarıda belirtilen genel belirteç anlamının yanında, anlamında onu diğer akraba oluşumlardan ayıran güncel (yani hakikaten, reel olarak gerçekleşen) şimdiki zaman anlam birimciği vardır.

İrfan kıza bahçedeki ikramından dolayı teşekkürle hazırlanmakta iken vaz-geçti (RHK, S, 129).

İşte biz böyle didinmekte çalışmakta iken, / Bir sabah üç tanıdık seslene-rek pencereden / Dediler.⁴⁸

IV.2.4.25.4. *-mEk üzere iken* ~ *-mEk üzereyken* yapısı

Bu yapının yukarıdakilerden farkı, yakın gelecek zaman anlam birimciği-ne sahip olmasından ileri gelir. Örnek:

Evden çıkmak üzere iken telefon çaldı (informant).

Camda uzayan ve genişleyen gölgenin, tam ona benzemek üzere iken, an-laşılmaz hangi bulanık çizgi ve kıvılcık farkıyla ondan ayrılmasının verdiği hayal kırıklığı (PS, Y, 179).

Verilen örneklerde şekil, tamlanan eylemin, yakın gelecek zaman anlam birimciğiyle birleşen belirteçleştirilmiş eylemin neredeyse vuku bulacağı zaman gerçekleştiğini bildirir.

IV.2.4.25.5. -(E/İ)r iken ~ -(E/İ)rken (olumsuzu, -mEz iken ~ -mEzken) yapısı

Yukarıdaki yapılarla aynı anlama sahiptir. Ancak güncel olmayan şimdiki zaman seçimlik anlam birimciği içermesiyle onlardan ayrılır.

1. Bir eylemin diğeriyle çakıştığı anlatılanının iletilmesi:

Demin sen ağırlarken benim gözlerim kupkuruydu ... (YKK, KK, 258).

Yağmur yağarken alanlarda, sokaklarda, caddelerde kimsecikler yoktu (YK, BBE, 266).

Havalar sıcak giderken öğleleri dışarı çıkmamaya gayret ederim (informant).

2. Yerini verme anlatılanının iletilmesi:

Oynar, güler görünürken aslında içim kan ağlıyor (informant).

Ama oğlanı ağlatmamak için yüreğim burkulurken, kaşlarımı çattım (HB, ABB, 52).

Kız yaman şey. Vehbi Dede ramazanlarda ders vermezken sade onun için perşembe akşamları buraya geliyor (HE, SB, 82).

IV.2.4.25.6. -(y)EcEk iken ~ -(y)EcEkken yapısı

Yapı, yukarıda incelenen -(y)EcEğİnde ve -(y)EcEğİ zaman / vakit ... oluşumlarının eş anlamlısıdır (bk.), yani tamlanan eylem ile belirteçleştirilmiş eylemin aynı zaman dilimine denk düştüğü anlam birimciği yanında, eylemin gerçekleştirilmesine niyet edildiğini veya edilmiş olduğunu ya da hazırlanıldığını veya hazırlanılmış olduğunu bildiren “niyet anlamı” olarak adlandırılacak kendine özgü anlam birimciğine sahiptir. Ancak söz konusu oluşum, planlanan eylemin yerine getirilip getirilmediğine karşı ilgisizdir.

1. Bir eylemin diğeriyle çakıştığı anlatılanı ile (gerçekleşmemiş) niyet anlatılanının ifadesi:

Bu öğle üstü Kalbiye kederiyle bir şekerleme yapacakken bu Ester kapıyı niye çalmıştı acaba? (OP, BAK, 280).

Rüyalarda bu adama tam sarılacakken gözyaşlarıyla uyanırdım (OP, BAK, 462).

2. -(y)EcEk iken yapısı, -(y)EcEğİne şekli ve -(y)EcEk yerde yapısı (aşağıya bk.) gibi, yerine geçilme, yeri doldurulma belirteç anlatılanını iletebilir:

Kaç senelik adamı olan Ragıp Efendi bile bu hal karşısında ümitsizliğe düşüp işten el çekti ve konağa gelip yerleşecek iken, Naim Efendinin başına çöken sıkıntılardan kendine bir hisse düşmesin diye, Cihangir'den mümkün olduğu kadar uzağa gitti (YKK, KK, 159).

IV.2.5. Sebep Belirteci Anlamına Sahip Araçlar

Sebep bağıntısı ileten söz konusu oluşumlar, belirteçleştirilmiş eylemin, tamlanan eylemin gerçekleşmesinin sebebi olduğunu bildiren morfolojik veya morfolojik-leksik araçlardır. Böylesi bir oluşumun karşıladığı belirteçleştirilmiş, yani tamlayan eylem ile tamlanan eylem arasında “sebep-sonuç” bağıntısı vardır.

TT’nde iki olgu arasındaki sebep-sonuç (yani nedensellik) ilişkisi, elbette sadece sebep bağıntısı bildiren ulaç yapılarıyla aktarılmaz. Bu bağıntıyı ileten yapılardan biri de, *diye* ilgeciyle kurulan yan tümcelerdir. Nesnelden çok, öncelikle öznel sebep bağıntısı aktaran *diye* ilgeciyle oluşturulmuş yan tümce yapılarının tersine, -DİğİndeEn, -Dİğİ için, -(y)EcEğİndeEn, -(y)EcEğİ için vb. oluşumlardan herhangi birinin yer aldığı ulaç öbeği yapıları, hem nesnel, hem de öznel sebep bağıntısı iletir. Bu yüzden de bu yapılar, TT’nde *diye* ilgeçli yan tümce yapılarından daha geniş bir kullanım alanına sahiptir (bk. Özsoy ve Taylan 1998: 116-125). Bu belirteç anlamlı oluşumlarla nesnel sebep bağıntısı iletildiğinde, tamlanan eylem, tamlayan eylemin nesnel bir sonucu; öznel sebep bağıntısı bildirildiğinde ise, tamlanan eylem, belirteçleştirilmiş eylemden kaynaklanan —bazen kontrolsüz, istemsiz— öznel bir olgudur.

IV.2.5.1. -Dİğİ için yapısı

-Dİğ çekimlenen isimsi-sıfatı şekli ile *için* ilgecinden oluşan işlek ve verimli -Dİğİ için yapısı, eylemi, tamlanan eylemin gerçekleşiş, meydana geliş nedenini açıklayan belirteç imgesinde temsil eden morfolojik-leksik araçtır [bk. -DİğİndeEn (dolayı / ötürü) oluşumu]:

Denizden soğumak şöyle dursun, boğulanlarla beraber bulunamadığım, denizin öfkesiyle karşılaşmadığım ve ölüm dirim savaşı da olsa denizle al takke ver külah güreşemediğim için hayıflanırdım (HB, ABB, 85).

Her fikir seni büyüüne takıp sürüklüyor. Bunu bildiğin için, dışarıdan gelen tesirlere kafanla değil, inadınla mukavemet ediyorsun (PS, Y, 157).

Sen denizci olduğun için toprak işlerinin daha acemisisin, dedi (HB, ABB, 164).

Bizden korktukları için gelemizler (OP, SE, 28).

Bütün bunları, zevk aldıkları için değil, başkaları öyle yapıyor diye yaptıklarına yemin ederim! (OP, SE, 134-135).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)Diğİm için	1. ç.k. -(mE)Diğİmİz için
2. t.k. -(mE)Diğİn için	2. ç.k. -(mE)Diğİnİz için
3. t.k. -(mE)Diğİ için	3. ç.k. -(mE)DiğİErİ için

IV.2.5.2. -DiğİndEn (dolayı / ötürü) oluşumu

İşlek ve verimli -DiğİndEn (dolayı / ötürü) oluşumu, -Diğİ için yapısıyla (yukarıya bk.) aynı anlama sahip çekimlenen araçtır. Parantez içinde verilen ilgeçlerin kullanımı, seçimliktir ve bunlar ancak sebep bağıntısının vurgulanması gerektiği durumda kullanılırlar:

Bunu hakikatte bu kadar geç idrâk ettiğimden dolayı büyük bir utanma duydum (SA, KMM, 175).

Gümrük müfettişi, vazifemi hiç ihmal etmeden bitamamiha ifa ettiğimden dolayı beni takdir etti (HB, ABB, 61).

Seher ise, ummadığı bir sinema hayatı sürdüğünden dolayı, Halep'ten ayrılmak istemiyordu (RHK, S, 177).

Haldun Taner kahvelere başkalarıyla buluşmak, konuşmak, tartışmak için değil de kendi kendisiyle kalabilmek, kitap, gazete okuyup notlar çıkarmak için gittiğinden, buraya sık sık damlar (SB, ABVB, 36).

Daha önceki bölümlerde gösterene de, gösterilene de ilişkin yapısal işlemleri örneklendirdiğimizden burada daha ayrıntılı açıklamalara girişmiyoruz (BV, DTKİ, 140).

Bu belirteç yapısını, eş anlamlısı olan -Diğİ için yapısı gibi, nesneleştirilmiş eylem iletme alanında işleyen ve isimsi söz dizimsel (örneğin, dolaylı tümleç) görevlerde etkinlik gösteren -Diğİ isimsi-sıfatı şekliyle (bk. II) karıştırmamak gerekir. Aşağıda verilen anlatımlardaki oluşumlar, burada incelenen belirteç anlamlı oluşumlara değil, isimsi-sıfatı kelime şekillerine aittir:

Bunu anlayabildiğinizden kuşkuluyum (OP, BAK, 12) (anlayabildiğinizden kelime şekli, eylemin nesne niteliğinde temsil edildiğini bildirir).

Aleyhimde söylediklerinden dolayı sana hiç bir gayız duymuyorum (SF, K/KA, 110) (söylediklerinden kelime şekli ile nesneleştirilmiş eylem temsil edilir).

Bana yapmış olduklarından ötürü, ona iyi bakmayacağım ya da kötülük edeceğim korkusundan onu kurtarmaya çalıştım (AN, GK, 42) (yapmış olduklarından öbeğiyle de, nesneleştirilmiş eylem temsil edilir).

Söz konusu belirteç yapısının çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DiğİmdEn (dolayı/ötürü)	1. ç.k. -(mE)DiğİmİzdEn (dolayı / ötürü)
2. t.k. -(mE)DiğİndEn (dolayı/ötürü)	2. ç.k. -(mE)DiğİnİzdEn (dolayı / ötürü)
3. t.k. -(mE)DiğİndEn (dolayı/ötürü)	3. ç.k. -(mE)DiğİErİndEn (dolayı / ötürü)

IV.2.5.3. -(y)EcEğİ için yapısı

İşlek ve verimli -(y)EcEğİ için oluşumu, gelecek zaman anlam birimciğiyle birleşen eylemi, tamlanan eylemin gerçekleşme sebebini bildiren belirteç imgesinde karşılayan çekimlenen morfolojik-leksik araçtır:

Ressama para veremeyeceğim için kapak resmini de kendim yaptım (AN, GK, 5).

Ahtapot bulursa ne âlâ, bulamazsa balık avlayamayarak aç kalacağı için, bomba ile gizli gizli yemlik küçük balıklar vurmak zorunda kalmış (HB, ABB, 146).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mEy)EcEğİm için	1. ç.k. -(mEy)EcEğİmİz için
2. t.k. -(mEy)EcEğİn için	2. ç.k. -(mEy)EcEğİnİz için
3. t.k. -(mEy)EcEğİ için	3. ç.k. -(mEy)EcEğİErİ için

IV.2.5.4. -(y)EcEğİndEn (dolayı / ötürü) oluşumu

Yukarıda incelenen -(y)EcEğİ için yapısıyla (bk.) aynı anlama sahiptir, yalnız ondan daha az verimli morfolojik-leksik araç olmasıyla fark edilir:

... o da onun hatırını yıkmıyacağından bizim evleri yıkasaymış ... (FE, AL, 92).

-(y)EcEğİndEn şeklinin ilgeç işlevinde kullanılan eş anlamlı dolayı ve ötürü sözcük birimleriyle genişletilmiş -(y)EcEğİndEn dolayı / ötürü varyantı da bulunur:

Böyle uzun kelimelerin bedâate ne kadar muhalif olduğunu anlayan Almanlar onları hemen parçalamışlardır. "Millet-i Musliha" müellifinin bu hususta, uzun Almanca kelimelerin kısaltılması hususunda pek büyük hizmeti olmuştur ki, bahsimizi taayyün edeceğinden dolayı şimdilik tafsilinden vazgeçtik (ÖS, DKY, 159).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mEy)EcEğİmdEn (dolayı / ötürü)
2. t.k. -(mEy)EcEğİndEn (dolayı / ötürü)
3. t.k. -(mEy)EcEğİndEn (dolayı / ötürü)

1. ç.k. -(mEy)EcEğİmİzdEn (dolayı / ötürü)
2. ç.k. -(mEy)EcEğİnİzdEn (dolayı / ötürü)
3. ç.k. -(mEy)EcEklErİndEn (dolayı / ötürü)

IV.2.5.5. -mEk dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden yapısı

-mEk eylemliği ve ilgeç işlevinde kullanılan eş anlamlı dolayısıyla, nedeniye, sebebiyle ve yüzünden isimlerinden oluşan, zaman anlam birimciğinden yoksun -mEk dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden kombinasyonu, belirteçleştirilmiş eylemi, tamlanan eylemin gerçekleşmesinin nedeni niteliğinde temsil eden işlek ve verimli çekimlenmeyen morfolojik-leksik araçtır [bk. aşağıdaki eş anlamlısı olan -(y)İştEn dolayı / ötürü, -mEktEn dolayı / ötürü, -(y)İşİ dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden ve -mEsİndEn (dolayı / ötürü) oluşumları]:

Bütün gece düşünüp taşındıktan sonra, nihayet en iyi tedbiri Faik Beyin babası Kasım Paşaya gitmekte bulmuştu. Vakıa kendisi, kızın tarafından olmak dolayısıyla bunda da nefesine ağır gelen pek çok şeyler buluyordu (YKK, KK, 114).

IV.2.5.6. -(y)İştEn dolayı / ötürü ve -mEktEn dolayı / ötürü yapıları

Çıkma hâlindeki eylemlik ve ilgeç işlevinde kullanılan eş anlamlı dolayı ve ötürü isimlerinden oluşan -(y)İştEn dolayı / ötürü ve -mEktEn dolayı / ötürü yapıları, yukarıda incelenen -mEk dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden yapısıyla aynı sebep anlamına sahiptir [ayrıca bk. aşağıdaki eş anlamlısı olan -(y)İşİ dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden, -mEsİ dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden ve -mEsİndEn (dolayı / ötürü) oluşumları]:

Böyle boşu boşuna bekleyiştEn dolayı hayli canı sıkılmıştı.⁴⁹

Sürekli masa başında çalışmaktan dolayı sırtım, omuzum ağrıyor (informant).

IV.2.5.7. -(y)İşİ dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden ve -mEsİ dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden yapıları

Bu yapılar, yukarıda incelenen -mEk dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle / yüzünden, -(y)İştEn dolayı / ötürü ve -mEktEn dolayı / ötürü yapılarıyla aynı belirteç anlamına sahiptir. Ancak belirtilen yapılardan çekimlenir olmalarıyla ayırt edilir [ayrıca bk. aşağıdaki onların eş anlamlısı olan -mEsİndEn (dolayı / ötürü) oluşumu]:

Ben o gün hasta oluşum dolayısıyla (/ hasta olmam dolayısıyla) işe gide-medim (informant).

Sen geç kalman yüzünden daha çok zılgıt yersin (informant).

Evin bitişi dolayısıyla mevlit okuttular (informant).

İşıkların kesilmesi dolayısıyla hasta kabul edemiyoruz. Lütfen başka bir hastaneye gidin (informant).

Söz konusu yapıların çekimlenişi:

1. t.k. -(mEy)İşİm dolayısıyla / nedeniye ...
2. t.k. -(mEy)İşİn dolayısıyla / nedeniye ...
3. t.k. -(mEy)İşİ dolayısıyla / nedeniye ...
1. ç.k. -(mEy)İşİmİz dolayısıyla / nedeniye ...
2. ç.k. -(mEy)İşİnİz dolayısıyla / nedeniye ...
3. ç.k. -(mEy)İşİlErİ dolayısıyla / nedeniye ...

1. t.k. -(mE)mEm dolayısıyla / nedeniye ...
2. t.k. -(mE)mEn dolayısıyla / nedeniye ...
3. t.k. -(mE)mEsİ dolayısıyla / nedeniye ...
1. ç.k. -(mE)mEmİz dolayısıyla / nedeniye ...
2. ç.k. -(mE)mEnİz dolayısıyla / nedeniye ...
3. ç.k. -(mE)mElErİ dolayısıyla / nedeniye ...

IV.2.5.8. -mEsİndEn (dolayı / ötürü) oluşumu

İşlek ve verimli, çekimlenen -mEsİndEn (dolayı / ötürü) oluşumu, yukarıdaki beş yapı gibi (yukarıya bk. -mEk dolayısıyla / nedeniye / sebebiyle /

yüzünden, -(y)İştEn dolayı / ötürü, -mEktEn dolayı / ötürü, -(y)İşİ dolayısıyla / nedeniyle / sebebiyle / yüzünden ve -mEsİ dolayısıyla / nedeniyle / sebebiyle / yüzünden yapıları), belirteçleştirilmiş eylemi, tamlanan eylemin sebebi niteliğinde temsil eder (bk. Korkmaz 2003: 1031). Parantez içindeki *dolayı* ve *ötürü* sözcük birimlerinin kullanılışı, seçimliktir. Bunlar ancak sebep bağıntısının vurgulanması gerektiği durumda kullanılır. Örnek:

Yabancı olduğumu bildiği halde dilini kendi gibi konuşmamdan ötürü olacak, beni öbür yabancılardan ayırıyordu, kentlilere katılmış görüyordu (BK, GKB, 87).

... ihtiyar kadın zihninde, beli gümüş hançerli, kartal yüzü beyin *ayağına gelmesinden dolayı* ne kadar gurur hissettiğini de hatırladı (HE, SB, 376).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)mEmdEn (dolayı / ötürü)	1. ç.k. -(mE)mEmİzdEn (dolayı / ötürü)
2. t.k. -(mE)mEndEn (dolayı / ötürü)	2. ç.k. -(mE)mEnİzdEn (dolayı / ötürü)
3. t.k. -(mE)mEsİndEn (dolayı / ötürü)	3. ç.k. -(mE)mElErİndEn (dolayı / ötürü)

IV.2.5.9. -DİĞİNE göre yapısı

İşlek ve verimli, çekimlenen -DİĞİNE göre yapısı, gelecek olmayan (yani geçmiş ve şimdiki) eylemi, ya anlatımın tamlanan kısmıyla bildirilen çıkarım için esas olan belirteç ya da tamlanan eylemin sebebi olan belirteç imgesinde karşılayan morfolojik-leksik araçtır (bk. Özsoy ve Taylan 1998: 116). Diğer bir deyişle bu oluşumla iki alışılmış anlatılan iletilir: 1) Tamlanan olgu, belirteç öbeğinden edinilen bilgi esasında çıkarım neticesinde varılan bir sonuçtur; 2) Belirteç öbeğinin içeriği, anlatımın tamlanan kısmınca bildirilen olayın sebebidir:

1. *Hâlâ ruj süremediğine göre, Ferhad'ın kurduğu kıskançlık disiplini berdevam* (PS, Y, 143).

Tavanlardaki iki ayrı çeşit mimariden anlaşıldığına göre konak bir tarihte esaslı tamir görmüştü (RNG, MT, 15).

2. *Alkışlamadıklarına göre, daha konserin bitmemiş olduğunu sanıyorlar diye bir reverans daha yaptı, — Sayın dinleyiciler, dedi, konserimi dinlediniz* (AN, GK, 16).

Bu yapı, “öğrendiğime/öğrenildiğine göre, duyduğuma göre, işittiğime göre, bilindiğine göre, bildirdiğine göre vb.” tipli kalıplarda işleyen, kendi an-

lamını yitirmiş (desemantizasyona uğramış) biçimsel araç niteliğinde de yaygın olarak kullanılır:

Mektep memurlarından birinden öğrendiğime göre idare, onun büyük zekâsına acımış, darılttığı birkaç hocadan mektupla özür dilerse tekrar mektebe almayı va'detmiş (RNG, MT, 202).

Doğrudan doğruya kendisinden bir haber gelmedi, fakat başkalarından işittiğime göre Peşte'de öyle bir hayat sürüyormuş ki, evlenmek üzere olan bir adamın yaşayışına hiç benzemez (YKK, KK, 223-224).

Fusion, yazıldığına ve söylendiğine göre, sonsuz bir enerji kaynağıydı (AN, BTA, 19).

Ağızlarda bu belirteç yapısının, göre ilgecinin kullanılmadığı basitleştirilmiş varyantı olan -DİĞİNE şekline de rastlanır:

Oldumolası bizim hükümetler sosyalizmi kötüler. Bizim hükümetler kötülediğine bu sosyalizm iyi bişey olacak ... Anlat şunu hele! (AN, GK, 36) (söz konusu şekille birinci anlatılan iletilir).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİmE göre	1. ç.k. -(mE)DİĞİmİzE göre
2. t.k. -(mE)DİĞİNE göre	2. ç.k. -(mE)DİĞİnİzE göre
3. t.k. -(mE)DİĞİNE göre	3. ç.k. -(mE)DİklErİNE göre

IV.2.5.10. -(y)EcEĞİNE göre yapısı

İşlek ve verimli -(y)EcEĞİNE göre yapısı, yukarıdaki -DİĞİNE göre yapısıyla (bk.) aynı anlama sahiptir. Yalnız ondan gelecek zaman anlam birimliği içermesiyle fark edilir.

Aşağıda verilen anlatımda tamlanan eylem, belirteç öbeğinden edinilen bilgi esasında çıkarım neticesinde varılan sonuçtur, yargıdır:

Markopaşa'yı çıkarabilmek için gerekli olan parayı Sabahattin vereceğine göre onun sahip, yazı işleriyle ben uğraşacağıma göre benim yazı işleri yönetmeni olmam doğaldı (AN, GK, 31).

Aşağıdaki anlatımda ise belirteç öbeğinin içeriği, anlatımın tamlanan kısmınca bildirilen olayın sebebi olarak düşünülür:

Mamafih, bana mektup yazacağına göre, o şiirlerden de bir ikisini yazacağını umuyorum (SB, ABVB, 136).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mEy)EcEğİmE göre	1. ç.k. -(mEy)EcEğİmİzE göre
2. t.k. -(mEy)EcEğİnE göre	2. ç.k. -(mEy)EcEğİnİzE göre
3. t.k. -(mEy)EcEğİnE göre	3. ç.k. -(mEy)EcEklErİnE göre

IV.2.5.11. -(y)İşİnE göre ve -mEsİnE göre yapıları

Bu morfolojik-leksik oluşumlar, -DİğİnE göre ve -(y)EcEğİnE göre yapılarının (yukarıya bk.) kısmen eş anlamlısıdır. Bunlar, belirtilen tam eş anlam-lısı olmayan oluşumlardan zaman anlam birimciklerine sahip olmamalarıyla ayırt edilir. Üstelik edebî dilde eskimiş dil araçlarıdır ve günümüzde yerlerini -DİğİnE göre yapısına bırakmışlardır.

Tamlanan eylem, belirteç öbeğinden edinilen bilgi doğrultusunda çıkarım neticesinde varılan sonuç olarak bildirilen bir olgudur:

Kafamı herhangi bir vasıta ile küçültmek, yahut küçük göstermek mümkün olmayışına göre başka bir çareye başvurmak lâzımdı (RNG, MT, 20).

Ortada başka bir sebep görünmevişine göre bunu yol boyunca yavaş ya-vaş şaşkınlığından kurtulan ihtiyara musallat olmuş bir düşünce ile izah etmek lâzım geliyordu (RNG, MT, 128).

Çünkü Abdülhamid'in mabeyincilerinden olan büyük dayımın bile arasına ondan para istemesine göre değirmen onun başında dönüyordu (RNG, MT, 17).

Hattâ bazı en zararsız kelime ve hareketlerden türlü akla gelmez mânalar çıkarmasına göre vesveseli ve içinden pazarlıklı da denebilirdi (RNG, MT, 33).

Havuzun yeşilimsi sularının kızıl yapraklarla örtülü olmasına göre mev-sim galiba sonbahardı (RNG, Ç, 14).

Bu yapı, "deyişine/demesine göre, söylemesine göre vb." tipli kalıplarda işleyen, asli, öz anlamını kaybetmiş biçimsel araç niteliğinde de yaygın olarak kullanılır:

Burada Semih Mümtaz S. 'nin demesine göre melek yüzlü kadınlar dolaşır (SB, ABVB, 53).

IV.2.6. Aykırı Düşme-Bağdaşmama Belirteci Anlamına Sahip Araçlar

Bu oluşumlar, belirteçleştirilmiş eylem ile tamlanan eylem arasında aykırı düşme-bağdaşmama bağıntısı ileten, yani tamlayan eylemin, tamlanan eyleme

engel çıkardığını, başka bir deyişle tamlanan eylemin, tamlayan eyleme rağ-men, tamlayan eylemin tersine gerçekleştirildiğini bildiren belirteç anlamına sahip morfolojik araçlardır (bk. Kononov 1956: 426).

Aşağıda incelenecek yapılar, birincisi, tamlanan olaya, olguya (çoğunluk-la eyleme) eşlik eden ve onunla bağıntıda bulunan belirteçleştirilmiş eylem temsil ettiklerinden, ikincisi, bileşenlerinin anlamlarının birleşimi olmayan, bu bileşenlerinin anlamlarından uzaklaşmış bambaşka bir anlama (yani belirteç anlamına) sahip olduklarından *ulaç* sayılmaktadırlar (bk. IV.1).

IV.2.6.1. -Dİğİ hâlde yapısı

Çekimlenen -Dİk isimsi-sıfatı şekline bulunma hâli şeklindeki *hâl* sözcük biriminin getirilmesiyle meydana gelen işlek ve verimli -Dİğİ hâlde yapısı, tamlanan eyleme engel çıkaran, tamlanan eyleme aykırı düşen, onunla bağdaş-mayan gelecek olmayan (yani geçmiş ve şimdiki) zaman anlam birimciğine sahip belirteçleştirilmiş eylem temsil eden çözümleyici araçtır:

Buraya geldiğimden beri araya bira içtiğim halde hiç o akşamki gibi olmamışım (SA, KMM, 78).

Anası onu gezmeye götürürken bir saat saçlarını düzeltmeye uğraştığı halde, ne anasının, ne babasının aklına bu kışanın içi ile de bir parça meşgul olmak düşüncesi gelmemişti (SA, KY, 13).

Niçin ilk defa gördüğümüz bir peynirin evsafi hakkında söz söylemekten kaçtığımız halde ilk rasgeldiğimiz insan hakkında son kararımızı verip gönül rahatıyla öteye geçiveriyoruz? (SA, KMM, 47).

Siz hiçbir şeyin farkında değildiniz, gözlerinizi araya rahatınızı bozan bu seyirciye çevirdiğiniz halde tanımıyordunuz (SA, KMM, 95).

«Şiir salt ilhamla mı yazılır, yoksa bu konuda kültür gerekli midir?» ve ek-lediler: «Öyle ümmi ozanlar yaşamış ki, hiç kültürden *nasiplerini almadıkları halde güzel şiir yazmışlar*» (SB, ABVB, 100).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)Dİğİm hâlde	1. ç.k. -(mE)Dİğİmİz hâlde
2. t.k. -(mE)Dİğİn hâlde	2. ç.k. -(mE)Dİğİnİz hâlde
3. t.k. -(mE)Dİğİ hâlde	3. ç.k. -(mE)DİklErİ hâlde

IV.2.6.2. -DİğİnE rağmen / karşın yapısı

Yukarıda incelenen -Dİğİ hâlde yapısı gibi (ayrıca aşağıya bk.), aykırı düşme-bağdaşmama anlamına sahiptir:

Gramerî gayet iyi bildiğine rağmen iyi konuşamaz (informant).

Fakat, bütün o öğrendiklerine, düşündüklerine karşın —ne düşkünlük yarabbi!— hâlâ Sebil'e gidip gitmemek kararsızlığıyla çırpınıyor (RHK, S, 156).

-DîğİnE rağmen / karşın yapısı, çağdaş TT'nde ulaç görevinde verimsizleşmekte, yerini -mEsİnE rağmen / karşın yapısına (aşağıya bk.) bırakmaktadır.

Söz konusu yapı, şöyle çekimlenir:

1. t.k. -(mE)DîğİmE rağmen/kaşın 1. ç.k. -(mE)DîğİmİzE rağmen/kaşın
2. t.k. -(mE)DîğİnE rağmen/kaşın 2. ç.k. -(mE)DîğİnİzE rağmen/kaşın
3. t.k. -(mE)DîğİnE rağmen/kaşın 3. ç.k. -(mE)DîğİnErİnE rağmen/kaşın

IV.2.6.3. -mEsİnE rağmen / karşın yapısı

İşlek ve verimli -mEsİnE rağmen / karşın yapısı, -Dîğİ hâlde ve -DîğİnE rağmen / karşın yapılarının eş anlamlısıdır (yukarıya bk.), fakat anlamsal açıdan onlardan bu oluşumlarda yetkisiz (yani ayırt edici önemden yoksun) olan zaman anlam birimciğine sahip olmamasıyla ayırt edilir:

Bu çehreyi veya benzerini hiçbir yerde, hiçbir zaman görmediğimi ilk andan itibaren bilmeme rağmen, onunla aramızda bir tanışıklık varmış gibi bir hisse kapıldım (SA, KMM, 68).

Yirmi yaşında bir genç kız olmasına rağmen eski kafalılıkta babasına taş çıkartıyordu (RNG, YD, 51).

Bütün ömrümüzü bu işe aşkla vermemize rağmen, Heratlı üstatların güzelliklerine burada çok seyrek erişebildiğimizi de acıyla hissediyorum (OP, BAK, 270).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)mEmE rağmen/kaşın 1. ç.k. -(mE)mEmİzE rağmen/kaşın
2. t.k. -(mE)mEnE rağmen/kaşın 2. ç.k. -(mE)mEnİzE rağmen/kaşın
3. t.k. -(mE)mEsİnE rağmen/kaşın 3. ç.k. -(mE)mEsİnErİnE rağmen/kaşın

IV.2.6.4. -mEkİE beraber / birlikte yapısı

İşlek ve verimli bu yapı, eş anlamlıları olan -Dîğİ hâlde, -DîğİnE rağmen / karşın ve -mEsİnE rağmen / karşın yapıları (bk.) gibi, tamlanan eylemin, kendisine rağmen gerçekleştirildiği belirteçleştirilmiş eylem iletir (bk. Kono-

nov 1956: 468; ayrıca krş. Korkmaz 2003: 1022). Ancak oluşum, sıralanan yapılardan çekimlenmeyişi, ayrıca -Dîğİ hâlde ve -DîğİnE rağmen / karşın yapılarından ise anlamında zaman anlam birimciğinin bulunmayışıyla fark edilir. Örnek:

Seniha, halasını çok sevmekle beraber, onu pek bayağı bulurdu (YKK, KK, 60).

İçin için tantana ve debdebeye, iyi kumaşlara, nadide mücevherata pek düşkün olmakla birlikte, haddizatında paraya büyük bir ehemmiyet vermezdi (YKK, KK, 40).

Başını çevirmemekle beraber beni beklediğini hissettim (RNG, MT, 73).

Arabacı onunla ilgili görünmemekle beraber kararsızlığını anlamıştı... (RHK, S, 161).

IV.2.7. Yerine Geçilme Belirteci Anlamına Sahip Araçlar

Bu oluşumlar, belirteçleştirilmiş eylem ile tamlanan eylem arasında yerine geçilme, yeri doldurulma bağıntısı ileten morfolojik ve morfolojik-leksik araçlardır. Tamlanan olgunun, çoğunlukla da tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylemin yerine gerçekleştiğini, gerçekleşmekte olduğunu, gerçekleşmesi gerektiğini, gerçekleşeceğini vb. bildirirler (bk. Deny 1921: 1085-1088).

IV.2.7.1. -(y)EcEğİnE ulacı

İşlek ve verimli -(y)EcEğİnE ulacı, belirteçleştirilmiş eylemin yerine tamlanan eylemin geçtiğini bildiren, olumsuzluk statüsünde kullanılmayan şekildir (bk. aşağıdaki eş anlamlısı olan -(y)EcEğİ yerde ve -(y)EcEk yerde yapıları) (krş. Kononov 1956: 450; Korkmaz 2003: 1034):

Şimdiyse geceyi çatık suratlı bir deniz üzerinde, sert kayalar arasında geçireceğime, sıcacık Ayşe'min kolları arasında geçiriyordum (HB, ABB, 157).

Bu kızı doğuracağıma Allah canımı alsaydı (PS, Y, 102).

Dilenci gibi boş yere sızlanacağına sen de talihini bir tecrübe et ... (RNG, YD, 6).

Evet, keşki Leman, bu felâkete uğrıyacağına namusu ile ölseydi ... (RNG, YD, 14).

Bana cevap vereceğinize size havale edilen işi yapın! (SA, KMM, 26).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(y)EcEğİmE	1. ç.k. -(y)EcEğİmİzE
2. t.k. -(y)EcEğİnE	2. ç.k. -(y)EcEğİnİzE
3. t.k. -(y)EcEğİnE	3. ç.k. -(y)EcEklErİnE

IV.2.7.2. -(y)EcEğİ yerde yapısı

İşlek ve verimli -(y)EcEğİ yerde yapısı, yargının mantıksal öznesini veya eylemin edenini temsil eden iyelik ekli -(y)EcEk isimsi-sıfatı şekli ile ilgeç görevinde kullanılan bulunma hâli şeklindeki yer sözcük biriminden oluşur (eş anlamlıları için bk. -(y)EcEğİnE ve -(y)EcEk yerde oluşumları) (krş. Kononov 1956: 450; Korkmaz 2003: 974). Yapı, olumsuzluk statüsünde kullanılmaz. Örnek:

Ferhad'a bunu söyleyip gönlünü alacağım yerde annemi müdafaa ettim (PS, Y, 134).

Vazifenle meşgul olacağın yerde, bahçemde at koşturmuşsun, bunlar da kâfi gelmemiş, şehir haricinde çiftliklere çekilmişiz (RNG, Ç, 353).

Fakat Yusuf onun boynuna sarılacağı, yüzünü gözünü öpeceği yerde, yanından geçerek kapıya gitti, orada arkasına döndü, kendisine hayretle bakan kıza: "Ben dışarı gidiyorum, acele bir işim var!" dedi (SA, KY, 83).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(y)EcEğİm yerde	1. ç.k. -(y)EcEğİmİz yerde
2. t.k. -(y)EcEğİn yerde	2. ç.k. -(y)EcEğİnİz yerde
3. t.k. -(y)EcEğİ yerde	3. ç.k. -(y)EcEklErİ yerde

IV.2.7.3. -(y)EcEk yerde yapısı

Bu işlek ve verimli yapı, -(y)EcEğİnE ve -(y)EcEğİ yerde belirteç araçları (yukarıya bk.) ile aynı anlama sahiptir. Yukarıda incelenen oluşumlardan şekil çekimi düzeneğine sahip olmamasıyla ayırt edilir. -(y)EcEk yerde yapısı da, olumsuzluk statüsünde kullanılmaz. Örnek:

Dişleri kilitleniyor, gözleri dönüyor, fakat itiraf edecek yerde beni tahkir ediyor (HE, SB, 177).

Ve bir hafta süren bu boş araştırmanın sonunda gözlüklü amcayı bulacak yerde Gâvur Cemal hocayı buldu (NH, R, 230).

Millî uyanıklığın lisan ve edebiyata geçemeyeceğine kâil olan bu zâtlardan Cenâb Şahâbeddin ve Süleyman Nâzif beyefendiler son zamanlarında tabii konuşulan Türkçeyi yazmağa cehdedecek yerde bütün bütün Arapça ve Acemce terkipler düzmeğe başladılar (ÖS, DKY, 122).

Bu âlemin tezahürlerini dışarı vermediklerine bakıp onların mânen yaşamadıklarına hükmedecek yerde, en basit bir beşer tecessüsü ile, bu meçhul âlemi merak etsek, belki hiç ummadığımız şeyler görmemiz, beklemediğimiz zenginliklerle karşılaşmamız mümkün olur (SA, KMM, 14).

IV.2.7.4. -mEkEn ise ~ -mEkEnsE yapısı

Çıkma hâli şeklindeki eylemliçe ise çözümleyici göstergesinin getirilmesiyle oluşan bu işlek ve verimli yapının anlamı, -(y)EcEğİnE, -(y)EcEğİ yerde ve -(y)EcEk yerde oluşumlarının (yukarıya bk.) anlamına oldukça yakındır. Yapı, tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eyleme tercih edildiği fikrini dile getiren çekimlenmeyen morfolojik araçtır (bk. aşağıdaki eş anlamlısı olan -mEdEn ise ~ -mEdEnsE ve -mEk yerine yapıları) (krş. Kononov 1956: 469; Korkmaz 2003: 874-875, 1032):

İnsanlar birbirlerini tanımının ne kadar güç olduğunu bildikleri için bu zahmetli işe teşebbüs etmektense, körler gibi rasgele dolaşmağı ve ancak çarpıştıkça birbirlerinin mevcudiyetinden haberdar olmağı tercih ediyorlar (SA, KMM, 40).

Kürk Mantolu Madonnayı bu halde görmektense, onun tarafından aptal, acemi yerine konmayı tercih ederdim (SA, KMM, 104).

Fakat bunları bu kadar dar bir vakte sıkıştırmaktansa, hiç söylememegi tercih ediyordum (SA, KMM, 174).

IV.2.7.5. -mEdEn ise ~ -mEdEnsE yapısı

İşlek çekimlenmeyen -mEdEn ise ~ -mEdEnsE yapısı, eş anlamlısı olan -mEkEn ise ~ -mEkEnsE ve -mEk yerine (bk.) yapılarıyla aynı anlama sahiptir, ancak onlar kadar verimli değildir:

Ayrılıp dağılmadansa ölmeyi yeğ görüyorlar (YK, BBE, 193).

IV.2.7.6. -mEk yerine yapısı

Bu işlek ve verimli çekimlenmeyen yapı, yukarıda belirtilen -mEkEn ise ~ -mEkEnsE ve -mEdEn ise ~ -mEdEnsE yapılarının (bk.) eş anlamlısıdır:

Hakikatte bu öğretim usulü, bize gerçekleri ve fikirleri anlamak yerine, hazırlop bilgileri ezberlemekten başka bir şey olmayan bir papağanlık öğretiyor (PS, Y, 55).

Dürüst bir cevap vermek yerine çaresiz gözleriyle umutsuzca yardım dile-nerek çevresine bakıyordu (OP, SE, 273).

IV.2.8. Şart Belirteci Anlamına Sahip Araçlar

Bu araçlar, belirteçleştirilmiş eylemin, tamlanan eylemin şartı olduğunu bil-dirirler.

IV.2.8.1. -DİĞİ takdirde / surette yapısı

İşlek ve verimli -DİĞİ takdirde / surette yapısı, belirten görevindeki çekim-len-en -Dİk isimsi-sıfatı şekli ve belirtilen görevinde işleyen bulunma hâli şeklin-deki asli anlamını kaybetmiş *takdir* bağımsız sözcük biriminden oluşan tamlama yapısıdır. Yapı, tamlanan eylemin gerçekleşmesinin, varsayımsal, muhtemel şartı olan belirteçleştirilmiş eylem dile getirir ve bu anlam aracılığıyla tamlanan eyle-min gerçekleşmesinin potansiyel olarak mümkün olduğunu veya olmadığını iletir (bk. Kononov 1956: 449, 529):

Ödevini bitirmediğin takdirde sokağa çıkamazsın (informant).

Bütün delegeler desteklediği takdirde başkan olmayı kabul ederim.⁵⁰

Muvaffak olduğunuz takdirde şirketimizi temsil için umumî bir vekâletname yaparız.⁵¹

Hatta bu ameliye başarılarak homojen, tutarlı, güvenilir ve birbiri ile kar-şılaştırılabilir nitelikte kantitatif seriler inşa edilebildiği takdirde, Batı lite-ratüründen devşirilen verileri de verimli şekilde yalnız kontrol ve yorum için değil, muhtemel eksik ve boşlukları doldurmak üzere kullanma imkânı da do-ğacaktı (MG, OİDE, 25).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)DİĞİm takdirde/surette	1. ç.k. -(mE)DİĞİmİz takdirde/surette
2. t.k. -(mE)DİĞİn takdirde/surette	2. ç.k. -(mE)DİĞİnİz takdirde/surette
3. t.k. -(mE)DİĞİ takdirde/surette	3. ç.k. -(mE)DİĞİErİ takdirde/surette

IV.2.8.2. -mEsİ durumunda / hâlinde yapısı

Belirten görevinde işleyen iyelik şeklindeki -mE eylemliği ve belirtilen görevinde işlev gören bulunma hâli şeklindeki eş anlamlı *hal* veya *durum* söz-cük birimlerinden oluşan belirtisiz isim tamlaması olan işlek ve verimli -mEsİ hâlinde / durumunda yapısı, yukarıda incelenen yapının eş anlamlısıdır:

Bir kez daha hata yapmam halinde yol vereceklermiş (informant).

Beş dakika içinde gelmemesi halinde daha fazla beklemiyoruz (infor-mant).

Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Side, önceki gün Ulaştırma Bakanı Hüseyin Özalp'le bir görüşme yaparak sendikanın başlattığı grev ve işverence alınan lokavt kararlarının daha da uzaması halinde işletmenin zararının büyüyeceği-ni, kesilen görüşmelerin yeniden başlatılarak uzlaşma yollarının aranmasını istemiştir (gazeteden).

Dört yıllık ders ortalamanız 65 olması durumunda yüksek lisans progra-mına başvurabilirsiniz (informant).

Çekimlenişi:

1. t.k. -(mE)mEm hâlinde/durumunda
2. t.k. -(mE)mEn hâlinde/durumunda
3. t.k. -(mE)mEsİ hâlinde/durumunda

1. ç.k. -(mE)mEmİz hâlinde/durumunda
2. ç.k. -(mE)mEnİz hâlinde/durumunda
3. ç.k. -(mE)mEIErİ hâlinde/durumunda

IV.2.8.3. -sE şekli

Geleneksel olarak şart kipi veya ad ve fiil şart kipliği şekilleri olarak yo-rumlanan (örneğin bk. Deny 1921: 396-397, 828-830; Kononov 1956: 243-244.) -sE ve -mİş / -Dİ / -(İ)yor / -mEkİE / -mEk üzere / -(E/İ)r / -(y)EcEk / -mEIİ / -(y)EcEkİ + ise ~ -(y)sE şekillerini, bazı Türkologlarca belirtildi-ği (Radloff 1906: 30) ve belirtilmekte olduğu gibi (örneğin bk. Yüce 1999: 123-125; Nevskaya 1990: 5; Gülsevin 1990: 277-278; Karahan 1994b: 472; 2000: 20; Korkmaz 2003: 1038), belirteç anlamlı bitimli şekiller saymak daha akla uygundur. Bu görüşün doğruluğunu kanıtlayan deliller bizce şunlardır: 1) "Şart"ın, zaman, mekân, durum, sebep, amaç, ölçü, aykırı düşme-bağdaşmama gibi, belirteç anlamlarından biri olması; 2) TT'nde belirteç anlamlı -(E/İ)r -mEz, -Dİ -(y)EIİ, -Dİ -mEdİ, -Dİ mİ (idi) ve -mİş -mEmİş (idi) bitimli şekillerinin varlığı; 3) TT'nde yukarıda incelenen şart anlamına sahip diğer belirteç araç-larının (-DİĞİ takdirde / surette ve -mEsİ hâlinde / durumunda) bulunması; 4) Söz konusu şekillerin, bu çalışmanın malzemesinin de gösterdiği üzere, belir-teç anlamlı çekimlenmeyen veya çekimlenen, bitimsiz veya bitimli fiil şekille-riyle eşit derecede ikincil predika rolleri/görevleri üstlenmesi ve 5) Şart anla-

minin, dünya unsurları arasındaki karşılıklı bağıntıları yansıtır olmasa, buna karşılık bu anlamın henüz çapraşık bir şekilde formüle edilmiş olan eklektik "kiplik" kavramına iyi uymaması, onunla iyi örtüşmemesi.

Örnekler:

Belki yarın, bunlara yeniden kavuşsam üç gün sonra gene bıkaçağım, hor göreceğim, kaçacağım (RHK, S, 144).

Bazı sebeplerle iki üç gün görüşemesek birbirimizi adamakıllı göreceğimiz geliyordu (SA, KMM, 131).

... sen sesini çıkarır gürültüler yaptın da sesini çıkarmadın! (AN, BTA, 36).

Söylenenlere inanmak gerekirse, «Karadut» şiirini de onun için yazmıştır (SB, ABVB, 147).

IV.2.9. Olumsuzluk Anlam Birimciğine Sahip Ayrımsız Eylem Tarzı, Şart veya Amaç Belirteci Anlamlı Şekil

IV.2.9.1. -mEmEsİyle ulacı

İşlek, ancak verimli olmayan -mEmEsİyle şekli, eylem tarzı belirteci ileten, eylemi tamlanan eylemin gerçekleşmesinin şartı ya da amacı olan belirteç olarak karşılayan çekimlenmeyen morfolojik araçtır:

Halbuki, bir daha yüz yüze gelmemesiye, kanlı iki düşman gibi ayrıldılar (RNG, YD, 91).

Üç gün üç gece durmamasıya içmişler de yine sarhoş olmamışlar (AN, DB, 134).

Bir daha belini doğrultamamasıya Türkmen düştü (YK, BBE, 48).

Kişioğlunun umudu bir daha canlanmamasıya söner gider (BK, GKB, 22).

IV.2.10. -mİş Ortacının Belirteç Olarak Kullanılışı

Bildiğimiz kadarıyla ilk defa A. N. Kononov, -mİş şeklini -(y)İp ve -(y)ErEk ulaçlarının gramer eş anlamlısı sayarak onun eylem tarzı belirteci olarak kullanılışından söz etmiştir (Kononov 1956: 424):

... çakıyı yırtık, yalınayak, başı kabak oğlanlar kırık taşlar arasındaki su birikintileri etrafında çömelmiş kâğıttan gemi yüzdürürler (HE, SB, 5-6).

Cüce kapıya dayanmış ağlıyordu (HE, SB, 67).

... tatlı ve ılık karanlıkta Rüya yüzükoyun uzanmış uyuyordu (OP, KK, 11).

Pencereye arkasını vermiş, karşılarında duruyordu (BK, GKB, 161).

Hasta yemeğini yiyor. Emine biraz ötede oturmuş ona bakıyor.

*Oradan kocasından ayrılmış döndü.*⁵²

IV.3. FİİL LEKSİK BELİRTEÇ ARAÇLARI

Hem çekimlenmeyen, hem de iyelik ekli çekimlenen leksik yapılar, söylevde düzenli olarak yeniden kurulumlar/üretilemler, bu yüzden belki de durağan dil birimleri statüsüne sahiptirler. Ancak söz konusu yapılarca iletilen anlatılanlar, bu yapıları oluşturan bileşenlerin anlamlarıyla tamamen örtüştüğüne göre, onların ne derecede gramerleştiği sorusunu tartışmak, güçlükle haklı gösterilebilir. Diyelim ki, bunların bazıları durağan birimler statüsüne sahip değildir ve bildirilenlerce söylevde serbest bir şekilde meydana getirilirler. Bu da, insanı onların dizisinin açık olduğu düşüncesine götürür. Dolayısıyla bu leksik belirteç araçları, alışılmış olduğu kadar, rastlantısal da olabilir, gerçi Türkoloji henüz bu oluşumların statüsünü açıklığa kavuşturamaktan uzaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi (bk. IV.1), belirteç olarak nitelenebilecek anlama sahip dil araçlarının mümkün olduğu kadar tam kadrosunu sunmak amacıyla bu yapılar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Aşağıda onların kadrosunu belirleme denemesi sunulmaktadır.

IV.3.1. Tamlanan Eylemin Gerçekleştirilme Yöntemi, Vasıtası Belirteci

-(y)EcEk biçimde / surette / şekilde, -DİĞİ durumda / tarzda ve -mEsİ ile ~ -mEsİyle yapıları, tamlanan eylemin gerçekleştirilme aracı, yöntemi, vasıtası olan belirteçleştirilmiş eylem iletir.

IV.3.1.1. -(y)EcEk biçimde / surette / şekilde yapısı

O sana şimdi öfkelenebilseydi, ölümü için değil, maçoları tam bir denizciye yakışacak surette sağlam bağlamadığın için kızardı (HB, ABB, 28).

IV.3.1.2. -DİĞİ durumda / tarzda yapısı

Adaylardan şarkıyı Muazzez Abacı'nın okuduğu tarzda icra etmesi istendi (informant).

IV.3.1.3. -mEsİ ile ~ -mEsİyle yapısı

Parası az da olsa bir iş bulmamla biraz olsun rahatladım (informant).

Arkadaşımın fışıldamasıyla cevabı hatırladım (informant).

IV.3.2. Karşılaştırma, Kıyaslama Belirteci

-(y)İş gibi, -(y)İşİ gibi, -(y)İş kadar, -(y)İşİ kadar, -mEk / -mEsİ gibi, -mEsİ gibi, -mEk kadar, -mEsİ kadar yapıları, tamlanan eylemin, kendisiyle nitelik veya nicelik bakımından kıyaslandığı obje rolü üstlenen belirteçleştirilmiş eylem bildirir.

IV.3.2.1. -(y)İş gibi yapısı

Her şeyde kusur arayış gibi beni kızdıran şey yok (informant).

IV.3.2.2. -(y)İşİ gibi yapısı

Kayaların yuvarlanması gibi nal patırtısı oldu.⁵³

IV.3.2.3. -(y)İş kadar yapısı

Uzun süre gurbette kalan birini eve dönüş kadar sevindiren ne olabilir ki! (informant).

IV.3.2.4. -(y)İşİ kadar yapısı

Yemek yemeyişin kadar beni üzen şey yoktu (informant).
Gidişi, gelişi kadar muhteşem oldu (informant).

IV.3.2.5. -mEk / -mEsİ gibi yapısı

Genç kadın gözyaşları içinde: – Onu çok sevdim ve ona inanmak gibi bir hata yaptım, diyordu (informant).

Yaşamak, sevmek gibi gönülden olsun.⁵⁴

Kızım, okuması gibi var mı?! (informant).

Kara evin kapısına hiç yaklaşmamak gibi bir akıllılık daha etti (OP, BAK, 398).

IV.3.2.6. -mEsİ gibi yapısı

Benim aileme bakmam gibi bir sorumluluğum vardı (informant).

IV.3.2.7. -mEk kadar yapısı

Okumak kadar güzel bir şey olamaz (informant).

IV.3.2.8. -mEsİ kadar yapısı

Küçükken yemek yerken ağzımı şapırdatmam kadar babamı kızdıran şey yoktu (informant).

IV.3.3. Zaman Belirteci

Zaman belirteci, -(y)İşİ esnasında / sırasında, -(y)İşİndEn beri, -(y)İşİndEn önce, -(y)İştEn sonra, -(y)İşİndEn sonra, -mEsİ ile ~ -mEsİyle, -mEsİ ile ~ -mEsİyle birlikte / beraber yapılarıyla iletilir.

IV.3.3.1. -(y)İşİ esnasında / sırasında yapısı

Bu yapı, tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylemin gerçekleştiği süre boyunca yerine getirildiğini bildirir:

Benim yurt dışında görevli bulunuşum esnasında Enstitü akademik kadrosunda büyük değişiklik olmuş (informant).

IV.3.3.2. -(y)İşİndEn beri yapısı

Yapı, tamlanan eylemin başlangıç sınırını gösteren araç işlevi görür:
St. Petersburg'a gidişimden beri onu görmedim (informant).
Seni son görüşümden beri çok değişmişsin (informant).

IV.3.3.3. -(y)İşİndEn önce yapısı

Yapı, tamlanan eylemin belirteçleştirilmiş eylemden önce gerçekleştiğini bildiren araç işlevi görür:

Dönüşünden önce her şeyi hazır etmeliyim (informant).

IV.3.3.4. -(y)İştEn sonra yapısı

Tamlanan eylemin, belirteçleştirilmiş eylemden sonra gerçekleştiğini bildiren yapıdır:

Koşuş öyle çok pencere, bembeyaz duvarlı, çiğ güneşli ki etrafına bakmıyor, fazla düşünemiyor, göz kapaklarının loşluğuna sığmıyor ve sıcak bir yaz günü ovada uzun bir yürüyüşten sonra kaya gölgesine uzanmış kadar yorgunluğunu ve uykuya acıktığını duyuyor, tekrar dalıyor (RHK, S, 62).

IV.3.3.5. -(y)İşİndEn sonra yapısı

Yukarıdaki yapıyla aynı anlama sahiptir, yalnız ondan çekimlenir olmakla fark edilir:

Güneşin batışından sonra hava yavaş yavaş soğumaya başlar (informant).

IV.3.3.6. -mEsİ ile ~ -mEsİyle yapısı

Tamlanan ve tamlanan eylemler arasındaki zaman aralığının kısalığına işaret eden zaman belirtecidir:

Aile büyüğünün sofraya oturmasıyla yemeğe başlandı (informant).

IV.3.3.7. -mEsİ ile ~ -mEsİyle birlikte / beraber yapısı

Yukarıdaki -mEsİ ile ~ -mEsİyle yapılarıyla aynı anlama sahiptir:
Silah sesi duyulmasıyla birlikte yarış başladı (informant).

IV.3.4. Aykırı Düşme-Bağdaşmama Belirteci

Aykırı düşme-bağdaşmama belirteci, -mEsİne karşılık / mukabil yapısınca iletilir.

IV.3.4.1. -mEsİnE karşılık / mukabil yapısı

Yapı, tamlanan eylemin, tamlayan (yani belirteçleştirilmiş) eyleme rağmen, tamlayan eylemin tersine gerçekleştirildiğini bildiren yapıdır:

Bütün soruları cevaplamama karşılık nedense iyi not alamadım (informant).

*Annemi çok sevmesine mukabil, teyzemle arası bozdu.*⁵⁵

IV.3.5. Şart Belirteci

-mEk koşuluyla / şartıyla ve -mEsİ koşuluyla / şartıyla yapıları, tamlanan eylemin gerçekleşmesinin şartı olan belirteçleştirilmiş eylem temsil ederler.

IV.3.5.1. -mEk koşuluyla / şartıyla yapısı

Yanında kısa bir süre kalmak şartıyla hastamızı ziyaret etmemize izin verdiler (informant).

IV.3.5.2. -mEsİ koşuluyla / şartıyla yapısı

Okuman şartıyla sana maddi yardımda bulunurum (informant).

IV.3.6. Şart-Amaç Belirteci

Çok anlamlı -mEk üz(e)re yapısı, anlamlarından biri vasıtasıyla tamlanan eylemin, söz konusu fiil aracının karşıladığı belirteç tarafından iletilenin şartı veya amacı olarak yorumlanması gerektiğini bildirir.

IV.3.6.1. -mEk üz(e)re yapısı

Ve akşam yine burda buluşmak üzere sözleşip ayrıldılar ... (NH, R, 234).

Gerçekle, bu kente gelişimi, on yılda bir oynanan bu oyunu görmek üzere, bilerek, bu sıraya rastlatmışım (BK, GKB, 86).

Varımı yoğunu Ayşe'ye bırakarak, bir daha geriye dönmek üzere denize açıldım (BK, GKB, 207).

Bu yapının deyimisel belirteçsi kullanımı:

Öğleden sonraki dersler, sarhoşluk yüzünden, çoğu zaman yarıda kalıyordu. Çünkü öğretmen başta olmak üzere, bütün Argo gemisi yolcuları horul horul uyumağa başlıyorlardı (MCA, A, 31).

Sınıfımız iki erkek, beş kız olmak üzere yedi kişiden ibarettir (informant).
Bir erkek, iki kız olmak üzere üç kardeşiz (informant).

IV.3.7. Amaç, Niyet Belirteci

-mEk amacıyla / gayesiyle / kastıyla / maksadıyla, -mEk cihetiyle / hasebiyle / münasebetiyle / nedeniyle / sebebiyle, -mEk için, -mEsİ için, -mEklîği için yapıları, belirteçleştirilmiş eylemin kendileri aracılığıyla iletilen amaç belirteci olarak düşünüldüğünü bildirirler.

IV.3.7.1. -mEk amacıyla / gayesiyle / kastıyla / maksadıyla yapısı

Buraya kavgı çıkarmak amacıyla gelmiş (informant).

Tedavi olmak maksadıyla ABD'ye gitti (informant).

IV.3.7.2. -mEk cihetiyle / hasebiyle / münasebetiyle / nedeniyle / sebebiyle yapısı

Bir şey sormak münasebetiyle yanına yaklaştım (informant).

IV.3.7.3. -mEk için yapısı

Millî bir edebiyat vücuda getirmek için evvelâ millî bir lisan ister (ÖS, DKY, 24).

Kız kardeşini uyandırmak için gitti (OP, SE, 49).

IV.3.7.4. -mEsİ için yapısı

Bir şey söylemem için vakit bırakmadı ki! (OP, SE, 33).

Leman Hanım kör dervişe epey para verdi, kızından uzaklaşması için ondan söz aldı; arkasından da acele Pakize'yi evlendirecek bir adam aramağa başladı (MCA, A, 50).

IV.3.7.5. -mEklîği için yapısı

Bekleme salonu diye gösterdikleri odada, fabrikayı doluşmaklığım için müdüriyetten verilecek müsaadeyi bekliyorum (gazeteden).

IV.3.8. Ölçü veya Eylem Derecesi Belirteci

Tamlanan eylemin ölçüsü veya derecesi belirteçleri, -(y)EcEk derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede, -Dîği derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede, -mîş derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede yapılarınca iletilen belirteçleştirilmiş eylemlerce ifade edilir.

IV.3.8.1. -(y)EcEk derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede yapısı

Georges'la zahiren eskisi kadar dost, arkadaş, kardeşiz. Fakat birbirimizi ciy ciy yiyecek derecede düşmanız da şimdi (SF, K/KA, 101).

Madam Kronska: "Çocuğum, görmeliydin bu kumar masası etrafındaki ziynet ve ihtişamı ve ortada dönen paranın miktarını;" derdi, "kadınların elleri mücevherattan adeta kamuldayamayacak derecede ağırlaşır; yeşil çuhanın üstüne sarı altın, küreklerle dökülür, boşaltılır" (YKK, KK, 40).

Asfaltta, bulvarda yiyecek arayacak ölçüde Ankara'nın yabancıları, dışarıklı bir kirpi ... (BK, GKB, 59).

IV.3.8.2. -DİĞİ derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede yapısı

Her biri bağımsız birer birim olarak görülebildiği ölçüde burada fazla bir mahzur olamazdı (MG, OİDE, 31).

IV.3.8.3. -mİŞ derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede yapısı

Büyük kızın anası esmer güzeli, tıknaz, gösterişli ve görülmemiş derecede savurgandı (RHK, S, 75).

IV.3.9. Sonuç ve Karşı Tepki Belirteci

-(y)İŞİ üzerine, -mEŞİ üzerine ve -mEKLİĞİ üzerine yapıları, tamlanan eylemin, söz konusu yapılarca iletilen belirteçleştirilmiş eylemin sonucu veya belirteçleştirilmiş eyleme "karşı tepki (reaksiyon)" olduğunu bildirirler.

IV.3.9.1. -(y)İŞİ üzerine yapısı

Mali kriz yüzünden işyerinin kapamış üzerine uzun süre iş bulamamış (informant).

Fabrikanın el değiştirmesi üzerine işçi sayısında indirimle gidildi (gazeteden).

IV.3.9.2. -mEŞİ üzerine yapısı

Ticarette kullandığı bazı adamların mahkemede kendisini suçlamaları üzerine onlara, onlardan daha şiddetle saldırdığını keyifle okudum (OP, SE, 123).

Arkadaşımın fışıldaması üzerine sorunun cevabını hatırladım (informant).

IV.3.9.3. -mEKLİĞİ üzerine yapısı

Yengeçler konusunda, hele hele, yiğitlik konusunda, o güne değin kendisiyle hiç konuşmamış olduğumuzu söylemekliğim üzerine yengecin sırtını kaldırdı (BK, GKB, 73).

IV.3.10. Bakış Açısı Belirteci

-mEk açısından / bakımından ve -mEŞİ açısından / bakımından yapıları, tamlanan eylemin, belirteç olarak temsil edilen tamlayan eylemin bakış açısına, pozisyonuna ya da onun hesaba katılmasına göre karakterize edildiğini bildirir.

IV.3.10.1. -mEk açısından / bakımından yapısı

Elle tutulur bir velim, bir sahibim kalmamışken babamın öldürüldüğünü ilan etmemin, cinayeti kadıya kabul ettirmek bakımından ilk başta bir kolaylık yaratsa da, daha sonraları, sırf demin saydığım nedenlerden ... başıma bela olacağını çok iyi tahmin edebiliyorum (OP, BAK, 220).

IV.3.10.2. -mEŞİ açısından / bakımından yapısı

Toplantıya katılmam, bütün eski meslektaşlarımı bir arada görmem açısından iyi, ama aynı zamanda çok vakit kaybedeceğim (informant).

IV.3.11. Eşlik Etme Belirteci

Eşlik etme belirteci, -mEk ile ~ -mEkIE yapısınca iletilir.

IV.3.11.1. -mEk ile ~ -mEkIE yapısı

Bu yapıyı yukarıda incelenmiş olan, eylemin gerçekleştirilme yöntemi, vasıtası belirteci ileten eş adlısından (bk. IV.2.2.1) ayırt etmek gerekir. Burada söz konusu olan yapı ise, tamlanan eyleme hangi olayların eşlik ettiği hakkında bilgi verir, tamlanan eylemin içeriğine açıklık getirir.⁵⁶

İlk hafialar, kendimi idare edecek kadar lisan öğrenmek ve hayran hayran etrafıma bakınarak şehri dolaşmakla geçti (SA, KMM, 63).

IV.3.12. "Dışında, Başka, Diğer" Belirteç Anlamı

IV.3.12.1. -DİKTEn başka yapısı

Kendisi geldikten başka arkadaşlarını da getirdi (informant).

IV.3.12.2. -mEktEn başka / gayri yapısı

Hemen çıkıp gitmekten ve kendimi sıkı bir kontrol altına almaktan başka çare yoktu (SA, KMM, 87).

Evlatlarınız âhir ömrünüzde size bir feci yaprak dökümü manzarası seyrettirmekten gayri saadet vermezler (RNG, YD, 8).

SONUÇ

Genel dil bilimi çalışmalarında ulaç, “fiil görünüş ve çatı ulamı şekilleri sistemi ve yönetme topluluğuyla birleşmiş ve esas eyleme bağlı ikincil ilave eylem ileten fiilden türeme ad (yargısal olmayan) oluşumu” (Ahmanova 1969: 125) olarak tanımlanır. Bu araştırmanın dayandığı kavrayış açısından, özellikle Rus dil biliminde bir bütün olarak yerleşmiş olan bu tanımın hemen hemen her bir tezi, ya doğru olmadığı ya da ulacın özüyle ilgili olmayan nitelik yansıttığı için tartışmalıdır. Çünkü “fiilden türeme oluşum” ifadesiyle sözcük birimi üretici işlemin sonucu olan herhangi bir sözcük birimi anlaşılabilir. Ulaç ise, diğer fiil adlarının da (özellikle bk. I.1) sahip olduğu bütün niteliklere haiz fiil kelime çekimleme şeklidir. Ulacın ikincil ilave eylem anlamına geldiği fikri/iddiası ise, bizce tartışma götürür öznel bir nitelik taşır. Bu çalışmada formüle edilmiş “eylemlilik”, “ortaç” ve “isimsi-sıfatsı şekil” kavramları bağlamında ulacın bildirilişim işlevini/amacını, bu şeklin, herhangi bir tamlanan olaya, sıklıkla da eyleme eşlik eden belirteçleştirilmiş eylem karşılamaında, bunun da ulacı zarfa –eğer zarftan öncelikle belirteç anlamına gelen sözcük birimi anlaşılırsa– yaklaştırmasında görmek daha doğru olur.

Türk dillerinde (ve özel olarak TT’nde) belirteç anlamlı bitimli, yani (çekimlenen olduğu kadar, çekimlenmeyen) “yargısal şekiller”in varlığının büyük bir teorik önemi ve anlamı vardır. Bu olgu, bizce Hint-Avrupa dilleri malzemesi esasında teşekkül etmiş olan ulaç kavramı hakkındaki bilimsel tasavvurları kökten değiştirmeye muktedirdir. Bu fiil şekillerinin öz niteliği, kanaatimizce ikincil eylem dile getirmek değil, belirtildiği üzere, ulaç çıkış gövdesince iletilen eylemi belirteç imgesinde, belirteç biçiminde temsil etmektir.

SON SÖZ

Türkiye Türkçesinde (TT’nde) *eylemlilik*, *isimsi-sıfatsı şekil*, *ortaç* ve *ulaç* olmak üzere dört özel ulam meydana getiren *fiil ad şekilleri*, fiil sözcük birimi türünün anlamı olan eylemi (süreci, durumu), “nesne”, “nitelik” veya “belirteç (sirkonstans)” imgesinde temsil eden fiil kelime çekimi alanına ait şekil bilimsel araçlardır. Nesne, nitelik ve belirteç imgeleri, genel bir terimle “ad (adlık)” olarak adlandırılan isim, sıfat ve zarf sözcük birimi türlerinin sınıflandırıcı anlamları olduğundan, söz konusu bu dört özel ulam, anlamlarının bir türden oluşu sayesinde genel bir kategori altında toplanır.

Fiil ad şekilleri, insanın dünya unsurlarını yansıtmaya, yorumlama ve soyutlama işlemlerinin, yani temsil etme sürecinin birincil düzey ürünü niteliğinde düşünülen, fiil gövdelerince iletilen “eylem” anlamını, ad (yani nesne, nitelik veya belirteç) imgesiyle birleştirerek geçici olarak ikincil temsil etme düzeyine çıkaran, yani “nesneleştirilmiş”, “nitelikleştirilmiş” veya “belirteçleştirilmiş eylem”, genelleştirilecek olursa, “adlaştırılmış eylem” anlamına dönüştüren şekillerdir. Dolayısıyla her bir fiil ad şekli, anlamsal bir birleşimdir. Her bir fiil ad şeklinin ardında düşünme edimi (aktı) tarafından işlenmiş, eylem imgesini ada dönüştüren anlamsal karmaşık bir işlem vardır. İşte fiil ad şekilleri, fiil sözcük birimi türünün anlamı olan “eylem”i ad genel sözcük birimi türünü oluşturan bağımsız sözcük birimlerinin sınıflandırıcı anlamları olan “nesne”, “nitelik” veya “belirteç” imgeleriyle birleşmiş biçimde gösterdiğinden, *eylemi adlaştırma* ya da *fiil ikincil temsil etme şekilleri* olarak adlandırılabilir. TT’ndeki bütün bu fiil ikincil temsil etme şekilleri, kendi içinde eylemlilik, isimsi-sıfatsı şekil, ortaç ve ulaç özel kategorilerine ayrılan genel *eylemi adlaştırma ulamı* adı altında “adlaştırılmış eylem” bir türden anlamı esasında birleşirler.

TT’nde *eylemlilik*, fiil gövdesinin karşıladığı eylemi nesneleştirilmiş biçimde gösteren, zaman ve eden(lik) anlam birimciklerinden yoksun fiil şeklidir. Eylemlilik kelime şeklinin anlamı, salt eylem ya da salt nesne değil, “nesneleştirilmiş eylem”dir. TT’nde *eylemlilik ulamı* nesneleştirilmiş eylem ulamsal anlamı esasında birleşen, işlek ve verimli *-mEk*, *-mE*, *-(y)İş* ve işlek, fakat verimsiz *-mEklik* biçim birimleri oluşturur. TT’ndeki bu eylemlilik şekilleri, fiilin soyut anlamlı çekimlenmez şekilleri olan ve bağımsız bir ulam meydana getiren infinitiflerden ise somut anlamlı, yani bileşiminde herhangi bir yardımcı gramer anlamı bulunabilen çekimlenen şekiller olmaları ile ayırt edilirler (bk. I.2.1 ve I.2.1.4).

İsim-sıfat şekil, fiil gövdesinin karşıladığı eylemi nesne ya da nitelik imgesinde, yani nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş biçimde temsil edebilen, zaman anlam birimciklerine sahip, buna karşılık edenlik anlam birimciğinden yoksun *ayrimsız* fiil ad şeklidir. Söz konusu şekillerin bildirişimsel iki işlevliliği, yani işlevce ayrımsızlığı, onların, ortaç şekillerinden ayrı, bağımsız ulam şekilleri sayılmasını gerektirir. İsim-sıfatı şekillerin zaman anlam birimciklerine sahip olmaları, onları eylemliklerden; nesneleştirilmiş eylem temsil edebilme ile çatı şeklinde bulunmayan söz konusu şekillerin tamlama yapılarında nesne ile nitelikleştirilmiş eylem arasında eden anlam birimciği de dâhil olmak üzere çeşitli bağınıtları iletebilme yetisi ise, ortaçlardan ayıran özelliklerdir. Çatı şeklinde bulunmayan isim-sıfatı şekillerin her türlü çatı anlam birimciğini aktarma yetisi, anlamlarında belirli bir çatı anlam birimciğinin bulunmayışının delili olarak yorumlanmalıdır. TT’nde *isim-sıfatı şekiller ulamı*, “nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem” ulamsal anlamı esasında birleşen, işlek ve verimli *-Dlk*, *-(y)EcEk* ve işlek, ama verimsiz *-(y)Esİ* biçim birimlerinden oluşur.

Ortaç, fiilin anlamı olan eylemi nitelik imgesinde gösteren, isim-sıfatı şekil gibi, zaman anlam birimciklerine sahip [*-mİş* geçmiş zaman, *-(y)En* gelecek olmayan zaman, *-(E/İ)r* (olumsuzu, *-mEz*) ise soyut şimdiki zaman anlam birimciğine sahiptir], ancak ondan farklı olarak anlamında ayrılmaz bir bileşen niteliğinde eden anlam birimciği bulunan fiil ad şeklidir. TT’nde edilgen çatı şeklinde bulunmayan ortaç, belirtildiği üzere, eden anlam birimciğine sahiptir, yani ortaç kelime şeklinin bileşiminde herhangi bir çatı eki bulunmamasına rağmen, anlamında eden anlam birimciği vardır. Bu, şu anlama gelir: Ortaçların yer aldığı tamlama yapılarında tamlanan görevinde işleyen göstergenin karşıladığı nesne, tamlayan olarak adlandırılan ortaç kelime şeklinin temsil ettiği eylemin daima edenidir. İşte bu husus, onları (yukarıda isim-sıfatı şekillerle ilgili olarak belirtilen ayırıcı özelliklerle birlikte) isim-sıfatı şekillerden ayıran önemli özelliklerden biridir. Edilgen çatı şeklinde olmayan ortaçlarda eden anlam birimciğinin bulunuşu ise, TT’nde şekil üretimi alanında sıfır biçim biriminin bulunmadığından hareket edilirse, bu anlam birimciğinin, ortaç anlamını oluşturan anlam birimciklerinden biri olmasıyla açıklanmalıdır.

TT, bu çalışmadan görüldüğü üzere, eylemi belirteç imgelerinde temsil eden fiil şekilleri olan ulaçlar bakımından zengin bir malzeme sunar. TT’nde belirteç anlamlı oluşumlar, yalın veya birleşik olabilir. TT’nde ulaçların bazıları, zamanla kalıplaşarak bölünmez oluşumlara dönüşmüş *çekimlenmeyen şekiller* (*-DİkE*, *-mE(z)dEn*, *-mEksİzİn*, *-(y)EsİyE*, *-mEmEcEsİnE* vb.), bazıları ise, bölünür ek,

gösterge öbeği olarak yaşamaya devam eden *çekimlenen bitimsiz* (*-DİğİndE*, *-DİğİndEn*, *-Dİğİ takdirde / surette* vb.) ve *çekimlenen bitimli* şekillerdir (*-Dİ -mEdİ*, *-Dİ -(y)Elİ* vb.). TT’nde bu *morfolojik araçların* yanında belirteç ileten, çekimlenmeyen ve çekimlenen yapılar olan *morfolojik-leksik araçlar* da vardır. Bunlar, anlatımların kurulma/yaratılma anında oluşturulmayıp hazır bir şekilde kalıp hâlinde işleyen durağan dil birimleri statüsüne sahiptir. Bu ikinci grubun üyelerinin bazıları, özellikle bileşiminde ilgeç veya ilgeç işlevinde kullanılan bağımsız sözcük birimleri bulunanlar (*-mE(z)dEn önce / evvel ~ evel*, *-Dİğİ müddetçe / sürece*, *-Dİğİ zaman / vakit ...* vb.), “dil-söylev” sınırı sorunu açısından da ilginçtir. TT’nde bir de yukarıda belirtilen dile ait durağan varlığa sahip oluşumların yanında, sahip oldukları belirteç anlamı tamlanan unsurun leksik anlamından kaynaklanan, kalıplaşmamış, yani serbest, devingen statüye malik tamlama yapısı olan *leksik araçlar* da (*-mEk amacıyla / gayesiyle / kastıyla / maksadıyla*, *-mEk koşuluyla / şartıyla* vb.) bulunur. Bu yüzden TT’nde *ulaç ulamının* “açık bir dizge” olması ihtimalinden söz edilebilir.

TT’nde belirteç anlamına sahip çekimlenen bitimsiz ve çekimlenen bitimli şekil olan ulaçların varlığı, dünya dil biliminde yerleşmiş “ulaç, bitimsiz şekil olan, yani fiil çekimine girmeyen, ayrıca şahıs anlam birimciği içermeyen fiil ad şeklidir” görüşünün tersine, onların *bitimli şekil olabilen, çekimlenebilen*, dolayısıyla *şahıs anlam birimciklerine* de sahip olabilen şekiller olduğunu gösterir. Bu da, yerleşmiş ulaç kavramının tasrihini gerektirir.

Ulaç bölümünde incelenen, özellikle çeşitli belirteç anlamlarının taşıyıcısı olan morfolojik ve morfolojik-leksik araçlar, içerik bakımından yardımcı morfolojik anlam ile yardımcı leksik anlam arasında hiçbir farkın bulunmadığını gösterir. Çalışmada incelenen belirteç anlamlı oluşumlardan anlaşılabileceği üzere, eklerin çeşitli öbeklerde birleşmeleri, hem de ilgeçlerle etkinlik göstermeleri, Türkçe biçim birimlerinin anlamca yardımcı sözcük birimlerine eşit olduklarına ve Hint-Avrupa dillerindeki biçim birimlerine oranla daha bağımsız olarak işlediklerine delalet eder.

Eylemi adlaştırma (fiil adları) ulamı şekillerinin bildirişim etkinliğindeki söz dizimsel işlevi ise, ada özgü yapı bileşenleri (geleneksel terimle “tümce öğeleri”) niteliğinde kullanılarak anlatıma konuşanın bildirişim gereksinimine bağlı olarak istendiği ölçüde genişletilebilen her türlü “ikincil predika” katmağıdır. Böylelikle eylemi adlaştırma şekilleri esasında kurulan öbekler, Hint-Avrupa dillerinde yan tümcelerin yerine getirdiği işlevi büyük ölçüde Türkçe söz diziminde üstlenmiş olur. Söz konusu oluşumların aynı zamanda “bağ-

layıcı (araç)” (junktur) işlevini yerine getiriyor olması, Türkçenin de içinde olduğu bitişken dillerdeki eylemi adlaştırma şekilleri ile Hint-Avrupa bağlaçlarını kapsayıcı genel bir kavram-terime ihtiyaç olduğunu gösterir (örneğin bk. Johanson 1991).

SONUÇ

TT zengin fiil ad şekilleri kadrosunun incelenmesi, onların işlevsel özellikleri, bildirişim amacı/görevi ve anlamsal kuruluşunun çözümlemesi, bizi önemli teorik ve pratik sonuçlara ulaştırır.

Birincisi, “infinitif”, “eylemlik”, “ortaç” ve “ulaç” gibi geleneksel Hint-Avrupa terim ve kavramlarının, bazı Doğu dillerinin kendine has fiil ad şekillerini anlamak ve betimlemek için yetersiz ve isabetsiz olduğudur. Bu durum, özellikle iki işlevli Türkçe isimsi-sıfatsı şekilleri örneğinde gözlemlenir. Bunlara “ortaç” denmesi, onların kendine özgü, ortaçtan daha evrensel dil araçları, yani eylemlik ve ortaçların özelliklerini kendinde birleştiren çok işlevli/amaçlı *ayrimsız* fiil adları olduklarını görmezlikten gelmek anlamına gelir (bk. II.1). Bu araştırmanın sonuçları ışığında, kullanılmakta olan “ortaç” terimi, bizce daha elverişlisi bulunmadığı için onun geçici olarak kullanılması biçiminde yorumlanmalıdır. Bu terminolojik uygulamanın devamı ise, Türkçe fiil adlarının doğasının bilim adamlarınca kavranmasına ve onların öğrencilerce özüm-senmesine engel oluşturabilir. İsimsi-sıfatsı şekilleri ortaç olarak adlandırmak, bizce bu terimi nerdeyse İngilizcedeki çok işlevli *ayrimsız -ing* gerundiumu için kullanmak kadar isabetsizdir.

İkincisi, fiil ad şekilleri anlamlarının çözümlemesi, bizi, örneğin, eylemliklerde, hem fiil, hem de isim niteliklerinin varlığını saptamakla yetinmenin yeterli olmadığı sonucuna götürür. Önemli olan, böylesi bir *şeklin* kendi fiil özelliklerini zerre kadar yitirmeden, eylemi işlemsel ve geçici olarak nesneleştirerek, dolayısıyla şeklin isimsi söz dizimi görevleri üstlenmesine olanak vererek bildiriyenin haberleşme ihtiyacını tatmin ettiğinin bilincine varmaktır. Bu tür anlatılan veya anlam işlemleri ise, yalnız eylemliklerde değil, isimsi-sıfatsı şekil, ortaç ve fiil belirteç (ulaç) şekillerinin işleme sahasında da gerçekleşir. Burada bizce ön plana çıkması gereken, incelenen şekillerin fiil ve ad anlam bileşenleri arasında gerçekte nasıl bir bağıntının bulunduğu, hangi anlatılan işlemlerinin fiil adlarının işleyişine eşlik ettiği teorik problemidir.

Üçüncüsü, günümüzde ilgili literatürde perspektifli bir fikre rastlanır: O da, “genişletilmiş anlatım bileşenleri bağıntısı araçları”nı “bağlayıcı” kavra-

mı adı altında toplamak gerektiğidir (Johanson 1991). Bu görüşe göre Hint-Avrupa dilleri bağlaçları ve bitişken dillerdeki sayıca çok eylemi adlaştırma şekli, farklı farklı sistemlere sahip dillerdeki karmaşık, birleşik anlatımların kurulma yöntemleri arasındaki ayrımın derinliğini vurgulayan “bağlayıcılar”ın bir türünü oluşturur.

Dördüncüsü, bu çalışma, dil dizgesinin doğasını kavrama ve anlama açısından da yararlıdır: Eylemi adlaştırma ulamı –eylemlik, isimsi-sıfatsı şekil, ortaç ve ulaçlar–, büyük bir olasılıkla isim, sıfat ve zarfların fiil kelime çekimindeki projeksiyonudur (her durumda aralarındaki ilişki yadsınmaz); ad sözcük birimi sınıflarının/türlerinin anlamsal akrabalığı ve fiil adlarının bunlarla işlevsel benzerliği, pekâlâ doğal sistemleri birbirinden ayıran özelliklerin bir tezahürü olarak düşünülebilir.

NOTLAR

- 1 *Bildiririm* terimiyle eş anlamlı olarak literatürde *haberleşme*, *bildirişme*, *iletişim*, *komünikasyon* vb. terimlere rastlanır. Bu konuya bir monografi adayan Özcan Başkan'dan esinlenilerek çalışmada *bildiririm* terimi tercih edilmiştir (1988).
- 2 Dilin asgari, iki taraflı, yani anlamlı birimi, André Martinet'nin terimiyle *monem*dir. Berke Vardar'ın tercümesinde bu terime karşılık olarak "anlambirim" önerilmiştir (Martinet 1998: 23). Bizce anlam birimi terimi *semantemin* karşılığı olabilir. Daha uygun bir terim bulamadığımız için çalışmada "en küçük, iki yanlı, anlamlı dil birimi" karşılığı olarak A. Martinet'in teklif edip geliştirdiği *monem* kavram ve terimini kullanmayı yeğliyoruz.
- 3 Fransızca *langage* kavramı B. Vardar tarafından Türkçeye "dilyetisi" olarak çevrilmiştir (bk. Saussure 1998: 36-45 vd.; Martinet 1998: 13-17 vd.). Ancak söz konusu kavramın "bildiririm (söylev) etkinliği" şeklinde çevrilmesinin daha tutarlı olacağı görüşündeyiz.
- 4 Bk. 2. dipnot.
- 5 B. Vardar'ın çevirisinde *leksem* terimine karşılık olarak "sözlükbirim" teklif edilmiştir (bk. Martinet 1998: 24). Bizce "sözcük birimi" daha tutarlı bir karşılıktır. *Sözlük birimi* ise, kanaatimizce "lexical unit/word/item"ın karşılığı olabilir. Bu bakımdan çalışmada *leksem* teriminin karşılığı olarak "sözcük birimi", bununla ilişkili *leksik* karşılığı olarak da "sözcük birimsel" terimleri kullanılmaktadır.
- 6 L. Karahan'ın, "Bir söz veya söz dizisi ya yargı bildirir ya da bildirmez. Bildirirse cümledir; bildirmezse cümle değildir." ifadesi, bu bakımdan dikkate değer (2000: 17).
- 7 Söz konusu adlaştırma biçim birimlerinin dağılımı konusunda örneğin bk. Schaa-ik 2001: 115-143; 2002: 110-127, 160-167.
- 8 Örneğin, E. Čaušević, *basma kitap* türü öbeklerdeki *-mE* şeklini "glagolska imenica na -ma/-me" (-ma/-me fiil adı) (1996: 335), Z. Korkmaz ise, *ad-fiil* (2003: 886) olarak adlandırır.
- 9 Örneğin, F. Erkman-Akerson ve Ş. Ozil, *-mE*, *-(y)İcİ* ve *-(İ)İİ* şekillerini ortaç ile sıfatlar arasında yer alan "ara konumdakiler" olarak niteler (bk. 1998: 97-98, 103-105).
- 10 Ancak eserde fiilden sıfat türeten söz konusu şekillerden *-mE* biçim birimi üzerinde durulmuyor (1997: 458-460).
- 11 Burada kısaca *işlek*, *işlek olmayan*, *verimli* ve *verimsiz* kavram ve terimleri üzerinde durmak yararlı olur. *İşlek* (üretken, canlı), her türlü yeni oluşum (diğer bir deyişle alıntı, suni ve büsbütün yeni sözcük birimlerinden türlü sözcük birimleri

ve şekillerinin kurulması) için model, kalıp işlevi gören, yani yeni oluşumlar meydana getirmeye muktedir olan, hem de işlek olmayan modelleri kendi modeline çevirme yetisine sahip olan, bu yüzden dilin malzemesinde örnekleri çok olan, sayıca fazla miktar içeren. *İşlek olmayan* (üretken olmayan, cansız), yeni oluşumlar için model işlevi göremeyen, yalnız sayılı örneklerle sınırlanan. *Verimli*, belirli bir modelin söylevde çok kullanılıyor, çok geçiyor olması. *Verimsiz*, belirli bir kalıbın söylevde az kullanılıyor olması. Ancak A. A. Reformatskiy'in de belirttiği gibi, herhangi bir gramer şeklinin söylevde çok veya az kullanılıyor olmasını, yani herhangi bir şeklin verimlilik ve verimsizliğini, işleklik (üretkenlik) ve işlek olmayışla (üretken olmayışla) karıştırmamak gerekir. Örneğin, TT'nde *is+te-* (< iz+de-), *su+sa-*, *yaş+a-* vb. fiiller, söylevde çok kullanılmasına karşın, *işlek olmayan* modellere; *dünya+ca*, *giy-in-*, *gör-meklik* vb. kelime şekilleri ise, söylevde az kullanılmasına rağmen, *işlek* modellere aittir. Bilgi için örneğin bk. Reformatskiy 1996: 247-248.

- 12 Özellikle bu olgular, bazı Türkologların Türk eylemliklerine "glagol'mye substantivı" (fiil isimleri) demesine neden olmuştur. Örneğin bk. Baskakov 1979; ayrıca bk. Guzev 1976: 59; 1990: 118-120.
- 13 Nazım Hikmet'in bir romanının adı.
- 14 Türk dil biliminde eylemliklerin ad belirtme yapılarında işleyebileceğini dile getiren, S. S. Mayzel' tarafından ileri sürülmüş "masdarnıy izafet" [eylemlik (master) tamlaması (belirtene veya belirtileni eylemlik olan tamlama)] kavramı mevcuttur (1957: 147-172).
- 15 Tatarca örnekler, şu eserden alınmıştır: Tatarskaya grammatika 1993: 231, 232.
- 16 Bu Gagavuzca örnek, şu eserden alınmıştır: Pokrovskaya 1990: 62.
- 17 Örnek şu eserden alınmıştır: Korkmaz 2003: 887.
- 18 *Bütünleyici dağılım*, herhangi bir varlığın, olayın değişken varyantlarının (*allo-variant*) değişken şartlar etkisiyle kendine has özellikler kazanması, başka bir deyişle bir varlığın, bir olayın varyantlarının aynı şartlarda, aynı bağlamda, aynı çevrede teşekkül edememesi. Örneğin, suyun, çevrenin ısısına göre, sıvı, buz ya da buhar, yani gaz şekline girmesi; Osmanlıcada /g/ ses biriminin, ünlü öncesi durumda patlayıcı (ör. *gel-*, *yangın*), ünlü sonrası (ör. *dağ*) veya iki ünlü arasında sızıcı (ör. *ağaç*) allofonlar hâline geçmesi gibi. Demek ki suyun girdiği bu üç şekil, /g/ ses biriminin gerçekleşmesi olan patlayıcı ve sızıcı allofonlar, bütünleyici dağılım ilişkisinde bulunuyor.
- 19 *-(y)İş* biçim birimi üzerine örneğin bk. Erdal 1998.
- 20 Özbekçe örnekler şu eserden alınmıştır: İvanov 1959: 43, 95, 109, 116.
- 21 Örnek şu makaleden alınmıştır: Mihaylov 1958: 149.

- 22 Bu biçim biriminin kökeni üzerine örneğin bk. Tekin 2001.
- 23 Kiplik anlamlarının doğası üzerine örneğin bk. Panfilov 1971: 174-200. Bu eserin özellikle 178, 191, 199-200. sayfalarına bakınız.
- 24 Örnek şu eserden alınmıştır: Mayzel' 1957: 159.
- 25 Son iki örnek şu eserden alınmıştır: Korkmaz 2003: 980, 982.
- 26 M. Ş. Mamatov ise, Çağdaş Özbekçede eden anlam birimciğinden yoksun ortacın varlığından bahseder: “-digan şekli, eden anlamından veya daha geniş manada tamamen çatı anlamlarından yoksun ortacların varlığının ilkesel olarak mümkün olduğuna tanıklık etmesi bakımından ilgi çekicidir. ... Malzeme, ortacların nitelik imgesinde temsil edilen eylem iletme bildirisi işlevinin/amacının, onların öz niteliği olduğuna insanı ikna ediyor. Eden de dâhil herhangi bir çatı anlamının varlığı veya yokluğunun, onların ikincil niteliği kabul edilmesi gerekir.” (1988: 46).
- 27 İlk iki örnek şu eserden alınmıştır: Banguoğlu 1974: 423.
- 28 Bilindiği gibi, en yaygın görüşe göre “söylev (söz) anı” veya “bildirişim edimi (komünikasyon aktı) anı”, dil zaman ulamlarının çıkış noktası sayılır.
- 29 Örneğin, N. Yüce, -(E/İ)r -mEz, -Dİ -mEdİ, -mİş -mEmİş, -sE, -Dİ mİ ve -mEmİş(dEn) oluşumlarını “Sonstige formen” (diğer şekiller) başlığı altında toplar ve onları ulaç olmayan, fakat anlam bakımından “yan tümceler”de ulaç olarak kullanılan araçlar sayar (1999: 119-127).
- 30 Örnek şu eserden alınmıştır: Korkmaz 2003: 986.
- 31 Örneğin alındığı eser: Korkmaz 2003: 987.
- 32 Örnek şu eserden alınmıştır: Kononov 1956: 448.
- 33 Bu iki örnek, şu eserden alınmıştır: Türkçe Sözlük 1998: 1654, 1691.
- 34 Örneğin alındığı eser: Korkmaz 2003: 922.
- 35 -mİş şekliyle iletilen anlatılanlar için örneğin bk. Kononov 1956: 232.
- 36 Örnek şu eserden alınmıştır: Kononov 1956: 487.
- 37 Örneğin alındığı eser: Banguoğlu 1974: 440.
- 38 Örnekler şu eserden alınmıştır: Korkmaz 2003: 1029.
- 39 “bitimli (finit) şekil” ile “şahıs şekli”, bizce özdeş değildir. Bu konuda bk. 0.2.
- 40 Örnek şu eserden alınmıştır: Yüce 1999: 122.
- 41 Örnek şu eserden alınmıştır: Yüce 1999: 104.
- 42 Örnek şu eserden alınmıştır: Banguoğlu 1974: 433.
- 43 Örnek şu eserden alınmıştır: Yüce 1999: 113-114.
- 44 Örneğin alındığı eser: Banguoğlu 1974: 436.

- 45 Örnek şu eserden alınmıştır: Yüce 1999: 111.
- 46 Örnek şu eserden alınmıştır: Kononov 1956: 449.
- 47 Örneğin alındığı eser: Korkmaz 2003: 1018.
- 48 Örnek şu eserden alınmıştır: Korkmaz 2003: 871.
- 49 Örnek şu eserden alınmıştır: Korkmaz 2003: 908.
- 50 Örnek şu makaleden alınmıştır: Erguvanlı Taylan 1993: 164.
- 51 Örnek şu eserden alınmıştır: Kononov 1956: 450.
- 52 Son iki örnek şu eserden alınmıştır: Kononov 1956: 424.
- 53 Örnek şu eserden alınmıştır: Korkmaz 2003: 908.
- 54 Örneğin alındığı eser: Korkmaz 2003: 875.
- 55 Örnek sözlükten alınmıştır: Türkçe Sözlük 1998: 1588.
- 56 Aynı bileşenler öbeğinin fiil yönetmesi olduğu ve her iki unsurun dolaylı tümleç oluşturduğu durumları da bu iki eş adlı -mEk ile ~-mEkIE belirteç yapısıyla karıştırmamak gerekir: *Fakat ablam Arnavut olmakla boşuna övünür durur* (PS, Y, 137); *Sevindim, buranın eskisi olmakla gururlanırım* (OP, SE, 13) vb.

KAYNAKÇA

- Ahmanova, O. S. (1969), *Slovar' lingvističeskikh terminov*, İzdaniye vtoroye, stereotipnoye, 608 s., Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- Akarsu, B. (1975), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 236 s., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akerson, F. (1983), "Türkçede /EN/ Ekli Ortacın Çokişlevliliği", *Yazko Çeviri*, № 13, s. XXI-XXVI, İstanbul.
- Aksan, D. (1995), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, I. cilt, 5. bs.; II. cilt, 3. bs.; III. cilt, 2. bs., 568 s., Ankara: Levent Ofset Mat. ve Yayıncılık Tic. Ltd. Şti. (üç cilt bir arada).
- ____ (1998), *Anlambilim. Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 232 s., Ankara: Engin Yayınevi.
- Aydemir, I. A. (1997), "Altay Tuvacasında Ulaş Cümlelerinin ilkeyleyenlerine Göre Tipolojik Bir Analizi", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 7-9 Ağustos 1996*, Yay. Kamile İmer - N. Engin Uzun, s. 99-108, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Azimov, P., Dj. Amansariyev ve K. Saryev (1966), "Turkmenskiy yazık", *Yazıkı narodov SSSR. Tyurkskiye yazıkı*, Tom vtoroy, s. 91-111, Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- Banguoğlu, T. (1974), *Türkçenin Grameri*, 630 s., İstanbul: Baha Matbaası.
- Baskakov, N. A. (1979), *İstoriko-tipologičeskaya morfologiya tyurkskih yazıkov (struktura slova i mehanizm agglyutinatsii)*, 274 s., Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- Başkan, Ö. (1988), *Bildirişim. İnsan-dili ve Ötesi*, 1. bs., 491 s., İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Baudouin de Courtenay, İ. A. (1963), *İzbrannıye trudy po obščemu yazıkoznaniyu*, Tom II, 392 s., Moskva: İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Bayraktar, N. (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, XVIII + 397 s., Ankara: TDK Yayınları.
- Bayrav, S. (1998), *Yapısal Dilbilimi*, 2. bs., 168 s., İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- Bondarko, A. V. (2001), "Vvedeniye. Osnovaniya funktsional'noy grammatiki", *Teoriya funktsional'noy grammatiki: Vvedeniye, aspektual'nost', vremennaya lokalizovannost', taksis*, İzdaniye vtoroye, stereotipnoye, s. 5-39, Moskva: Editoriad, URSS.
- Brendemoen B. ve É. Á. Csató (1987), "A Syntactic Analysis of Turkish Gerundial Clauses with Subject Control", *Studies on modern Turkish. Proceedings of the third conference on Turkish linguistics*, H. E. Boeschoten and L. Th. Verhoeven (eds.), pp. 121-135, Tilburg: Tilburg University Press.
- Bulgina, T. V. ve A. A. Leont'yev (1993), "Karl Byuler: jizn' i tvorčestvo. Vstupitel'naya stat'ya", *Byuler K. Teoriya yazıkı. Reprezentativnaya funktsiya yazıkı*, Perevod s nem., Obščaya redaktsiya i kommentarii T. V. Buliginoy, Vstupitel'naya stat'ya T. V. Buliginoy i A. A. Leont'yeva, s. VII-XXIV, Moskva: Progress.
- Böhtlingk, O. N. (1889), *O yazıkı yakutov*, Perevel s nem. d-r filol. nauk V. İ. Rassadin, Otvetstvennyy redaktor d-r filol. nauk Ye. İ. Ubryatova, 646 s., Novosibirsk: "Nauka". Sibirskoye otdeleniye.
- Čaušević, E. (1996), *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, XIV + 553 str., Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Çağatay, S. (1947a), "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları", *AÜDvTCF Dergisi*, C V, S 4, s. 353-368, Ankara: TTK Basımevi.
- ____ (1947b), "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları. II. Partisipler", *AÜDvTCF Dergisi*, C V, S 5, s. 525-552, Ankara: TTK Basımevi.
- ____ (1948), "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştaklarından. III. Geundifler", *AÜDvTCF Dergisi*, C VI, S 1-2, s. 27-47, Ankara.
- Deniz-Yılmaz, Ö. (2002), "Ob odnom uzual'nom smisle, peredavayemom turetskim glagol'num imenem -(y)AcAk", *Vestnik SPbGU*, Seriya 2, Vypusk 3 (№ 18), s. 115-116, S.-Peterburg.
- ____ (2004a), "O spetsifičeskom predpolojitel'nom značeniı glagol'nıh form proščedşego-sub'yektivnogo vremeni i sub'yektivnoy modal'nosti v sovremenom turetskom yazıkı", *Vostokovedeniye: filologičeskiye issledovaniya*, Otvetstvennyy redaktor V. G. Guzev, Vypusk 24, s. 34-35, Sankt-Peterburg: İzdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- ____ (2004b), "Türkiye Türkçesinde Sıfatı-İsimli Şekiller Üzerine (-Dik, -(y)EcEk, -(y)Esİ)", *Vostok - vostokovedı - vostokovedeniye: Sbornik statey*, Pod redaktsiyey Ye. İ. Zeleneva, s. 92-112, Sankt-Peterburg: İzdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta [aynı makale ayrıca şurada yayınlanmıştır: Deniz-Yılmaz, Ö. (2006), "Türkiye Türkçesinde Sıfatı-İsimli Şekiller Üzerine (-Dik, -(y)EcEk, -(y)Esİ)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 2003, C I, s. 151-169, Ankara: TDK Yayınları].

- ____ (2007), "Teorik Türk Gramerinden: Fiilin Eylemi Adlılaştırma (Eylemsi) Ula-
mı Üzerine", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (24-29 Eylül 2000)*,
C II, s. 2043-2047, Ankara: TDK Yayınları.
- Deny, J. (1921), *Grammaire de la langue turque (dialecte Osmanli)*, XXX + 1218 pp.,
Paris: Leroux [Deny J. (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali
Ulvi Elöve, XXII + XXII + 1142 + XLVI + A-G s., İstanbul: Maarif Matbaası].
- ____ (1941), "Le gérondif en -(y)ışın, d'après les écrits du moine Ioanni Hierothéos,
en turc des Grecs-orthodoxes turcophones d'Anatolie", *Körösi Csoma-Archivum*,
III, pp. 119-128, Budapest.
- Dmitriyev, N. K. (1960), *Turetskiy yazık*, 95 s., Moskva: İzdatel'stvo vostochnoy lite-
raturı.
- Eckmann, J. (1951), "Karamanlîca -ışın-li Gerundium Hakkında", *Türk Dili - Belleten*
1950, seri III, S 14-15, s. 45-52, Ankara: TTK Basımevi.
- Eraslan, K. (1980), *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, XLVIII + 174 s., İstanbul: Edebiyat
Fakültesi Matbaası.
- Erdal, M. (1998), "On the Verbal Noun in -(y)ış", *Doğan Aksan Armağanı*, Yay. Kâmile
İmer ve Leylâ Subaşı Uzun, s. 53-68, Ankara: AÜDvTCF Yayınları.
- Ergin, M. (1993), *Türk Dil Bilgisi*, 19. bs., XXVI + 407 s., İstanbul: Bayrak. Basım/
Yayın/Tanıtım.
- Erguvanlı, E. E. (1984), *The Function of Word Order in Turkish Grammar*, xii + 179
pp., Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Erguvanlı Taylan, E. (1993), "Türkçe'de -DIK Ekinin Yantümcelerdeki İşlevi Üzeri-
ne", *Dilbilim Araştırmaları* 1993, s. 161-171, İstanbul: Hitit Yayınevi.
- Erkman-Akerson, F. (2000), "-ErEk niteleme yan tümcesi yönetebilir mi?", *XIII. Dil-
bilim Kurultayı: Bildiriler (13-15 Mayıs 1999)*, Yay. hzl. A. Sumru Özsoy ve E.
Eser Taylan, 1. bs., s. 47-54, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Erkman-Akerson, F. ve Ş. Ozil (1998), *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*,
359 s., İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Filosofskiy slovar'* (1981), Pod redaktsiyey İ. T. Frolova, 4-ye izdaniye, 445 s., Mosk-
va: İzdatel'stvo političeskoj literaturı.
- Gadjjahmedov, N. E. (1998), *Slovoizmenitel'nyye kategorii imeni i glagola v kumiks-
kom yazıke (sravnitel'no s drugimi tyurkskimi yazıkami)*, Avtoreferat doktorskoj
dissertatsii. Dagestanskiy gosudarstvennyy pedagogičeskiy universitet Ministers-
tva obşçego i professional'nogo obrazovaniya RF, 70 s., Mahaçkala.
- Gencan, T. N. (1966), *Dilbilgisi*, XV + 412 s., İstanbul: Ahmet Sait Basımevi.
- Guzev, V. G. (1976), "Sistema imennih form tyurkskogo glagola kak morfologičeska-
ya kategoriya (na materiale staroanatoliyskogo i turetskogo yazıkov)", *Turcolo-
gica. K semidesyatiletıyu akademika A. N. Kononova*, Otvetstvenniye redaktori
S. G. Klyastorniy, Yu. A. Petrosyan, E. R. Tenışev, s. 56-64, Leningrad: "Nauka",
Leningradskoye otdeleniye.
- ____ (1977), "O razvernutih çlenah predlojeniya, vvodimih glagol'nimi imenami, v
sovremennom turetskom yazıke", *Sovetskaya tyurkologiya*, № 5, s. 36-43, Baku.
- ____ (1986a), *Sistema tyurkskih slovoizmenitel'nyh kategoriy v funktsional'no-
semantičeskom aspekte (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, Dis-
sertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni doktora filologičeskih nauk, 421 s., Le-
ningrad.
- ____ (1986b), *Sistema tyurkskih slovoizmenitel'nyh kategoriy v funktsional'no-
semantičeskom aspekte (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, Af-
toreferat dissertatsii na soiskaniye uçenoy stepeni doktora filologičeskih nauk,
31 s., Leningrad.
- ____ (1987), *Oçerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: imya (na materiale
staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, 144 s., Leningrad: İzdatel'stvo LGU.
- ____ (1990), *Oçerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: glagol (na materiale
staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, 168 s., Leningrad: İzdatel'stvo LGU.
- ____ (1993), "O razgraniçenii ponyatiy "finitnaya forma" i "liçnaya forma", *Vostoko-
vedeniye*, Otvetstvenniye redaktori V. G. Guzev, O. B. Frolova, Vıpusk 18, s. 36-42,
Sankt-Peterburg.
- ____ (1999a), "K voprosu ob infinitivah v sostave tyurkskih glagol'nyh imen", *Mate-
rialı nauçnoy konferentsii Vostochnogo fakul'teta, posvyaşçennoy 275-letıyu Sankt-
Peterburgskogo universiteta, 8-9 aprelya 1999 goda*, s. 13-15, Sankt-Peterburg:
Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet. Vostochniy fakul'tet.
- ____ (1999b), "Opit primeneniya ponyatiya «gipostazirovaniye» k tyurkskoj morfo-
logii", *Vostokovedeniye: filologičeskiye issledovaniya*, Otvetstvenniy redaktor İ.
M. Steblin-Kamenskiy, Vıpusk 21, s. 29-36, Sankt-Peterburg: İzdatel'stvo Sankt-
Peterburgskogo Universiteta.
- ____ (1999c), "Teorik Türk Dilbilimi Açısından Eski Anadolu Türkçesinin Özellik-
lerinin Kıymeti Üzerine II: Zaman Kategorisi". "Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski
Türkiye Türkçesi" konulu toplantıda (İstanbul, 3-4 Aralık 1999) sunulan bildiri.
Düzenleyenler: Türk Dil Kurumu ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü.

- _____ (2004), "Bitimli (Finit) Şekillerin Türk Gramerindeki Yeri", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, s. 189-194, Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2007), "Teorik Türk Gramerinden: Fiilin Beş Genel Çekimleme Ulamı Üzerine", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (24-29 Eylül 2000)*, C I, s. 697-703, Ankara: TDK Yayınları.
- Guzev, V. G. ve D. M. Nasilov (1981), "Slovoizmenitel'niye kategorii v tyurkskih yazıkah i ponyatiye «grammatičeskaya kategoriya»", *Sovetskaya tyurkologiya*, № 3, s. 22-35, Baku.
- Guzev, V. G. ve Ö. Deniz-Yılmaz (2004), *Opıt postroyeniya ponyatiynogo apparata teorii turetskoy grammatiki: Učebnoye posobiye na turetskom yazıke*, 134 s., S.-Peterburg: İzdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta.
- Gülsevin, G. (1990), "Türkçede -SA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 467, s. 276-279, Ankara.
- Hatiboğlu, V. (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, XX + 207 s., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hovdhaugen, E. (1975), "Relative clauses in Turkish", *Bilimsel Bildiriler 1972*, s. 551-554, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Işık, G. (1983), "Türkçede Eylemlerin Adlaşması ya da Eylemden Ada Birinci Derecede Aktarmalar (E>A)", *Yazko Çeviri*, № 13, s. X-XV, İstanbul.
- İvanov, S. N. (1959), *Očerki po sintaksisu uzbekskogo yazıka (forma na -gan i yeyo proizvodniye)*, 152 s., Leningrad: İzdatel'stvo LGU.
- _____ (1969), *Rodoslovnnoye drevo tyurok Abu-l-Gazi-hana. Grammatičeskiy očerk: imya i glagol. Grammatičeskiye kategorii*, 204 s., Taşkent: İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskoy SSR.
- _____ (1977), *Kurs turetskoy grammatiki. Ç. 2: Grammatičeskiye kategorii glagola*, 88 s., Leningrad: İzdatel'stvo LGU.
- İvanov, Vyaç. Vs. (1985), "Lingvističeskiy put' Romana Jakobsona (predisloviye)", *Roman Jakobson. İzbranniye raboti*, s. 5-29, Moskva: Progress.
- Jakobson, R. (1983), "Dilbilim ve Yazınbilim", çev. O. Senemoğlu, *XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler)*, s. 175-185, Ankara: Olgaç Basımevi.
- Jakobson, R. O. (1972), "Şifteri, glagol'niye kategorii i russkiy glagol", *Printsıpi tipologičeskogo analiza yazıkov različnogo stroya*, s. 95-113, Moskva: "Nauka".
- _____ (1985), "Lingvistika v yeyo otnoşenii k drugim naukam", Per. s ang. N. N. Pertsovoy, *Jakobson R. O. İzbranniye raboti*, Perevodı s ang., nem., fran., Sostav-

- leniye i obşçaya redaktsiya d-ra filolog. nauk V. A. Zvegintseva, Predisloviye d-ra filolog. nauk Vyaç. Vs. İvanova, s. 369-420, Moskva: Progress.
- Jespersen, O. (1958), *Filosofiya grammatiki*, Per. s ang. V. V. Passeka i S. P. Safronovoy, Pod redaktsiyey i s predisloviyem B. A. İl'yişa, 404 s., Moskva: İzdatel'stvo inostrannoy literaturı.
- Johanson, L. (1975), "Fiilimsi Önermelerin Görevleri Üzerine", *Bilimsel Bildiriler 1972*, s. 525-529, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- _____ (1991), "Zur Typologie türkischer Gerundialsegmente", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, Yayımlayan Talat Tekin, s. 98-110, Ankara.
- Karahan, L. (1994a), "Türkçede Birleşik Cümle Problemi", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 505, s. 19-23, Ankara.
- _____ (1994b), "-sa/-se Eki Hakkında", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 516, s. 471-474, Ankara.
- _____ (2000), "Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 583, s. 16-23, Ankara.
- Kaseviç, V. B. (1977), *Elementı obşçey lingvistiki*, 184 s., Moskva: GRVL izdatel'stva "Nauka".
- Kıran, Z. (1983), "Türkçede Ad ve Ad Öbeği", *Yazko Çeviri*, № 13, s. IV-IX, İstanbul.
- Koç, S. (1981), "Türkçede Tümcelerin Adlaştırılmasına Dönüşümlü-Üretken Yaklaşım", *TDAY - Belleten 1978-1979*, s. 173-180, Ankara: TTK Basımevi.
- Kononov, A. N. (1956), *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*, 571 s., Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Kopnin, P. V. (1973), *Dialektika, logika, nauka*, 464 s., Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- Korkmaz, Z. (1962), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, VIII + 98 s., Ankara: TTK Basımevi.
- _____ (1966), "Türkçede -arak/-erek Zarf-Fiil (gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, s. 331-335, Ankara.
- _____ (1969a), "-ası/-esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY - Belleten 1968*, s. 31-38, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- _____ (1969b), "Türkçede -madan/-meden < -madın > -medin Zarf-Fiil (gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, 2. bs., C II, S 1, s. 297-307, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- ____ (1987), "Türkçede -n Zarf-Fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeleri", *TDAY – Belleten* 1984, s. 155-165, Ankara: TTK Basımevi.
- ____ (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, XX + 212 s., Ankara: TDK Yayınları.
- ____ (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, CXVI + 1224 s., Ankara: TDK Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997), *Turkish*, First print, xxxii + 575 pp., London-New York: Routledge.
- Lewis, G. L. (1967), *Turkish Grammar*, xxiv + 303 pp., Oxford: Oxford University Press.
- Lingvističeskiy entsiklopedičeskiy slovar'* (1990), Glavnıy redaktor V. N. Yartseva, 685 s.: il., Moskva: "Sovetskaya entsiklopediya".
- Mamatov, M. Ş. (1988), "K voprosu o kategorii nominalizatsii deystviya (na materiale uzbekskogo yazıka)", *Sovetskaya tyurkologiya*, № 5, s. 41-52, Baku.
- ____ (1990a), *Vtorıchnıy predikat v strukture prostogo predlojeniya uzbekskogo yazıka*, Dissertatsiya na soiskaniye učenoy stepeni doktora filologičeskih nauk. AN Uzbekskoy SSR Ordena Znak Poçeta İns. yazıka i literaturı im. A. S. Puškina, 390 s., Taşkent.
- ____ (1990b), *Vtorıchnıy predikat v strukture prostogo predlojeniya uzbekskogo yazıka*, Avtoreferat doktorskoy dissertatsii. AN Uzbekskoy SSR Ordena Znak Poçeta İns. yazıka i literaturı im. A. S. Puškina, 41 s., Taşkent.
- ____ (1990c), *Vtorıchnıy predikat, vırajennıy substantivnımi formami, v sovremennom uzbekskom yazıke*, 140 s., Taşkent: İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskoy SSR.
- Martinet, A. (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*, çev. Berke Vardar, 2. bs., 248 s., İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- Mayzel', S. S. (1957), *İzafet v turetskom yazıke*, 186 s., Moskva-Leningrad: "İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR".
- Mel'nikov, G. P. (1978), *Sistemologiya i yazıkoviye aspektı kibernetiki*, 368 s., Moskva: Sovetskoye radio.
- ____ (2003), *Sistemnaya tipologiya yazıkov: Printsipi, metodi, modeli*, 395 s.: il., Moskva: Nauka.
- Mihaylov, M. S. (1958), "O forme na -(y)ası v turetskom yazıke", *Voprosı yazıka i literaturı stran Vostoka*, Otvetstvennyy redaktor Yu. V. Rojdestvenskiy, s. 141-154, Moskva: İzdatel'stvo İMO.

- Nevskaya, İ. A. (1990), *Sostav i funktsii deyepriçastiy v şorskom yazıke*, Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye učenoy stepeni kandidata filologičeskih nauk, 21 s., Alma-Ata.
- New Webster's Dictionary of the English Language* (1988), College Edition, Fourth Reprint, xxxii + 1824 pp., Delhi: Surjeet Publications.
- Ojegov, S. İ. (1975), *Slovar' Russkogo yazıka*, Pod redaktsiyey d-ra filolog. nauk prof. N. Yu. Şvedovoy, İzdaniye 11-ye, stereotipnoye, 846 s., Moskva: Russkiy yazık.
- Ozil, Ş. (1997), "Nitelenen Ögesiz Kullanılan Ortaçlı Yapılar", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 7-9 Ağustos 1996*, Yay. Kamile İmer – N. Engin Uzun, s. 175-182, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özsoy, A. S. ve E. E. Taylan (1998), "Türkçe'nin Neden Gösteren İlgeç Yantümcele-ri", *Dilbilim Araştırmaları 1998*, s. 116-125, Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Panfilov, V. Z. (1971), *Vzaimootnoşeniye yazıka i muşleniya*, 232 s., Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- ____ (1982), *Gnoseologičeskiye aspektı filosofskih problem yazıkoznaniya*, 357 s., Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- Peşkovskiy, A. M. (1938), *Russkiy sintaksis v nauçnom osveşçenii*, Vstupitel'naya stat'ya prof. S. İ. Bernşteyna, İzdeye 6-ye, 451 s., Moskva: "Gosudarstvennoye učeбно-pedagogičeskoye izdatel'stvo".
- Pokrovskaya, L. A. (1990), *Grammatika gagauzskogo yazıka*, 64 s., Kişinev: "Lumi-na".
- Radloff, W. (1906), *Einleitende Gedanken zur Darstellung der Morphologie der Türksprachen*, Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St.-Petersbourg, VIII-e série, Tome VII, № 7, 35 s., St.-Petersbourg.
- Reformatskiy, A. A. (1996), *Vvedeniye v yazıkovedeniye*, Pod redaktsiyey V. A. Vinogradova, 536 s., Moskva: Aspekt Press.
- Samoylovıç, A. N. (2002), *Kratkaya učebnaya grammatika osmansko-turetskogo yazıka*, Pod nablyudeniye i s predisloviyem G. F. Blagovoy, D. M. Nasilova, Reprintnoye izdaniye 1925 g. s dopolneniyami i ispravleniyami, 158 s., Moskva: "Vostochnaya literatura": "Muravey".
- Sapir, E. (2001), *İzbrannıye trudy po yazıkoznaniyu i kul'turologii*, Per. s ang. A. M. Suhotina (ispravlenıy i dopolnennıy A. Ye. Kibrikom), Obşçaya redaktsiya i vstupitel'naya stat'ya A. Ye. Kibrika, 2-ye izdaniye, 656 s., Moskva: İzdatel'skaya gruppа "Progress".

- Saussure, F. de (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, 3. bs., 347 s., İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- Schaaik, G. van (2001), "The Order of Nominalizations in Turkish", *The Bosphorus Papers: Studies in Turkish Grammar 1996-1999*, xiv + 200 pp., İstanbul: Boğaziçi University Press.
- ____ (2002), *The Noun in Turkish. Its Argument Structure and the Compounding Straitjacket*, xiv + 302 pp., Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Serebrennikov, B. A. (1965), Priçini ustoyçivosti agglyutinativnogo stroya i vopros o morfologičeskom tipe yazıkı", *Morfologičeskaya tipologiya i problema klassifikatsii yazıkov*, Otvetstvenniye redaktori B. A. Serebrennikov i O. P. Sunik, s. 7-26, Moskva-Leningrad: Nauka.
- ____ (1983), *O materialističeskom podhode k yavleniyam yazıkı*, 319 s., Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- Şçerba, L. V. (1957), "O çastyah reçi v russkom yazıkı", Şçerba L. V. *İzbrannıye raboti po russkomu yazıkı*, s. 63-84, Moskva: Gosudarstvennoye učeбно-pedagogičeskoye izdatel'stvo ministerstva prosveşçeniya RSFSR.
- Şçerbak, A. M. (1977), *Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov (imya)*, 192 s., Leningrad: "Nauka", Leningradskoye otdeleniye.
- ____ (1981), *Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov (glagol)*, 184 s., Leningrad: "Nauka", Leningradskoye otdeleniye.
- Tatarskaya grammatika. Tom II. Morfologiya* (1993), 397 s., Kazan': Tatarskoye knižnoye izdatel'stvo.
- Tekin, Ş. (2001), "Türkçede -MA- Olumsuzluk Eki ile -DİK+ Eki Nereden Geliyor?", *İstikakçının Köşesi. Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, 1. bs., s. 43-58, İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Telistin, N. N. (1987), "K karakteristike deyepriçastiy v drevneuygurskom yazıkı", *Sovetskaya tyurkologiya*, № 6, s. 10-18, Baku.
- ____ (1988), "Atributivniye i substantivno-atributivniye formı drevneuygurskogo glagola", *İssledovaniya po uygurskomu yazıkı*, s. 96-103, Alma-Ata: İzdatel'stvo "Nauka" Kazahskoy SSR.
- ____ (1990a), *İnfinitivniye formı glagola v drevneuygurskom yazıkı (na materiale drevneuygurskih pamyatnikov iz Sin İszyana)*, Dissertatsiya na soiskaniye učenoy stepeni kandidata filologičeskih nauk. Leningradskiy Ordena Lenina i Ordena Trudovogo Krasnogo Znamenı gosudarstvenniy universitet, 143 s., Leningrad.

- ____ (1990b), *İnfinitivniye formı glagola v drevneuygurskom yazıkı (na materiale drevneuygurskih pamyatnikov iz Sin İszyana)*, Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye učenoy stepeni kandidata filologičeskih nauk. Leningradskiy Ordena Lenina i Ordena Trudovogo Krasnogo Znamenı gosudarstvenniy universitet, 22 s., Leningrad.
- Tıdikova, N. N. (1993), "Ob imeni deystviya v altayskom yazıkı", *Yazık i kul'tura altaytsev (sbornik nauçnih statey)*, Otvetstvenniy redaktor A. T. Tıdikova, s. 69-75, Gorno-Altaysk.
- ____ (1997), "Altay Tildiñ Ereñisteri Kereginde Kezik Blaaştı Suraktar", *Sibirya Araştırmaları*, Yay. hzl. E. Gürsoy-Naskali, s. 123-125, İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Turan, F. (1995), "Syntactic Functions of Participles in Old Anatolian Turkish", *Turkish Studies Association Bulletin*, Volume 19, Spring 1995, Number 1, pp. 53-54, Michigan: Grand Rapids.
- ____ (1996), *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, Ph.D. Dissertation, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations UMI, iii + v + 257 pp., Cambridge, Massachusetts.
- Türkçe Sözlük. 2. K - Z* (1998), 9. bs., s. 1137-2523, Ankara: TDK Yayınları.
- Uğurlu, M. (1999), "-ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışı Rolü", 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, s. 1181-1187, Ankara: TDK Yayınları.
- Underhill, R. (1987), *Turkish Grammar*, Fifth printing, xx + 474 pp., Cambridge, Massachusetts, and London: The MIT Press.
- Vardar, B. (1998), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, 2. bs., 190 s., İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- Vardar, B., N. Güz, E. Huber, O. Senemoğlu ve E. Öztokat (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., 295 s., İstanbul-Ankara-İzmir: NovaPrint Basımevi.
- Yuldaşev, A. A. (1977), *Sootnoşeniye deyepriçastnih i liçnih form glagola v tyurkskih yazıkah*, 270 s., Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- Yüce, N. (1999), *Gerundien im Türkischen. Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, 134 s., İstanbul: Simurg.
- Yüksel, G. ve N. Kaya (1997), "İsim-Fiillerin Türkçe ve İngilizcedeki Kullanış Özellikleri", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 550, s. 299-304, Ankara.

DİL BİLİMİ VE DİL BİLGİSİ TERİMLERİ KARŞILIKLARI

TÜRKÇE - İNGİLİZCE

ad: noun, nomen	çağrı işlevi: appellative function, conative function
adlaştırmacı: nominalizer	çıkış gövdesi: stem final
adlaş(tur)ma: nominalization	çözümleyici: analytic
adlık: bk. ad	çözümleyici biçimlendirici: analytic formant
adlıklaştırma: bk. adlaştırma	devingen dil bilimi: dynamic linguistics
analitik: bk. çözümleyici	devingen eş zaman: dynamic synchrony
anlam: meaning, signification	devinim: bk. eylem
anlam birimciği: seme	dil: language
anlamlı yokluk: zero meaning. bk. sıfır biçim birimi	dil bilgisi: grammar
anlatılan: sense, unit(s)/image(s) of thought	dil bilimi: linguistics
anlatım: utterance	dil dizgesi: language system. bk. dil
anlatım işlevi: expressive function	dil yetisi: language competence
art zamanlı: diachronic	dizge: system
art zamanlı dil bilimi: diachronic linguistics	durağan dil bilimi: static linguistics
artık bilgi: redundancy, pleonasm	düz anlam: denotation
ayırt edici önemden yoksun: irrelevant	eden: agent
bağımlı anlam: dependent meaning	ek: affix
bağımsız anlam: independent meaning	esas anlamlı (kavramlı) sözcük birimsel anlam: bk. temel sözcük birimsel anlam
bağıntı: relation	eskimiş biçim: archaism
belirteç: circumstance	eş adlı: homonymous
biçim birimi: morpheme	eş değer: equivalent
bildirişim: communication	eş zamanlı: synchronic
bildirişim etkinliği: language	eş zamanlı dil bilimi: synchronic linguistics
bildirişim işlevi: communicative function	eylem: action
bireşimli: synthetic	eylemi adlaştırma ulamı: category of nominalizations
bitimli şekil: finite form	eylemi adlıklaştırma ulamı: bk. eylemi adlaştırma ulamı
bitimsiz şekil: infinite (nonfinite) form	eylemlilik: action name
bütünleyici dağılım: complementary distribution	eylemsi ulamı: bk. eylemi adlaştırma ulamı
coşku işlevi: emotive function. bk. anlatım işlevi	fail: bk. eden
çağa uymaz: anachronistic	
çağa uymazlık: anachronism	

fiil: verb	işlev: function
fiil adları ulamı: category of the verbal nouns. bk. eylemi adlaştırma ulamı	işlevsel: functional
fiil adlıkları ulamı: bk. fiil adları ulamı	işlevsel dil bilimi: functional linguistics
fiil yönetmesi: verbal government. bk. yönetme	işlevsel sıfır: functional zero. bk. sıfır biçim birimi
fiilimsi ulamı: bk. eylemi adlaştırma ulamı	kategori: bk. ulam
fiilin isimli şekli: substantival form of the verb. bk. eylemlilik	kathımcı: actant
fiilin isimli-sıfatlı şekli: substantival-adjectival form of the verb	kelime: word
fiilin sıfatlı şekli: adjectival form of the verb. bk. ortalç	kelime çekimleyici anlam: inflexional (inflectional) meaning
fiilin zarfı şekli: adverbial form of the verb. bk. ulaç	kelime çekimleyici biçim birimi: inflexional (inflectional) morpheme
fiilin zarfı şekli: adverbial form of the verb. bk. ulaç	kelime çekimleyici morphem: bk. kelime çekimleyici biçim birimi
fiitli şekil: bk. bitimli şekil	kelime şekli: word form
gerçek anlam: real meaning. bk. maddi anlam	kip: mood, mode
gönderge: referent	kiplik: modality
gönderge işlevi: referential function	kök: root
görev: bk. işlev	kuruluş: structure. bk. yapı
görevsel: bk. işlevsel	leksem: bk. sözcük birimi
görevsel dil bilimi: bk. işlevsel dil bilimi	leksem üretici morphem: bk. sözcük birimi üretici biçim birimi
gösterge: sign	leksik: bk. sözcük birimsel
gövde: stem	leksik anlam: bk. sözcük birimsel anlam
gramer: bk. dil bilgisi	leksik morphem: bk. sözcük birimsel biçim birimi
gramer anlamı: grammatical meaning	maddi anlam: material meaning
gramer şekli: grammatical form. bk. şekil	mantıksal özne: logical subject, subject
gramer ulamı: grammatical category. bk. ulam	mantıksal yüklem: logical predicate, predicate
haberleşme: bk. bildirişim	monem: moneme
haberleşme faaliyeti: bk. bildirişim etkinliği	morf: morph
hareket: bk. eylem	morfem: bk. biçim birimi
ilişki işlevi: phatic function	morfoloji: bk. şekil bilimi
infinit şekil: bk. bitimsiz şekil	morfolojik: bk. şekil bilimsel
infinitif: infinitive	morfolojik şekil: morphological form. bk. şekil
isim: substantive, noun	morfolojik-leksik: morphological-lexical
isimsi-sıfatlı şekil: substantival-adjectival form (of the verb). bk. fiilin isimli-sıfatlı şekli	nesne: object
	nicelik: quantity

nitelik: quality
oluşum: formation
omonim: bk. eş adlı
ortaç: participle
ortak zihinsel öge: invariant
öbek: word-combination, word-group, phrase
öğrenme: cognition
özne: subject
predika: bk. mantıksal yüklem
predikatif: predicative, predicative noun, nominal predicative
sahne: situation
sayı adı: numeral
seçimlik: optional, facultative
ses bilimi: phonology
ses birimi: phoneme
sıfat: adjective
sıfır biçim birimi: zero morpheme
sınıflandırıcı anlam: classifying meaning
sınıflandırıcı gramer anlamı: classifying grammatical meaning. bk. sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlam
sıralama yapısı: copulative construction
sintetik: bk. bireşimli
sirkonstans: bk. belirteç
sistem: bk. dizge
söylev: speech
söylev etkinliği: bk. bildirişim etkinliği
söz: bk. söylev
sözcük: bk. kelime
sözcük birimi: lexeme
sözcük birimi dağılımı: lexicology
sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlam: classifying grammatical meaning, classifying lexical-grammatical meaning, classifying meaning to parts of speech
sözcük birimi üretici anlam: derivational meaning, word formative meaning

sözcük birimi üretici biçim birimi: word formative morpheme, derivational morpheme
sözcük birimi üretici sözcük birimsel anlam: derivational lexical meaning, word formative lexical meaning
sözcük birimsel: lexical
sözcük birimsel anlam: lexical meaning
sözcük birimsel biçim birimi: lexical morpheme
sözcük birimsel mantıksal özne: lexical subject
söz dizimi: syntax
söz dizimsel predika: syntactic predicate, predicate
söz dizimsel süje: syntactic subject, subject
sü(b)je: bk. mantıksal özne
şahıs anlamı: personal meaning
şahıs şekli: personal form
şekil: form
şekil bilimi: morphology
şekil bilimsel: morphological
şekil bilimsel anlam: morphological meaning. bk. gramer anlamı
şekil bilimsel ses bilimi: morphonology
şekil bilimsel ulam: morphological category. bk. ulam
şekil çekimi düzeneği: form-conjugation mechanism
şekil üretimi düzeneği: form-building mechanism
taban: bk. gövde
taksis: order, taksis
taclama yapısı: attributive construction
taclanan: determined
taclayan: determinant
teknik (işlemsel dil bilgisel) kelime dönüşümü: technical (operative-grammatical) word transformation
temel sözcük birimsel anlam: significant lexical meaning, autosemantic meaning

tümce: sentence, clause
türev: derived word, derived lexeme, derivative
ulaç: gerund, converb
ulam: category
ulamsal anlam: categorial meaning
üst dil işlevi: metalinguistic function
varlık: bk. nesne
yan tümce: subordinate (dependent) clause
yansıtma işlevi: reflecting function
yapı: 1) structure, 2) construction
yardımcı anlam: connecting meaning, syntactic meaning

yardımcı gramer anlamı: connecting grammatical meaning. bk. kelime çekimleyici anlam
yardımcı sözcük birimsel anlam: connecting lexical meaning
yargı: judgement, predication
yargısal yapı: predicative construction
yazın işlevi: poetic function
yetkisiz: irrelevant
yönetme: government
yüklem: predicate
zamir: pronoun
zarf: adverb
zorunlu: obligatory

TÜRKÇE - RUSÇA

ad: imya, imennıye çasti reçi, imennaya znamenatel'naya çast' reçi
adlaştıracı: nominaliziruyuşçiy
adlaş(tır)ma: nominalizatsiya
adlık: bk. ad
adlıklaştırma: bk. adlaştırma
analitik: bk. çözümleyici
anlam: znaçeniye, yazıkovaya semantika
anlam birimciği: sema
anlamlı yokluk: znaçimoye otsutsviye, znaçeniye nulevoye. bk. sıfır biçim birimi
anlatılan: smysl
anlatım: vıskazıvaniye
anlatım işlevi: ekspressivnaya funktsiya
art zamanlı: diahroniçeskiy
art zamanlı dil bilimi: diahroniçeskaya lingvistika
artık bilgi: izbitočnost', pleonazm
ayrı edici önemden yoksun: irrelevant
bağumlu anlam: nesamostoyatel'noye znaçeniye, zavisimoye znaçeniye
bağımsız anlam: znamenatel'noye znaçeniye, samostoyatel'noye znaçeniye, nezavisimoye znaçeniye
bağıntı: otnoşeniye, svyaz'
belirteç: obstoyatel'stvo
biçim birimi: morfema
bildirişim: kommunikatsiya
bildirişim etkinliği: kommunikativnaya deyatel'nost'
bildirişim işlevi: kommunikativnaya funktsiya
bireşimli: sintetiçeskiy
bitimli şekil: finitnaya forma
bitimsiz şekil: infinitnaya forma
bütünleyici dağılım: raspredeleniye dopolnitel'noye
coşku işlevi: emotivnaya funktsiya, emotsional'naya funktsiya. bk. anlatım işlevi

çağa uymaz: anahroniçnıy
çağa uymazlık: anahronizm
çağrı işlevi: apellyativnaya funktsiya
çıkış gövdesi: osnova ishodnaya
çözümleyici: analitiçeskiy
çözümleyici biçimlendirici: analitiçeskiy formant
devingen dil bilimi: dinamiçeskaya lingvistika
devingen eş zaman: dinamiçeskaya sinhroniya
devinim: bk. eylem
dil: yazık
dil bilgisi: grammatika
dil bilimi: yazıkoznaniye, lingvistika
dil dizgesi: yazıkovaya sistema. bk. dil
dil yetisi: yazıkovaya sposobnost', yazıkovaya kompetentsiya
dizge: sistema
durağan dil bilimi: statičeskaya lingvistika
düz anlam: oboznaçeniye, denotatsiya
eden: proizvoditel' deystviya, agens
ek: affiks
esas anlamlı (kavramlı) sözcük birimsel anlam: bk. temel sözcük birimsel anlam
eskimiş biçim: arhaizm
eş adlı: omonimiçeskiy, omonimiçnıy
eş değer: ekvivalent
eş zamanlı: sinhroniçeskiy
eş zamanlı dil bilimi: sinhroniçeskaya lingvistika
eylem: deystviye
eylemi adlaştırma ulamı: kategoriya nominalizatsii deystviya
eylemi adıklaştırma ulamı: bk. eylemi adlaştırma ulamı
eylemlilik: imya deystviya, masdar
eylemsi ulamı: bk. eylemi adlaştırma ulamı

fail: bk. eden
fiil: glagol
fiil adları ulamı: kategoriya imennıh form glagola. bk. eylemi adlaştırma ulamı
fiil adlıkları ulamı: bk. fiil adları ulamı
fiil yönetmesi: glagol'noye upravleniye. bk. yönetme
fiilimsi ulamı: bk. eylemi adlaştırma ulamı
fiilin isimsi şekli: substantivnaya forma glagola. bk. eylemlilik
fiilin isimsi-sıfatsı şekli: substantivno-ad'yektivnaya forma glagola
fiilin sıfatsı şekli: ad'yektivnaya forma glagola. bk. ortaç
fiilin zarfı şekli: obstoyatel'stvennaya forma glagola. bk. ulaç
finit şekil: bk. bitimli şekil
gerçek anlam: real'noye znaçeniye. bk. maddi anlam
gönderge: referent
gönderge işlevi: referentivnaya funktsiya, denotativnaya funktsiya, kognitivnaya funktsiya
görev: bk. işlev
görevsel: bk. işlevsel
görevsel dil bilimi: bk. işlevsel dil bilimi
gösterge: znak
gövde: osnova
gramer: bk. dil bilgisi
gramer anlamı: grammatičeskoye znaçeniye
gramer şekli: grammatičeskaya forma. bk. şekil
gramer ulamı: grammatičeskaya kategoriya. bk. ulam
haberleşme: bk. bildirişim
haberleşme faaliyeti: bk. bildirişim etkinliği
hareket: bk. eylem
ilişki işlevi: kontaktoustanavlivayuşçaya (sotsiativnaya) funktsiya, fatičeskaya funktsiya

infinit şekil: bk. bitimsiz şekil
infinitif: infinitiv
isim: imya suşçestvitel'noye
isimsi-sıfatsı şekil: substantivno-ad'yektivnaya forma (glagola). bk. fiilin isimsi-sıfatsı şekli
işlev: funktsiya
işlevsel: funktsional'ny
işlevsel dil bilimi: funktsional'naya lingvistika
işlevsel sıfır: funktsional'ny nol'. bk. sıfır biçim birimi
kategori: bk. ulam
katılımcı: uçastnik situatsii, aktant
kelime: slovo
kelime çekimleyici anlam: slovoizmenitel'noye znaçeniye
kelime çekimleyici biçim birimi: slovoizmenitel'naya morfema
kelime çekimleyici morfem: bk. kelime çekimleyici biçim birimi
kelime şekli: slovoforma
kıp: nakloneniye
kiplik: modal'nost'
kök: koren'
kuruluş: stroyeniye, stroy, struktura. bk. yapı
leksem: bk. sözcük birimi
leksem üretici morfem: bk. sözcük birimi üretici biçim birimi
leksik: bk. sözcük birimsel
leksik anlam: bk. sözcük birimsel anlam
leksik morfem: bk. sözcük birimsel biçim birimi
maddi anlam: veşçestvennoye znaçeniye, material'noye znaçeniye
mantıksal özne: logiçeskiy sub'yekt, sub'yekt
mantıksal yüklem: logiçeskiy predikat, predikat
monem: monema

morf: morf
morfem: bk. biçim birimi
morfoloji: bk. şekil bilimi
morfolojik: bk. şekil bilimsel
morfolojik şekil: morfologiçeskaya forma. bk. şekil
morfolojik-leksik: morfologoleksiçeskiy
nesne: predmet
nicelik: koliçestvo
nitelik: kaçestvo, priznak, svoystvo
oluşum: obrazovaniye
omonim: bk. eş adlı
ortaç: priçastiye
ortak zihinsel öge: invariant
öbek: slovosocetaniye, konstruksiya
öğrenme: znaniye, informatsiya
özne: podlejaşçeye
predika: bk. mantıksal yüklem
predikatif: predikativ
sahne: situatsiya
sayı adı: çislitel'noye
seçimlik: fakul'tativnyy
ses bilimi: fonologiya
ses birimi: fonema
sıfat: prilagatel'noye
sıfır biçim birimi: nulevaya morfema
sınıflandırıcı anlam: klassifitsiruyuşçeye znaçeniye
sınıflandırıcı gramer anlamı: klassifitsiruyuşçeye grammatičeskoye znaçeniye. bk. sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlam
sıralama yapısı: kopulyativnaya konstruksiya
sintetik: bk. bireşimli
sirkonstans: bk. belirteç
sistem: bk. dizge
söylev: reç'
söylev etkinliği: reçevaya deyatel'nost'. bk. bildirişim etkinliği
söz: bk. söylev

sözcük: bk. kelime
sözcük birimi: leksema
sözcük birimi dağılıcı: leksikologiya
sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlam: çastereçnoye klassifitsiruyuşçeye znaçeniye
sözcük birimi üretici anlam: slovoobrazovatel'noye (leksemoobrazovatel'noye) znaçeniye
sözcük birimi üretici biçim birimi: slovoobrazovatel'naya (leksemoobrazovatel'naya) morfema
sözcük birimi üretici sözcük birimsel anlam: slovoobrazovatel'noye (leksemoobrazovatel'noye) leksiçeskoye znaçeniye
sözcük birimsel: leksiçeskiy
sözcük birimsel anlam: leksiçeskoye znaçeniye
sözcük birimsel biçim birimi: leksiçeskaya morfema
sözcük birimsel mantıksal özne: leksiçeskiy sub'yekt
söz dizimi: sintaksis
söz dizimsel predika: sintaksisçeskiy predikat, predikat
söz dizimsel süje: sintaksisçeskiy sub'yekt, sub'yekt
sü(b)je: bk. mantıksal özne
şahıs anlamı: znaçeniye litsa, liçnoye znaçeniye
şahıs şekli: liçnaya forma
şekil: forma
şekil bilimi: morfologiya
şekil bilimsel: morfologiçeskiy
şekil bilimsel anlam: morfologiçeskoye znaçeniye. bk. gramer anlamı
şekil bilimsel ses bilimi: morfonologiya
şekil bilimsel ulam: morfologiçeskaya kategoriya. bk. ulam
şekil çekimi düzeneği: formoizmenitel'nıy mehanizm
şekil üretimi düzeneği: formoobrazovatel'nıy mehanizm

taban: bk. gövde
taksis: taksis
tamlama yapısı: atributivnaya konstruksiya
tamlanan: utoçnyayemoye
tamlayan: utoçneniye
teknik (işlemsel dil bilgisel) kelime dönüşümü: tehniçeskoye (operativno-grammatičeskoye) preobrazovaniye slov
temel sözcük birimsel anlam: znamenatel'noye leksiçeskoye znaçeniye, avtosemantičeskoye znaçeniye
tümce: predlojeniye
türev: proizvodnoye slovo, proizvodnaya leksema
ulaç: deyepriçastiye
ulam: kategoriya
ulamsal anlam: kategorial'noye znaçeniye
üst dil işlevi: metayazıkovaya funktsiya
varlık: bk. nesne

yan tümce: pridatoçnoye predlojeniye
yansıtma işlevi: otrajatel'naya funktsiya
yapı: 1) stroyeniye, stroy, struktura, 2) konstruksiya
yardımcı anlam: slujebnoye znaçeniye
yardımcı gramer anlamı: slujebnoye grammatičeskoye znaçeniye. bk. kelime çekimleyici anlam
yardımcı sözcük birimsel anlam: slujebnoye leksiçeskoye znaçeniye
yargı: sujdeniye
yargısal yapı: predikativnaya konstruksiya
yazın işlevi: poetičeskaya funktsiya
yetkisiz: irrelevantnıy
yönetme: upravleniye
yüklem: skazuyemoye
zamir: mestoimeniye
zarf: nareçıye
zorunlu: obyazatel'nyy, nefakul'tativnyy

DİZİN

KAVRAM VE TERİMLER DİZİNİ

(Sayılar çalışmanın sayfalarını gösterir)

- ad, 24, 30, 34, 35, 37, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 57, 59, 64, 65, 66, 67, 72, 74, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 91, 114, 123, 133, 142, 159, 168, 169, 170, 171, 172, 173
- adlaş(tır)ma, 46, 47,
- adlık, 49
- anlam, 22, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 54, 55, 65, 66, 67, 69, 70, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 121, 122, 125, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 169, 170, 171, 172
- anlatılan, 43, 49, 142
- anlatım, 22, 23, 24, 35, 36, 37, 87, 102, 172
- anlatım(sallık) işlevi, 22
- art zamanlı dil bilimi, 19, 20, 21
- art zamanlı yaklaşım, 19, 20
- atributif yapı, 36
- bağımlı anlam, 27
- bağımsız anlam, 26
- bağıntı, 24, 28, 33, 45, 68, 75
- bağlayıcı (araç), 171
- belirteç, 24, 27, 29, 30, 33, 35, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 53, 56, 61, 62, 64, 70, 71, 72, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 117, 122, 123, 124, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 159, 160, 161, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 172
- belirteç yapısı, 36, 139
- belirteçleştirme, 29
- belirtme yapısı, 36
- biçim, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 35, 46, 50, 51, 54, 55, 69, 71, 81, 82, 83, 91, 169, 170, 171
- biçim birimi, 24, 25, 31, 35, 50, 82
- bildirişim (söylev) etkinliği, 174
- bildirişim işlevi, 22, 23
- bitimli kelime şekli, 37, 38
- bitimli şekil, 24, 30, 36, 37, 38, 89, 90, 93, 127, 130, 171
- bütünleyici dağılım, 53, 61
- canlı, 104, 124
- cansız, 26, 123, 175
- coşku işlevi, 22
- çağrı işlevi, 22
- çıkış gövdesi, 31, 32
- devimsel eşsüremler, 21
- devingen eş zaman (lılık), 21, 24
- dil (dizgesi), 24
- dil bilimi, 19, 20, 21, 23, 28, 36, 168
- dilyetisi, 174
- dizge, 20, 21, 24, 25, 29, 32, 33, 40, 171
- esas anlamlı/kavramlı sözcük birimsel anlam, 26
- eş zamanlı dil bilimi, 19, 20, 23
- eş zamanlı yaklaşım, 20, 21
- evrimsel dil bilimi, 20
- eylem, 24, 26, 28, 29, 36, 40, 41, 42, 46, 47, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 79, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 110, 111, 114, 123, 124, 125, 126, 131, 133, 134, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 151,

- 152, 153, 155, 158, 160, 161, 162, 164, 168, 169, 170
- eylemi adlaştırma, 31, 46, 49, 50, 71, 81, 83, 114, 169, 171, 172, 173
- eylemi adlaştırma ulamı, 48, 52, 169
- eylemlik, 52, 53, 58, 65, 169
- eylemlik ulamı, 169
- fiil, 24, 27, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 58, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 122, 123, 129, 131, 133, 142, 159, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173
- fiil ad şekli, 55, 169
- fiil(in) ikincil temsil etme şekli, 169
- fiil(in) ikincil temsil etme ulamı, 46
- fiilden türeme ad, 168, 196
- finit/yargısal/ predikatif/nihai şekil, 37
- genişletilmiş bileşen, 38
- gerçek anlam, 26
- gönderge (gösterim) işlevi, 22
- görev, 21, 83
- gösterge, 24, 25, 35, 40, 83, 170
- gövde, 24, 31, 32, 116, 120
- gramer anlamı, 26, 27, 28, 33, 34, 45, 169
- gramer şekli, 24, 33
- gramer ulamı, 24, 34
- güzel duygu (estetik) işlevi, 22
- ikincil hipostaz etme, 40, 48
- ikincil temsil etme, 27, 28, 33, 34, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 82, 85, 169
- ilişki işlevi, 22
- infinitif, 55, 57, 58, 71, 172
- isim, 26, 29, 30, 37, 41, 42, 51, 53, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 71, 72, 108, 138, 139, 158, 169, 172, 173
- isimsi-sıfatı şekil, 47, 49, 67, 83, 92, 131, 136, 139, 168, 169, 170, 172, 173
- isimsi-sıfatı şekiller ulamı, 170
- işlek, 50, 53, 76, 80, 85, 100, 103, 106, 107, 108, 110, 113, 123, 125, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 139, 140, 141, 146, 147, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 160
- işlek olmayan, 175
- işlev, 21, 22, 23, 26, 31, 32, 38, 50, 55, 64, 72, 81, 82, 158
- işlevsel dil bilimi, 21, 23
- işlevsel yaklaşım, 23
- kategori, 34, 70, 125, 169
- kelime çekimi, 25, 27, 33, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 55, 62, 64, 71, 72, 169
- kelime çekimleyici alt dizge, 24, 32, 33, 34
- kelime çekimleyici anlam, 27, 33
- kelime çekimleyici biçim birimi, 31, 33
- kelime çekimleyici gramer şekli, 33
- kelime çekimleyici gramer ulamı, 34
- kelime şekli, 27, 32, 34, 37, 38, 39, 42, 44, 45, 46, 47, 50, 53, 54, 55, 56, 73, 75, 79, 80, 82, 84, 86, 87, 100, 105, 146, 147
- kelime şekli çekimi, 34, 50, 53
- kelime şekli üretimi, 34
- kelime şeklini kurma, 34
- leksem, 24, 26
- leksem bölümsel sınıflandırıcı anlam, 26
- leksik, 31, 36, 92, 93, 100, 108, 109, 111, 112, 113, 118, 119, 120, 123, 124, 133, 134, 140, 141, 145, 147, 148, 150, 152, 155, 161, 171
- leksik morfem, 31
- maddi anlam, 26
- mantıksal özne, 24, 30, 83
- mantıksal yüklem, 24, 30
- monem, 24, 25, 26, 30, 31, 40
- morf, 31
- morfem, 24, 40, 44
- morfolojik şekil, 33, 51, 111
- nesne, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 53, 54,

65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 81, 82, 83, 84, 85, 133, 146, 169, 170
 nicelik, 24, 27, 29, 30, 110, 111, 113, 123, 162
 nitelik, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 66, 67, 70, 71, 73, 76, 81, 82, 85, 86, 87, 106, 110, 114, 121, 162, 168, 169, 170
 nominalizasyon, 46
 ortaç, 45, 47, 49, 50, 51, 66, 71, 75, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 131, 168, 169, 170, 172, 173
 ortak zihinsel öge, 44
 otosemantik anlam, 26
 öbek, 35, 38, 42, 51, 75, 100, 124
 predikatif, 24, 30, 36, 37
 sayı adı, 24, 26, 29, 30, 31
 sıfat, 24, 26, 29, 30, 37, 41, 42, 45, 50, 51, 66, 72, 82, 169, 173
 sınıflandırıcı anlam, 26, 28
 sınıflandırıcı gramer anlamı, 26, 45
 sirkonstans, 24, 28, 29, 46, 88, 169
 sistem, 24
 söylev, 22, 24, 25, 26, 31, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 171
 söylev etkinliği, 22, 25
 söz, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 44, 47, 49, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 66, 67, 70, 71, 72, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 100, 101, 102, 107, 109, 115, 117, 119, 123, 126, 130, 131, 133, 138, 139, 142, 144, 145, 146, 151, 153, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172
 söz dizimi, 24, 25, 35, 36, 38, 53, 56, 72, 82, 85, 91
 sözcük birimi sınıflandırıcı alt dizge, 24, 32
 sözcük birimi türlerini oluşturan sınıflandırıcı anlam, 26, 28

sözcük birimi üretici alt dizge, 28
 sözcük birimi üretici anlam, 27, 28
 sözcük birimi üretici biçim birimi, 31
 sözcük birimi üretici sözcük birimsel anlam, 28
 sözcük birimi üretici ve kelime çekimleyici alt dizge, 32
 sözcük birimi üretimi, 25, 27, 32, 43, 50, 53
 sözcük birimi, 23, 26, 149
 sözcük birimsel anlam, 26, 27, 28, 44
 sözcük birimsel biçim birimi, 31, 35
 sözcük birimsel, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 77, 83, 92, 98, 99, 114, 120, 121, 127, 128, 129, 134
 şahıs şekli, 34, 37, 92, 125
 şekil, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 49, 51, 53, 57, 58, 63, 64, 66, 67, 70, 71, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 104, 105, 111, 115, 116, 117, 125, 127, 130, 131, 133, 136, 139, 142, 144, 156, 168, 169, 170, 171, 172, 173
 şekil bilimi, 24, 25, 28, 32, 33, 34, 38, 82, 91
 şekil bilimsel anlam, 28
 şekil bilimsel sözcük birimi üretimi, 32
 şekil bilimsel ulam, 34
 şekil çekimi (düzeneği), 34, 35
 şekil üretimi (düzeneği), 34, 35
 taksis, 89, 93, 106, 124, 128, 136, 142
 tamlama yapısı, 36, 92, 136, 171
 tamlayan, 38, 85, 88, 92, 97, 99, 101, 103, 115, 124, 134, 145, 152, 153, 164, 167, 170
 tarihsel dil bilimi, 20
 temsil etme, 27, 28, 33, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 66, 70, 82, 85, 109, 169
 teknik (işlemsel dil bilimsel) kelime dönüşümü, 27

temel sözcük birimsel anlam, 27, 44
 tümce, 24, 35, 36, 37, 38, 39, 145, 171
 tümce ögesi, 38
 tümlenme yapısı, 36
 ulaç, 28, 39, 45, 47, 49, 50, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 112, 114, 129, 135, 136, 145, 153, 154, 168, 169, 171, 172
 ulaç ulamı, 25, 26, 31, 34, 44, 49, 61, 71, 82, 169, 170
 ulam, 61, 71, 82, 169, 170
 ulam üretici, 34
 ulamsal, 34, 35, 65, 66, 67, 70, 72, 82, 87, 93, 169, 170
 üretken, 174, 175
 üretken olmayan, 175
 üst dil işlevi, 22
 verimli, 53, 61, 63, 65, 75, 86, 100, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 123, 124, 127, 128, 130, 131, 134, 139, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 169, 170
 verimsiz, 53, 65, 80, 107, 108, 125, 128, 131, 133, 134, 169, 170
 yan tümce, 24, 37, 38, 39, 145
 yansıtma işlevi, 22
 yapı (modeli), 38
 yapı bileşeni (ögesi), 38, 39, 81
 yardımcı (kelime çekimleyici) anlam, 27, 28
 yardımcı gramer anlamı, 27, 33, 34, 169
 yardımcı sözcük birimsel anlam, 28
 yargı, 24, 30, 36, 37, 38
 yazın işlevi, 22
 yüklem, 24, 30, 35, 37, 38, 39, 56, 59, 61, 63, 75, 79, 81, 84
 zamir, 24, 30, 139
 zarf, 24, 26, 30, 37, 41, 42, 45, 88, 169

EYLEMİ ADLAŞTIRMA ARAÇLARI DİZİNİ

(Sayılar çalışmanın sayfalarını gösterir)

- (E/İ)r, 39, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 98, 127, 128, 142, 159, 170, 176
 -(E/İ)r gibi, 122
 -(E/İ)r iken ~ -(E/İ)rken, 144
 -(E/İ)r -mEz, 39, 88, 89, 90, 95, 127, 128, 159, 176
 -(E/İ)rcE, 117
 -(E/İ)rcEnE, 117
 -(E/İ)rcEsInE, 114, 117, 122
 -(E/İ)rlık, 64
 -(E/İ)rmış gibi, 119, 120
 -(E/İ)rmış kadar, 123, 124
 -(E/İ)rmışEsInE, 115, 116, 120
 -(İ)yor gibi, 121
 -(İ)yor iken ~ -(İ)yorken, 143
 -(İ)yorcasına, 114, 116, 118, 121
 -(İ)yormuş gibi, 119, 120
 -(İ)yormuş kadar, 123
 -(İ)yormuşcasına, 115, 116, 120
 -(y)E, 77, 80, 87, 90-91
 -(y)E -(y)E, 106, 107
 -(y)EcEğİ gibi, 96, 110
 -(y)EcEğİ için, 97, 145, 147
 -(y)EcEğİ kadar, 97, 111
 -(y)EcEğİ nispette / oranda, 97, 113
 -(y)EcEğİ üz(e)re / veçh(i)le, 97, 112
 -(y)EcEğİ yerde, 97, 155, 156
 -(y)EcEğİ zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda, 97, 139
 -(y)EcEğİnde, 94, 136, 139, 140, 144
 -(y)EcEğİndeEn (dolayı / ötürü), 147
 -(y)EcEğİndeEn önce / evvel ~ evel, 97, 141
 -(y)EcEğİne, 94, 97, 145, 151, 152, 155, 156, 157
 -(y)EcEğİne göre, 97, 151, 152
 -(y)EcEk, 49, 66, 67, 71, 75, 76, 79, 80, 81, 91, 92, 95, 96, 98, 116, 122, 142, 144, 145, 155, 156, 157, 159, 161, 165, 170, 179
 -(y)EcEk biçimde / surette / şekilde, 98, 161
 -(y)EcEk derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede, 98, 165
 -(y)EcEk gibi, 122
 -(y)EcEk iken ~ -(y)EcEkken, 144
 -(y)EcEk kadar / denli, 92, 96, 124
 -(y)EcEk yerde, 92, 96, 124, 156, 157
 -(y)EcEkEsInE, 114, 117, 122
 -(y)EcEkmiş gibi, 119, 121
 -(y)EcEkmiş kadar, 123, 124
 -(y)EcEkmişEsInE, 115, 116, 121
 -(y)Elİ, 39, 92, 93, 95, 128, 129
 -(y)Elİ(dEn) beri, 96, 129, 130
 -(y)EmEdEn, 93, 107
 -(y)En, 31, 75, 83, 86, 87, 170
 -(y)EndE, 93, 131
 -(y)EnE dek / değin / kadar, 96, 132, 133
 -(y)ErEk, 88, 91, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 160
 -(y)ErEktEn, 104
 -(y)Esİ, 49, 66, 67, 71, 75, 80, 81, 170
 -(y)Esİ gel-, 80
 -(y)Esİ kal-, 80
 -(y)Esİ ol-, 80
 -(y)Esİ var, 80
 -(y)Esİ yok, 80
 -(y)Esİce, 81
 -(y)Esİye, 94, 133, 170
 -(y)Esİye dek / değin / kadar, 96, 132, 133
 -(y)İnce, 92, 94, 131
 -(y)İnceyE dek / değin / kadar, 96, 132, 133
 -(y)İp, 88, 91, 93, 94, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 160

- (y)İş, 53, 59, 61, 62, 65, 98, 134, 162, 169
 -(y)İş gibi, 98, 162
 -(y)İş kadar, 98, 162
 -(y)İşİ dolayısıyla / nedeniyle / sebebiyle / yüzünden, 98, 148, 150
 -(y)İşİ esnasında / sırasında, 99, 162
 -(y)İşİ gibi, 162
 -(y)İşİ kadar, 99, 162
 -(y)İşİ üzerine, 99, 166
 -(y)İşİn, 131
 -(y)İşİndeEn beri, 99, 162, 163
 -(y)İşİndeEn önce, 99, 162, 163
 -(y)İşİndeEn sonra, 99, 162, 163
 -(y)İşİne göre, 99, 152
 -(y)İştEn dolayı / ötürü, 96, 148, 149, 150
 -(y)İştEn sonra, 99, 162, 163
 + gibi, 92, 98
 + iken ~ -(y)ken, 89, 91, 95
 + ise ~ -(y)sE, 91, 95
 -cEsInE, 92, 95, 114, 117, 118, 133
 -Dİ -(y)Elİ, 39, 92, 95, 129, 130, 159, 171
 -Dİ -mEdİ, 39, 88, 93, 95, 125, 159
 -Dİ mİ (idi), 39, 88, 95, 159
 -Diğİ derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede, 99, 165, 166
 -Diğİ durumda / tarzda, 99, 161
 -Diğİ gibi, 89, 97, 109, 127, 128
 -Diğİ hâlde, 95, 153, 154, 155
 -Diğİ için, 93, 97, 145, 146
 -Diğİ kadar, 97, 110, 111
 -Diğİ müddetçe / sürece, 97, 134, 171
 -Diğİ nispette / oranda, 92, 97, 113
 -Diğİ takdirde / surette, 91, 93, 95, 158, 159, 171
 -Diğİ üz(e)re / veçh(i)le, 97, 112
 -Diğİ zaman / vakit / zamanlar / vakitler / sıralar / anlar / zamanda / vakitte / sırada / esnada / anda / zamanlarda / vakitlerde / sıralarda / anlarda, 98, 136, 138
 -Diğİnce, 94, 111
 -Diğİnde, 90, 93, 94, 131, 135, 136, 170
 -DiğİndeEn (dolayı / ötürü), 145, 146
 -DiğİndeEn beri, 98, 129, 130, 131
 -DiğİndeEn bu tarafa / bu yana, 131
 -Diğİne, 98, 150, 151, 152, 153, 154, 155
 -Diğİne göre, 98, 150, 151, 152
 -Diğİne rağmen / karşın, 95, 153, 154, 155
 -Dİk, 125, 130, 146, 153, 158, 170
 -Dİkçe, 92, 94, 134, 170
 -Dİkte, 94, 131, 135, 136
 -DİkteEn başka, 98, 167
 -DİkteEn beri, 96, 130
 -DİkteEn sonra, 96, 141
 her + -(y)İş(İn)dE, 134
 -mE, 50, 51, 53, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 158, 169
 -mE(z)dEn, 89, 92, 94, 106, 107, 140, 170, 171
 -mE(z)dEn önce / evvel ~ evel, 92, 171
 -mEcEsInE, 94, 114, 118
 -mEdEn, 89, 91, 92, 95, 96, 106, 107, 140, 141, 157
 -mEdEn ise ~ -mEdEnsE, 95, 157
 -mEdEn önce / evvel ~ evel, 89, 92, 96, 106, 140, 141
 -mEk, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 65, 92, 95, 96, 98, 99, 143, 148, 149, 157, 159, 162, 164, 165, 167, 169, 171
 -mEk / -mEsİ gibi, 98, 162
 -mEk açısından / bakımından, 98, 167
 -mEk amacıyla / gayesiyle / kastıyla / maksadıyla, 92, 165, 171
 -mEk cihetiyle / hasebiyle / münasebetiyle / nedeniyle / sebebiyle, 95, 165
 -mEk dolayısıyla / nedeniyle / sebebiyle / yüzünden, 96, 148, 149, 150
 -mEk için, 92, 98, 165
 -mEk ile ~ -mEkİE, 98, 167, 177
 -mEk kadar, 98, 162

- mEk koşuluyla / şartıyla, 92, 98, 164, 171
 -mEk suretiyle, 96, 108
 -mEk şeklindeki fiil + iste-, 58
 -mEk üz(e)re, 99, 164
 -mEk üzere iken ~ -mEk üzereyken, 143
 -mEk yerine, 96, 157
 -mEkİE, 91, 94, 95, 98, 108, 154, 167
 -mEkİE beraber / birlikte, 91, 95, 154
 -mEkİİği için, 99, 165
 -mEkİİği üzerine, 99, 166
 -mEkİlk, 53, 59, 63, 65, 169
 -mEksizİn, 92, 94, 107, 170
 -mEktE iken ~ -mEktEyken, 143
 -mEktEn başka / gayri, 99, 167
 -mEktEn dolayı / ötürü, 96, 148, 149, 150
 -mEktEn ise ~ -mEktEnsE, 95, 157
 -mEmEcEsİnE, 94, 114, 118, 170
 -mEmEsİyE, 94, 160
 -mEsİ, 98, 99, 148, 149, 150, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167
 -mEsİ açısından / bakımından, 99, 167
 -mEsİ dolayısıyla / nedeniyle / sebebiyle / yüzünden, 98, 148, 149, 150
 -mEsİ gibi, 98, 99, 162
 -mEsİ hâlinde / durumunda, 98, 158, 159
 -mEsİ için, 99, 165
 -mEsİ ile ~ -mEsİyİE, 99, 161, 162, 163
 -mEsİ ile ~ -mEsİyİE birlikte / beraber, 99, 163
 -mEsİ kadar, 99, 162
 -mEsİ koşuluyla / şartıyla, 99, 164
 -mEsİ üzerine, 99, 166
 -mEsİndEn (dolayı / ötürü), 148, 149
 -mEsİnE göre, 96, 152
 -mEsİnE karşılık / mukabil, 98, 163, 164
 -mEsİnE rağmen / karşın, 95, 154
 -mEz, 39, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 142, 144, 170
 -mEz gibi, 122
 -mEz iken ~ -mEzken, 144
 -mEzcE, 117
 -mEzcEnE, 117
 -mEzcEsİnE, 117
 -mEzdEn önce / evvel ~ evel, 96, 141
 -mEzİlk, 64
 -mEzmİş gibi, 120
 -mEzmİş kadar, 124
 -mEzmİşçEsİnE, 116
 -mİş, 39, 75, 85, 86, 87, 94, 96, 115, 118, 119, 123, 142, 160, 165, 166, 170
 -mİş derecede / düzeyde / mertebede / ölçüde / seviyede, 99, 165, 166
 -mİş gibi, 118, 119, 120
 -mİş gibi ol-, 119
 -mİş gibi yap-, 119
 -mİş iken ~ -mİşken, 142
 -mİş kadar, 96, 123
 -mİş -mEmİş (idi), 39, 88, 95, 125, 159
 -mİşçEsİnE, 114, 115, 118, 119, 120
 -mİşİlk, 64
 -mİşmİş gibi, 119, 120
 -mİşmİş kadar, 123
 -mİşmİşçEsİnE, 115
 -sE, 39, 90, 94, 159